

RECORTS

D' UN

EXCURSIONISTA

PER

C. BOSCH DE LA TRINXERIA

BARCELONA

Impremta LA RENAIKNSA, Xuclá, 13, baixos.

1887

RECORTS D' UN EXCURSIONISTA

RECORTS
D' UN
EXCURSIONISTA

PER

C. BOSCH DE LA TRINXERIA

BARCELONA

Imprenta LA RENAIXENSA, Xuclá, 13, baixos.

1887

AL LECTOR

Parlant ab uns amichs catalanistas del renaixement literari de nostra benvolguda llengua, me diguéren:—¿Per qué no reuneix en un llibre sos escrits publicats alguns d'ells en Revistas y en lo suplement literari de *La Renaixensa*? —Per la senzilla rahó que no tenen importancia y no valen la pena. —No senyor! Avuy dia las produccions catalanas deuen ser conegudas, escampadas per tot arreu, á fi de que contribueixin á espargir nostra hermosa llengua que tots parlem desde nostra infancia y que som tan poch aficionats á escriurerla. Ademés, que 'ls escrits de vosté nos fan coneixer los Pirineus, las costums de nostres montanyesos... vaja! valen la pena de figurar en nostra biblioteca catalana; ja pot créurer que serán ben rebuts. —Vostés me fan molt favor que per cert

no mereixo. Donchs si ho creuhen així, endavant!...
Allright! com diuhen los inglesos.

Recomano eix llibre á la benevolensa y paciencia del lector. Si li agrada, ja pot créurer que n' estaré tot orgullós y ben disposat á continuar portant ma pedreta á la construcció del brillant y grandióss edifici de nostre renaixement literari.

C. Bosch de la Trinxeria.

PERALS

NARRACIÓ DE COSTUMS MONTANYESAS

A MON BENVOLGUT AMICH Y CONSOCI EN RAMON ARABÍA Y SOLANAS.

I

Lo dilluns de Pascuas de 1884, en Tomás Vilaregut tingué la agradable sorpresa de rebre la següent carta de son estimat amich en Ramon Fortaner de Perals:

«Per fi, vaig á entrar á la confraría amich Tomás; prou m' ha costat! pero no hi ha remey: per tants propósitos que 's fassin, per tantas resolucions que 's prenguin, al últim tots hi hem de caurer. Arribant á las tres creus, per agitada que hagi sigut la joventut, com tu sabs, vé un dia que entra la reflexió; lo corba t ab més calma, y un pensa á fer una bona fi.

Te confessaré francament que la resistencia ha sigut de poch mérit, puig que 'm caso enamorat, si

senyor, enamorat en tota la excepció de la paraula; pero de eix amor calma, temperat per la reflexió que inspira lo sant matrimoni, y ha d'esser aixis, puig que en lo matrimoni, lo verdader amor se converteix en estimació, amiat, en afecte verdader. Hem de convenir que eixas reflexions may las ha fetas la dona, ja que pensa molt diferentment: l' amor en ella es com lo foch sagrat de la Vestala: no lo deixa apagar may, perque es dominat y dirigit per son cor quals palpitations son sempre iguals. Aixis m' ho has dit tu algunas vegadas en nostras conversas filosóficas. Ja veus que estich ben penetrat de aqueixas veritats, y ben disposat á posarlas en prova. En quan á la Joana crech hauré ben acertat; tu que la coneixes n' estarás convensut.

Ma familia está que no hi veu d' alegria, y ab rahó que 'n te: son de la lley vella. Ma mare fa una novena á Sant Joseph. Mon pare m' ha predicat parlantme dels passats de la casa que no se havian apartat may del bon camí de l' hombría de bé: «Recordat que nostra familia en tot temps ha sigut y es considerada; los Fortaners son coneguts en tot lo alt Ampurdá y apreciats de tothom...»

Seria de may acabar si te hagués de repetir totas las bonas reflexions que me feu mon excelent pare.

Lo casament s' efectuará aviat. Vina, t' espero, necessito de ta bona amiat.»

Eixa carta no deixá de causar á en Tomás vera sorpresa coneixent las teorías de son amich Fortaner sobre lo matrimoni, teorías d' un jove desilusionat, cansat de plahers y diversions.

En Ramon Fortaner es advocat, de eixos advocats *in partibus* que tan abundan en nostra terra catalana de algun temps en eixa part. Avans, l' hereu de casa rica de pagés, després de terminats sos estudis, se 'n tornava prop de sos pares; dirigia lo patrimoni baix llur direcció; s' iniciava en los treballs agrícols, en las crias del bestiar; y quan era necessari empunyava la dalla y l' arada, com fan encara los propietaris rurals de Fransa é Inglaterra. Avuy dia las casas bonas de pagés viuhèn á ciutat, los hereus se fan advocats, se fican en política, l' hisenda es arrendáda á masovers que donan á l' amo lo que volen. La vida á ciutat, ab los gastos excessius que ocasiona, es la ruina de nostres patrimonis que la sabiduria de nostres passats ha sabut conservar durant sigles.

En Ramon es un jove de 30 anys, alt, moreno, barba negra mitj partida, maneres distingidas, cara simpática, caràcter franch, després. Havia passat tota sa joventut á Barcelona, anant á Peralas durant la bona estació pera fer excursions y casseras. Li agradava lo treball; dedicava las horas que li sobraven de l'estudi del dret á las ciencias filosóficas. S' enterava dels esforços dels grans oradors cristians pera conciliar lo Dogma ab la Ciencia. Se dedicava á l' arqueologia, á las ciencias naturals. Catalanista per convicció, era soci del Ateneu y Societats d' Excursions, contribuint ab entusiasme á tot lo que pogués realzar lo renaixement polítich y literari de nostra estimada Catalunya. Acostumat, donchs, á la vida de ciutat, per cert, li vindria de repel lo enterrarse en son poble, encara que casat.

Son pare veyá ab sentiment la repulsió de son fill pera cuydar lo patrimoni, y tremolava pera lo pervenir de la casa Fortaner ja bastant hipotecada per la passada guerra civil y 'ls gastos ocasionats per en Ramon en sa llarga estada en la ciutat comtal. Veya ab pena que anava á cumplir 31 anys fugint del matrimoni, malgrat los bons partits que se li havian proporcionat.

La carta d' en Ramon causá á son amich, una vera alegría.

En Tomás Vilaregut, es d' una casa bona de l' Ampurdá, te uns 33 anys. Ha cursat ab en Ramon vivint los dos á la mateixa dispesa. Enginyer mecánich, está molt bé de casa seva, no necessita la carrera pera viurer. Las relacions de bona amistat que existeixen entre las familias Vilaregut y Fortaner, datan de molts anys. A l' estiu durant los mesos calorosos de Juliol y Agost, en Tomás se 'n solia anar á respirar los ayres frescos de montanya, á Perals, ab son amich Ramon pera fer excursions y casseras; hi passava temporadas. En Tomás es jove estudiós; sa sólida instrucció la deu sols á ell mateix. També catalanista entussiasta: afecte d' escriurer y parlar sempre en catalá. Aixó li val de que molts no contestan á sas cartas ó bé li contestan en castellá; poch se li 'n dona: diu que es un absurdo, un contra sentit lo parlar catalá, lo pensar en catalá y escriurer en castellá; que si tots los bons catalanistas fessen com ell nostre hermosa llengua seria més familiar, més literalment coneguda, y que, com nostres avis, haviam de tenir en honor lo escriurer sempre en catalá. Y ab aixó li hem de donar rahó.

Com es analista y observador, sas conversas son agradables; en una paraula, en Tomás es un jove que per sas bonas qualitats se fa estimar de sos amichs.

En tan solemnes circumstancias no vacilá pas un moment. Sortí de Barcelona pe'l tren de las cinch del matí, baixá á la estació de Figueras ahont prengué l'ordinari de Sant Llorens de la Muga. En eix poble, trobá en Ramon que l'esperava ab dos cavalls ensellats. Emprengueren la direcció de Peral, duas horetas de passeig, seguint un camí molt pintoresch sense gayre apartarse de las voras del riberal de la Muga

II

La casa payral Fortaner es una de las casas bonas de l'alt Ampurdá y la principal del poble de Peral. Ne diuhen á can Fortaner, de Peral. En nostras comarcas ampurdanesas cada poble te sa casa rica de pagesos hisendats que afegeix per costum á son nom lo nom del poble: Batlle, de Parets; Molá, de Llers; Romaguera, de Cabanas, etc ; casas antigas qual modest patrimoni ha atravessat centúrias, guerras, calamitats, conservantse pe'ls hereus y casaments, cultivant sa terra, seguint l'exemple dels avis, sas bonas costums y respectables tradicions.

Lo poble de Peral se compon d'una cincuantena de casas ennegridas per la velluria, situadas en anfiteatre sobre un turó, al peu del qual corre la Muga en mitj de rocam y cascatas. Sa vall, rodejada de las montanyas de las Salinas, de la Mare de Deu del Mon

y cims escarpats de Lliurona y Bassagoda, en mitj de prats y arbredas regats per la Muga, es encantadora. Per tot fonts frescas d' una aygua riquíssima, sota ombrívolas castanyedas y rouredas; terra de llebras, perdius, conills... Tot un bé de Deu pe'l cassador.

En la plassa, situada al carrer d' avall, ombrejada per un lladoner secular, se trova la casa de la vila, del ferrer marescal, del apotecari y la del metje que se distingeix de las demás per son bon aspecte, ab una eixida cuberta d' un parral.

La casa payral Fortaner está situada al cim del poble, al costat de la iglesieta románica dominada per son cloquer enmarletat. La portalada es de bon estil, sobre son llindar s' hi llegeix una inscripció que indica fou consagrada á 9 Febrer 1120; á sobre, una lluherna senzilla. A l' altar major s' hi veu la estàtua de Sant Llorens, patró del poble, ab una palma á la má y uua graella á l' altre. Pera entrar dins l' iglesia se te que atravessar lo cementir qual entrada está defensada per un fosso cubert d' una reixa de ferro. Diuhen que serveix pera impedir als cans lo entrar en lo cementir y evitar tota profanació. La rectoria, ab sas parets rebatudas y emblanquinadas comunica á la iglesia per una porteta lateral. A las finestras s' hi veuhen, posats sobre una post, endesora, ollas y gibrells plens de terra que contenen flors y plantas enredaderas que s' enfilan pels filferros formant un dossier de verdor.

La comarca de Perals es ben cultivada: ségol, trunfas, fajol, blat de moro, monjetas, es tot lo que produheix; pero lo benestar dels pagesos consisteix en

bestiar ovi y boví que envían á pastorar tot l' estiu en los glebers de la serra y en l' alta montanya dels Pirineus. Se recull herba de prat en abundancia cuydadosament apilada en los pallers pera l' hivern. La gent senzilla, de bonas costums, tement á Deu, encara que las novas doctrinas comensan ja á escamparshi.

III

Arribaren á Peral vers las duas. Al baixar de cavall á l' era del mas, sortí la senyora Margarida, mare d' en Ramon, lo senyor Joan son pare, la Tereseta sa germana, tot lo servey de la casa, contents, alegres, allargántlosi tots la má, en miij del lladrar dels cans y fugida de la viram esporuguida.

—Vaja, don Tomás, ditxosos los ulls que 'l poden veurer! Es á dir que vosté ha de venir no més en las grans ocasions!... May una llarga temporada!.... Aquesta vegada lo guardarém y no se 'n irá pas quan voldrá.

—Bé, bé, ja 'n parlarém... ¿Y lo senyor Joseph?— era lo vellet de la casa, avi d' en Ramon.

—Púgi! pugi! que fa dias demana per vosté, deya la Teresina; vingui que l' acompanyaré.

Pujaren á saludarlo. Pobre senyor Joseph! no se pot mourer de la cadira de brassos; lo dolor li té clavat. Te 90 anys, la vista bona, pero molt sort; alt, magre, cellas fornidas, cabells llarchs al clatell y pulseras, blanchs com flochs de lli... ¿Qué n' ha fet de proesas per la guerra de l' any vuyt!

—Deu lo quart, senyor pubill,—li deyan lo senyor pubill.—¿Cóm se troba? Vosté sempre 'l mateix... Se ha plantat á 90 anys, sembla se torna jove.

—Ets tú, Tomaset, vina, acostat... Y apretantli la má ¿cóm está ton pare, ta mare?

—Bons tothom.

—¿Per qué no han vingut ab tú?... Ja ho veus: casém en Ramon. . es la més gran alegría de mon cor!

—Y sos ulls s' ompliren de llágrimas.—Guidó! Teresina! aconduhiulo que no li falti res... ¿Estás cansat?... donéuli brenar.

—No se molesti, padri, diu la Teresina, ja te la taula parada.

—Ves, Tomaset, ves: ja sabs que aqueixa casa es y será sèmpre la teva.

Pobre senyor Joseph! s' acaban los homes de be com ell! .. No desitjava res més, avans de morir, que de poguer veurer lo casament de son net!

IV

L' aspecte del casal Fortaner porta lo segell de la vellura: gran portalada de pedra picada que dona accés á una espayosa entrada empedrada de llosas, ab pedrissos apoyats á las parets. Vers mitja entrada, una escala de pedra ab sa barana de ferro que reb la llum per una claraboya; al cap de vall una cisterna y una porta que dona á l' horta de la casa, rodejada de paret; més enllá l' ombrívola roureda, roures de cençurias que baixan fins á la margenada de la Muga; al

davant de la casa l'era rodejada de freixas; y á cada costat grans caserius d'estables, pallers, galliner, colomar, estancias pera las eynas de pagés; aradas, dallas, magalls, etc. A poca distancia envers l'horta, una font abundant, ab pica pera abeurar lo bestiar.

La casa te dos pisos, al pujar l'escala de pedra se entra al primer pis en una inmensa sala empostissada; lo sostre entexinat entre cayrats de motlluras de guix ennegridas pe'l fum. La llum entra per dos finestras ogivals, divididas per dos esbeltas columnetas de pedra ab son sócol y capitell. Es la sala dels ápats homerichs de la festa major, ahont se fa també lo sarau. A las parets s'hi veuhen quatre cuadros al oli, los quatre evangelistas, tan ennegrits per lo fum y 'l temps que cuasi bé no se distingeixen, un rellotje dins sa caixa de fusta, que toca los quarts y las horas, pintada de vermell, á mitja caixa un forat rodó per hont se veu á balancejar lo péndul de coure daurat; á sobre lo forat los goigs de Sant Llorens, pegats ab quatre hostias. Vers lo fons de la sala lo Mare de Deu del Roser, dintre una capelleta en lo gruix de la paret, ab dos jerros de flors marcidas y una llantieta que penja del sostre. Dos armaris y calaixeras antigas ribetejadas de coure y encrostadas de dibuixos de marfil, veras joyas arqueológicas; cadiras de brassos ab respatllet de cuyro clavatejat de claus de coure; á sobre las calaixeras, algunas lleixas contenint llibres encuadernats ab pergami y cibellas, dels sigles passats. A dreta y á esquerra de la sala, cambras de cada banda, la cambra dels nuvis adornada á la moderna, ben estorada, escalfa panxas, una hermosa péndula

sobre lo marbre de la xemeneya, tot lo confortable d' avuy dia, moblada baix la direcció d' en Ramon. Mes avall la porta que dona entrada á la cuyna, vera cuyna de pagés, enfumada de tal manera que lo fum ha depositat al sostre unas cristalisacions, un vernís negre, lluhent, que tapa herméticament las escaletxas del sostre. A la llar lo gran ascó ahont amos y servey se reuneixen á las vetlladas d' hivern pera dir lo rosari avans d' anar al llit.

V

La Joana, futura d' en Ramon, es de casa Monner, de Bescanó, prop de Gerona, comerciants y propietaris. Te un germá á Barcelona dedicat al comers; ella es orfe de pare, sa llegítima 6,000 lliuras. La familia Monner viu á Bescanó ahont te patrimoni; pero desde la mort d' en Monner sa viuda passa llargas temporadas ab son fill á Barcelona. La Joana ha sigut educada al Sagrat Cor de Sarriá; fa dos anys que n' ha sortit. Te 19 anys, ja dona feta, moreneta, cara simpática, ulls expressius, esbelta, carácter sério, plé de bondat. En Ramon, tan desilusionat fins ara, s' enamorà d' ella en un ball del cassino de Gerona, per las firas de Sant Narcís. Després d' alguns mesos de relacions prompte se tractá de casament lo qual fou decidit á la primavera següent envers l' Abril. Las duas familias ne tingueren una vera satisfacció, sobretot la familia Fortaner.

Lo casament s' efectuá en la capella dels Dolors de

Gerona; hi assistiren no més los parents, reservantse fer la gran festa á Perals.

Després de la benedicció nupcial, sortiren de Gerona pel tren de las nou del matí, arribaren á Figueras á las deu; en la estació trobaren tartanas que los esperavan y després de un lleuger refrigeri, se posaren en camí vers Perals, ahont arribaren á la una.

La comitiva de parents y amichs era bastant nombrosa. Havian fet venir un cuyner de la fonda del Comers de Figueras, que feu una destrossa de virám de la casa. Lo dinar fou espléndit. Los convidats de Perals eran lo senyor Rector, Mossen Geroni, lo metge y l' apotecari, l' Alcalde y son secretari y tots los principals pagesos de la comarca, entr' élls los Nogueredas pare y fill, los més ríchs pagesos després dels Fortaners. Eran bé uns 40 á taula parada en la famosa sala dels ápats. La senyor Pubill era al cap de taula al costat de sa fillola que lo servia; pobre vellet! ab travalls havia pogut venirhi ajudat de sas crossas! Los nuvis al costat l' un de l' altre. Mossen Geroni recitá lo *benedicite*, y tothom s' assentá. Fou un gran dinar de casament plé d' animació y alegría. La núvia ab sa toya de flors de taronger, sa cara animada y expressiva, feya goig, era guapíssima; en Ramon n'és-tava tot cofoy. A postres se tiraren confits y admetllas á la quitxalla del carrer, no faltaren requiebros als núvis; se llegiren versos. Un cosí que havia vingut de Barcelona ab lo germá de la Joana y que havia tingut un accéssit als Jochs Florals, llegí una poesía alusiva que fou molt aplaudida; acaba aixís:

.
 Si al donarli lo teu cor
 La ponsella vas á perdre
 De la flor del taronger
 No la ploris! no la ploris!
 Que 't dar  un altre mon:
 Ser s d' eixa llar matrona
 De la mare la corona
 Brillar  sobre ton front
 Aix  c ntan las floretas
 Aix  c nta ab veu del cor.
 Trinqu m perch    la matrona
 Li posi un nin la corona
 Del sant maternal amor! ..

Bravo! brav ssimol molt ben dit! Tots s' alsaren   trincar   la salut dels n vis, mentres la Joana 's tornava roja y baixava 'ls ulls. Fins trinc  lo senyor Pubill ab sa m  tremolosa.

Acabat lo dinar se port  recapta als pobres que esperavan   la entrada. A la tarde tota la comitiva an    la font de la Roureda,   un quartet del m s, y al cap vespre vingueren tres joglars; se ball  en la gran sala molt il·luminada fins   las deu de la nit, en qual hora tothom s' en an    retiro. La mare de la Joana, donya Justa, y la senyora Margarida, acompanyaren llur filla en la cambra nupcial, posaren sobre la calaixera una ampolla d' aygua naf ab una sucrera, li f ren una petita pr dica, vessant las tres alguna llagrimeta. Prompte en Ramon no tard    seguir-la, y la masia, suara tant plena d' animació, torn  en la calma y silenci de la nit.

VI

La primavera, eixa hermosa estació ahont la naturalesa respira sols amor, semblava volguer endolsir encara més la lluna de mel dels dos enamorats.

La Joana encara que molt joveneta, es una dona de seny; al costat de sa mare ha après la pràctica de las virtuts que fan de la dona un àngel baixat del cel. Estima á 'n Ramon de tot son cor, y aquest l' idolatra.

L'educació rebuda al sagrat Cor havia desenrotllat sas hermosas qualitats morals, sos sentiments religiosos.

Al entrar en la familia Fortaner s'identificá ab ella, ab sas costúms. Deixá son trajo de ciutat pera vestir-se com sa sogra y cunyada de pagesa com ellas. Per son caràcter amable y bondadós se feu estimar de tots. Lo senyor Pubill volia ser cuydat no més que per ella. Era l' àngel tutelar de la casa.

La vida del camp, de pagés, oferia pera ella nous atractius: li agradava de admirar eixa hermosa naturalesa tan poética, de respirar eix aire pur, embalsamat de la montanya.

Pero ab qui simpatisá més fou ab sa cunyada la Teresina.

La Teresa Fortaner es lo verdader tipo de la pageseta montanyesa: estatura de dona, esvelta, bonas caderas, cos prim, formas arrodonidas; es rossa, blanca de pell, de eix blanch nacrat que lo Ticiá solia donar á sas Venus. Lo sol y l' ayre de la montanya li han

donat un color de torradet, clapejat de algunas pigas dauradas á la cara. Sa cabellera es tan llarga y abundant que 's fá rebelde á tot monyo que 's fassi. Los ulls d' un blau fosch, molt expressius, la boca sonrient deixa veure una dentadura de perlas finas. Ab aixó, riallera, graciosa, carácter sempre igual. No es estrany que la Teresa Fortaner tingui tanta nomenada: los hereus del alt Ampurdá li diuhén: la perla de Perals.

La Teresina y la Joana, las dos de la mateixa edat, se feren amigas inseparables. Corrian per aquells turons com dos daynas en busca de floretas bosquetanas. De bon matí, ab sas faldas plenas de grá, cláman la virám; al sentir llur crít agút, gallinas, ánechs, ocas arrivau d' una correguda, ab las alas estesas; ne son totas rodejadas, fins tenen que apartar las ocas atrevidas que no tenen espera y pican llur devantal Ja 'ls hi han tirat lo grá á punyats; quina avia en fan de picar! fins los pardals sens vergonya també s' hi barrejan; ja tot ho tenen net.

La Teresina com á bona pagesa ensenya á la Joana á munyir las vacas. Ab quina trassa exprém lo murgó y ne fa surtir raigs de llet escumosa, recullida en olla de llauna que, per lo lluhenta, sembla platejada.

Muga avall, no lluny de Perals, hi ha un molí de farina, propietat de can Fortaner, qual reclosa de sis metros d' altura forma una bassa de bastant extensió. La corrent adormida llisca suaument sobre un llit de palets y sorra. Los sálsers plorosos deixan penjar llur verda cabellera fins á besar l' aygua tant transparent que los reflexa com un mirall. Los verns y freixas de

La vora s' encrehuan sobre 'l riu formant una volta de verdor. Los raigs del sol, com fletxas d' or, penetran al través del fullám y despertan á voladas d' insectes d' hermosos colors; la esbelta y gentil damisela (1), d' alas irisadas, voleyá de la flor del nenufar á la del lliri-jonch, sens pararse. L' herbám de la margenada está matisat de floretas. Quín cantar los rossinyols! se responen l' un á l' altra sentse á qui refilará millor; en mitj de llurs cants se sent á distancia lo plany anyoradís de la tórtora y lo parropar dels tudóns... Ahont son las ninfas d' eixa morada encantadora? prompte las veureu venir.

Tot just ha surtit lo sol se dirigeixen vers la poética salsereda. La Teresina porta sobre son cap una panereta de fina roba blanca; quín garbol que graciosa ab son caminar lleuger! los cabells lligats ab cinta de vellut, mocador de seda al coll, sense gipó, los brassos núus, un apoyat sobre sas caderas, l' altre arrodonit sobre son cap; arreplega sa faldilla entre cuixas, s' agenolla dins lo barquet. . ab quina forsa pica ab son batán, torsent després la roba, sentne surtir bombolles escumosas de sabó, mentres la Joana estén la rentada al sol sobre las matas de ginesta florida y rocám de la vora.

Es feyna que 'ls hi agrada de fer, que no volen confiar á las donas de la masía. Trian la roba fina de la bugada, la contan, la planxan y l' endressan en sos armaris; també, que agradable es la flayre qu'espedeix!., eixa flayre de roba blanca que se aspira ab

(1) *Libellula meridionalis*, de Selys.

tant gust al obrir l' armari de la mestressa de la casa!...

Qué guapa es la Teresina!... que 'n té de fadrinets que li van al darrera... Ella ab tots sonriu, ab tots es graciosa, amable; son cor es encara verge; no sab que es estimar .. Be massa ho sabrà, pobre Teresina!...

Los dias de fira y de mercat, á Figueras, ab son gipó de satí, faldilla de llana, caputxa de fina bayeta, una cinta de vellut ab creu d' or al coll, al costat de sa mare, quan rambleja al passeig nou, que 'n fa girar d' hereus!... Quí es aquella graciosa pagesa?... es la Teresina de can Fortaner, de Perals.

VII

La vera primavèra en nostres valls dels Pirineus comensa pel Juny. Alabat sia Corpus que 'ls dias son llarchs, diluen los montanyesos. Be s' ha fet esperar l' arribada del bon temps! Oh benaventurat Sant Joan y Sant Perel... Lo sol ha fos las congestas de la vall; en los cims, en los recessos y torrentadas lo remoli ha format congestas: semblan una bugada estesa dalt de la serra. La naturalesa ha deixat lo dol del hivern; tot renaix á la vida, á l' amor; lo cant joyós dels aucells, l' oreig del matí, lo murmuri de l' aygua que corre formant cascates en la torrent de la vall, l' aroma suau de las floretas de montanya... que bé 's respira!... Com s' aixampla 'l cor!...

En Ramon s' ha tornat bon agricultor; cuyda 'l patrimoni ab son pare com si tota sa vida ho hagués fet.

Los tonedors ja han arribat; ja hi ha més animació en la masia. Los moltos y las ovellas, las potas lligadas bélan entre camas del tonedor que va estisorant la llana al compás d'una alegre tonada. Cada moltó dona un velló de llana fina. Es operació que 's fá alguns dias ants d'anar lo bestiar á montanya. Aquest any irá també tota la vacada; sols quedarán los bous de treball y dos vacas pera la llet.

Lo remat de can Fortaner té molta nomenada. Fa dos anys en Joan aná á Andorra ab son pastor, comprá alguns moltóns y ovellas de aquella terra y ha obtingut uns productos que fan l' admiració dels pagesos de la comarca. En quan al bestiar boví, comprá un toro premiat en la exposició regional de Perpinyá y dos vacas suissas que li donan 16 porrons de llet cada una; ab eixas tres bestias ha remuntat tota sa vacada que val avuy molt més de lo que valia. Per la fira de Santa Creu, a Figueras, lo bestiar de can Fortaner, de Perals, es molt buscat.

En Ramon al costat de son pare s' inicia á l' art del pagés; porta una vida molt activa, además que no li faltan perdiguers y conillers, fúra, reclams, tot lo que pot fer agradable la vida del camp. Tota la masia respira salut y benestar.

Los diumenges y dias festius van á la segona missa que mossen Geroni diu á las set. Al surtir de missa s' assentan sota lo lladoner rodejat de pedrissos pera fumar un cigarret y fer petar l' enrahonada ab los pagesos, parlant de firas, preus del bestiar, bonas y malas cullitas. Si fa mal temps, se reuneixen á cal apotecari. lo senyor Benet, molt amich de conversa,

un vellet de 70 anys, molt calmos en totas sas cosas fins ab lo parlar; li diuhen el senyor manso, puig ab son cap amarranát en té tot l' ayre. May surt de sa botiga no més los días de festa, y á fé que 's passan dias y més dias sense que despatxi una recepta; pero aixó li es indiferent, puig que tots los pagesos de Perals y masías están aconductats, més pel llur bestiar que per élls que no saben que es febre; lo pagan ab grá y trumfas; lo mateix succeheix ab lo metge.

Un dia enviaren de Barcelona á 'n Ramon un saquet contenint uns polvos negres, com tabaco de pri-sar: era una mostra de un adob trobat per un company d' en Tomás, redactor de 'l *Art del Pagés*. Se componia d' excrements animals reduhits en pols. Lo metge de Perals, ab qui farém més tart coneixensa, sempre de bon humor, en posá dins una capseta de píndulas y la presentá al senyor Benet, preguntantli si coneixia lo qu' era. Aqueix ho flayrá, ne barrejá una miqueta ab aygua, hi tirá una goteta d' esperit de vi, fins d' ácid sulfúrich, y al últim s' en posá un polset á la llengua.—A fe, no puch atinar lo que pot ser.—Vosté com á químic ho tendria de saber, li digué lo senyor Jaume.—En aixó, entra á la botiga l' hortelá d' en Joan.—Qué flayra, qué tasta senyó Benet? Vosté no ho coneix?—Y qué ho coneixerias tú?—Prou ho conech! fa fer á las plantas llegua per hora... son polvos de bon cristiá... Al veurer la cara apurada del apotecari, tots se posaren á riure; lo senyor Jaume, lo metje, s' en feu tal panxó, que s' ennuagá en un accés de tos. Fou una broma que durá molts dias, pero lo senyor Benet ho prengué á las bones y acabá per riurer també.

Los pagesos de la comarca de Perals van tots vestits de llana de llur remat filada per las donas á la vetllada d' hivern. Quan lo sastre de Perals va per las masias pera férlos hi la vestidura, los hi pren la mida ab la mitja cana; cús á jornal, fentli la vida.

Los diumenges per la tarde, los tertulians, solen jugar á can Fortaner, se juntan á la sala y s' organisa sempre una taula de manilla y de dominó. Traginan lo senyor Pubill dins sa cadira de brassos prop dels jugadors. Lo senyor Rector y l' apotecari solen jugar al dominó; en Joan, lo metge, en Ramon y en Tomás fan la manilla ó bé la trucada. A las vuit tothom se despedeix, se diu lo rosari, á sopar y á retiro.

Un masover d' en Joan es alcalde del poble. La casa de la vila no te més que uua sala de sessions al primer pis, los baixos son estables. La sala es rodejada de banchs coixos corcats; hi ha una taula pera escriure, un tinter de suro sense tinta y dos plomas d' oca que serveixen tot l' any.

Los butlletins oficials son posats sobre lleixas y rublerts de pols y trenyinas; l' apotecari los compra pera fer paperinas.

Lo secretari, que ho es de tres pobles, vé cada quinse dias, demana á 'n Joan si hi ha res de nou y s' en torna á casa seva. Lo verdader alcalde es en Joan, puig no hi ha may sessió de regidors sino per la quinta. Es un dels municipis d' Espanya que marxa millor. Com en Joan es l' amo de la comarca, las autoritats li fan la gara á gara, y éll fá y desfá lo que vol.

Lo nunci que es l' espardenyé del poble y l' enter-

ramorts, fa las cridas ab un corn mari. S'ha de fer observar que ni l' alcalde, ni regidors ni 'l nunci saben llegir y que cap entén lo castellá; en los demás pobles de la montanya es lo mateix. L' any passat pel cólera posaren guaytas per los voltants del poble y no hi deixavan entrar ningú que no hi portés papeleta de *serenitat* que ne deyan; se contentavan de qualsevol tros de diari que llegian de l' indret ó del revés, los hi era indiferent.

Un dia de festa que en Tomás y en Ramon havien anat á cassar vers la frontera, anaren á missa en un poblet de mala mort del cim de la serra. Després de llegir lo próno lo senyor Rector desplegó un paper y dirigintse á sos parroquians:—acabo de rebre un manament del senyor Bisbe, es prou llarch, está escrit en castellá, que faré de llegirvoslo, vosaltres no l' entendreu y jo no gayre... Deixemho correr.

Perals se ressent encara de la última guerra civil; entre la tropa y los carlins lo deixaren pelat; tardará molts anys á referse.

VIII

En Ramon havia portat de Barcelona quantitat de llibres que li costavan molts quartos, puig s' envejava de las obras científicas traduhidas alemanas y francesas; estava al corrent de las grans produccions, de manera que sa biblioteca los feya passar ratos agradables. Son estudi predilecte era la botánica, y á fé que las montanyas de Perals en part calcinals y és-

quistosas li oferiren una cullita riquíssima; lo mateix que á 'n Tomas pera sos estudis mineralógichs; los dos col-leccionavan; en Ramon se proposava fer un herbari de totes las plantas de la comarca, ja lo tenia comensat. Surtian de bon matí, l' un ab son martellet, l' altre ab sos cartrons, tornavan á casa carregats de garbas; d'herbas y flors que posavan al sol á secar.

En llurs passeigs en los voltants de Perals estudiavan la naturalesa en tot lo que ofereix de admirable: després de las flors los insectes.

A un quartet del más, al peu d' un cingle, á rasser de la tramontana, en Joan hi té 20 buchs que li donan una mel saborosa produhida per las plantas aromáticas que, com matisada catifa, cobreixen la montanya.

L' abella es la confidenta d' amor de las flors, n' es la propagadora, l' instrument actiu de llur fecundació. Haveu observat á la primavera, quan lo sol desperta la sava adormida de las flors de montanya, com se badan y aromatisan l' ayre de sos perfums?. A penas obertas, la fredolica abella, reanimada pel sol d' Abril, trau lo cap al forat de son buch, pentina ab sas potas son gentil cos y emprén sa volada, 's posa sobre la més hermosa, la qual obra joyosa son cálser que tenia tancat á tota mirada indiscreta, inclinantse lleugerement; l' abella hi penetra, aparta sos petals, la carícia, la besa, s' impregna tota ella de son groch pol-lén: al separarse, la flor se queda tota commoguda de sos besos de amor.

IX

La vigilia de S. Joan, en Ramon y en Tomás ab dos mossos de la casa pujaren al cim de la serra de las *Salinas*. Surtiren del más á las quatre de la tarde; arribaren al Santuari de la Mare de Deu de las *Salinas* (1000 m. d' altitut) vers las sis. Continuaren pujant fins al rás del *Muixé*, punt culminant de la serra fronterissa (1400 m.) y de més rica vista. Llur objecte era passar la nit al Santuari; pero avans volian fer lo gran foch de S. Joan. Arreplegaren llenya de faig, ginebrons, ginestas, falgueras en abundancia y. prompte s' alsá un pilot de llenya respectable.

Lo panorama que 's descubreix del cim de las *Salinas* es admirable: lo Rosselló, gran part de l' Ampurdá, la cordillera pirenaica, lo Canigó, lo Capcir, una extensió de mar considerable, vers l' orient á l' horisont, en atmósfera opalina, lo magestuós Monseny y Rocacorba.

Havía fet un dia espléndit. Lo sol, á punt de pondre-se detrás dels Pirineus, rodejat de cirrus daurats, llensa sos raigs de foch com inmersa aureola sobre los cims més elevats; las congestas del Canigó lo veuhen encara, las dona un tó vermell y rosat que 's fon com un quadro solvent. Una ombra vaporosa s' esten sobre la plana del Ampurdá y Rosselló; res se pot distingir; unicament en Ramon y en Tomás participan de la pàlida claror crepuscular. Allá vers l' occident, darrera *Puigmal*, los cirrus reben del sol son últim adeu.

La nit los invadeix; se veuen algunas estrellas á l' Orient. De prompte oviran un foch resplendent vers *Bassagoda*; tot seguit un altre vers la Mare de Deu del món; en surten de *Requeséns*, *Rocacorba*, *ls Angels*, *Montseny*, tota la falda pirenaica del Canigó, dins la plana, á vora mar; los uns apenas s' oviran, altres llansan gran resplandor y s' apagan; son á mils los focs de S. Joan. Quin espectacle més grandíós, més fantástich!... quanta quitxalla estaré saltant y ballant á l' entorn d' aquells focs! los semblava sentir sos crits d' alegria.

—Y 'l nostre quan l' encendrem? digué en Tomás.

Esperáren que tots fossen apagats, allavors l' encengueren per quatre costats; prompte surtiren llargas flamaradas que se retorsian ab fúria al mitj d' un torbellí de guspiras y espatech del llenyám. Que 'n degué tenir d' admiradors!... Quantas miradas del Rosselló, del Ampurdá dirijidas vers éll! Vist de Montseny semblaria una estrella perduda dins l' espay entre cel y terra....

Passáren la nit al Santuari y l' endemá de matí, dia de S. Joan, ants la surtida del sol, culliren la carlina florida. Al baixar á la vall trobaren las pagesetas de Peralé buscant las floretas de la bona ventura. La Joana y la Teresina vingueren á esperarlos fins á mitj camí; feren una creu de las floretas que havian cullit, y al arribar al más clavaren creu y carlina á la porta forana.

Lo dia de S. Joan és considerat en nostras montanyas com lo dia mes hermós de l' any. Pocas son las vegadas que fa mal temps, sol fer sempre un dia es-

plendit. Entre S. Joan y S. Pere la nit no 's coneix. En los cims elevats lo crepúscul casi 's confon ab l' alba; las valls participan de eix reflexo de claror.

A 2785 m. d' altitut, desde 'l cim de Canigó, á las dos del matí, se distingeix vers l' Orient, cap á mar, una pàlida claror que tot just s' ovira, y va creixent per moments; las estrellas fujen; la rosada aurora va prenent més entonació; ja es dia. En los pobles y masias dels Pirineus no esperan pas que sia dia; á las dos tot lo jovent puja serralada amunt pera cullir la bona ventura ants la eixida del sol. Las pagesetas se dirigeixen al torrent de la vall. s' agenollan á la vora de l' aygua, se mullan los dits y se senyan tres vegadas; aixó fet s' en van torrent amunt cullir las hermosas floretas de la bona ventura, s' en posan un ramet sul pit y de las altres ne fan una creu ab llás blau que clavan á la porta forana de la masía. Los joves fadrins cullen la rossa carlina que clavan á la mateixa porta forana, al costat de la creu.

Es costum antiquíssima que s' apoya sobre llegendas que cada comarca conta de sa manera; pero no hi ha dubte que la creu de flors cullidas lo matí de S. Joan avants la eixida del sol y clavada á la porta forana, preserva la gent de la casa dels mals esperits.

Lo dia de S. Joan se celebrá á can Fortaner com de costum. Lo demati tothom aná donar los dias á 'n Fortaner y á la Joana, tot lo servey de la casa. Lo senyor rector, lo senyor Jaume lo metje, lo senyor Benet l' apotecari foren convidats á dinar.

Aquell dia arribá al poble un succés extraordinari que farà época en la historia pacífica y tranquila dels

pagesos de Perals. Un carro tirat per duas mulas, portant un bulto voluminós, atravessá 'l carrer d' avall, dirigintse vers lo mas Fortaner. La gent surtiren á las finestras al sentir lo trontoll pesat d' aquell vehícul y lo drincar dels cascabells de las mulas barregat ab los renechs del carreter y lo lladrar dels cáns. La senyora Paula, la dona del apotecari, sortí á la finestra, lo mateix que la muller del marescal; en llur cara se veyá pintada la sorpresa. Lo senyor Benet, las ulleras sobre 'l nas, badant la boca, estava plantat á la porta de sa botiga mogut per la curiositat. Al arribar lo carro á la era de casa Fortaner, se formá á l' entorn una muralla de donas y criaturas. Descarregaren lo bulto ab molt de cuydado y sis mossos dirigits per en Ramon lo pujáren al primer pis.

Era un piano, regalo que en Ramon feya á sa esposa lo dia del seu sant. Després de desembalat y afinat, la Joana, qu' es bona pianista, tocá vals y polkas; la casa s' omplí de gent: llur fesomia reflectava l' alegría y la sorpresa. Tots los diumenges venian á can Fortaner una professó de pagesos pera sentir aquella música *tancada dins la caixa*.

Lo metge feu portar un gran ram de flors que 's posá dintre un gerro al mitj de la taula.

X.

Lo senyor Jaume, lo metge de Perals, es lo gran amich de casa Fortaner. Te 70 anys, magre, calvo, porta perruca de cabell castany sota la qual surten

los pochos cabells blancs que li quedan. Sota 'l barret sol portar un barretinot de seda negra, pera no refredarse; corbata blanca, levita de llarchs faldons, encara solter, fesomía inteligent y burlona. En sa joventut havia passat alguns anys á Barcelona ahont seguí la carrera; s' hi trobava quan lo cólera. Es prou entés per sa llarga experiéncia, carácter jovial, franch, pero molt callat y de pocas paraulas referent á la facultat. Quan al sortir de visitar á un malalt, si algú de la casa li pregunta: senyor Doctor, ¿qué 'n pensa? —Vosté no 'n té de fer res, respon ell tot mal humorat. Fora d' aixó, bon company, plé de cor, molt caritatiu. Es bastant original en sas cosas. Te una criada que fa 30 anys que 'l serveix, semblan rector y majordona; sempre 's barallan, pero tot seguit tornan amichs. Tuteja á 'n Ramon que ha vist naixer. La familia Fortaner l' aprécia molt.

Cada diumenge á la tarde, lo Sr. Jaume pren xocolata á can Fortaner; la Teresina li sol portar ab seccalls... sempre aixerida; ajogassada...

— Sabs? Ja 't tinch casador.

— Vol dir, Sr. Jaume; no m' enganyi!

— Si, noya, si; un hereu guapo y rich.

— Ay, per l' amor de Deu! Díguim, qui es?

— Be, be, ja 'n parlarem tú y jo un altre dia.

— Ay! Qu' es vosté dolent!...

Lo que hi ha de cert es que l' hereu del mas Noguereda n' está enamorat: en Josepet té sols 22 anys, bon mosso, bon minyó, pero vergonyós y tímit com una donzella. No s' havia may gosat á declararshi. Rondava pels voltants del mas, y quan la veyia de

lluny que anava á rentar ó be á passeig, s' amagava perque no 'l vegés.

Un dematí que la Teresina havia anat al bosch á cullir jordóns, lo sorprengué assentat sobre d' un roch. trist, pensatiu, los ulls llagrimosos. Venia de Perals; se 'n tornava á la Noguereda, á una horeta més amunt. Al véurerla 's torná vermell com una cirera.

—Bon dia, Josepet, ¿d' hont vens? —y aixó, ¿qué tens? ¿que no estás bo? —Jo... res. —Pero si 't veig tan trist! —Jo... ó cá!... no ho creguis... y esclafí una rialla que trencava 'l cor... Ay! Teresina!... Teresina!... adeu!... adèu!... s' aixecá y desaparegué dins la boscuria. —Deu meu! pobre Josepet! y ara, ¿qué li passa? Se quedá tota pensativa.

Que n' estava d' enamorat nostre hereuet de la Noguereda!... n' estava malalt, corsecantse; y lo senyor Doctor, ab sa gran experiencia del cor humá li havia endevinat sa malaltia. Pobre Josepet! Sols la Teresina podia curarlo; per xó lo bon doctor li buscava 'l remey.

XI.

Passat sant Pere se dalláren los prats ufanosos del riberal. Donava gust veurer los sis dallayres aterrant l' herba ab sas grans dallas, en cos de camisa, espi-tregats, los brassos arremangats, barret de palla de amplas alas, torrats pel sol, expressió enérgica... quina musculatura! Ab quín vigor dallan, la cara amurada de suhor! Esmólan sovint la dalla pera reposar, puig es feyna molt cansada.

A la brenada pican las dallas ; un d'ells entona un cant monótono que tots acompanyan ab lo picament del martell sobre 'l tall de la dalla; es la cansó dels dallayres:

Si n' eran trêes dallayres
petita y bonica
que 'n dallavan un prat.
petita ¿com va?

Hermosa es la Roseta
petita y bonica
que 'm fa patí y pená.
petita ¿com va?...

Jo vuy dire á son pare
petita y bonica
si me la vol doná.
petita ¿com va?

Y si no me la dona
petita y bonica
jo l' hi 'n faré robá.
petita ¿com va?...

Per quatre minyons d' armas
petita y bonica
jo 'n seré 'l capitá.
petita ¿com va?...

A la meva barraca
petita y bonica
jo l' en faré portá.
petita ¿com va?...

Crudel n' es la Roseta
petita y bonica
que 'm fa morí y pená!...
petita ¿com va?...

Las noyas de la casa ab forcas y rampís, faldilla curta, peus núus, en mànega de camisa, mocador sobre 'l front pel sol, giran y regiran l' herba quals emanacions aromáticas embalsaman l' ayre. A la posta del sol, s' hi féren tots, qui ab una forca, qui ab un rampí. Qué graciosa es la Teresina! Ab quin garbo tira forçadas d' herba sobre 'l paller, la cara animada, sonrient! qué guapa! qu' aixerida!... Ay! si en Josepet la veyal...

L' estiu se passá entre las segas, lo garbejar y lo bátrer. Las comarcas montanyesas com la de Perals, la cullita de la anyada es molt costosa: com que hi ha artigas y camps de ségol gayre bé al cim de la serra, s' han de portar las garbas á coll fins á l' era del mas. Hi ha camps que son distants de més d' una hora. Las garbas se apilan en garbera rodona piramidal d' una alsada de 6 á 7 metros tot al voltant de la era; son posadas de manera que las espigas convergin dins la garbera y la palla en fora; aixís lo gra se conserva molt bé un y dos anys, millor que en graner. Quan los pagesos necessitan pa, desfán una garbera, báten lo gra y portan lo sach al molí; y aixé ho fan en tot temps del any, adhuc al hivern si fa bo.

XII.

Perals celebra sa festa major lo dia 10 d' Agost, per Sant Llorens.

Vuit dias avans ja han vingut l' esmolet y l' estanya paellas de cada any, que se sol posar ab sa manxa ab

fuell, sota 'l lladoner de la plassa; es gabaig; porta barret de copa ab un través de dit de crassa; estanya cassolas y cuberts de ferro. L' esmolet esmola ganivets y adoba parayguas; pero aixó de parayguas no 'n te gare feyna. Los únichs que cada any fan adobar sos parayguas son lo metge, l' apotecari y lo rector. Lo paraygua del apotecari es de cotó vermell y s' hi soplujaria una familia.

Las mestressas ja han fet rentar l' arám y emblanquinar cuyna y menjador. Los convidats arriuan la vigilia. Quín moviment pel poble! A la tarde 's va á esperar la copla de Castelló que arriua ab tartana; se cantan completas y 'l rosari ab música.

L' endemá repich de campanas de bon matí. Lo dia espléndit sembla volguerse associar á la festa. Tothom va mudat. A las 10 ofici ab música. Tres capellans al altar y sis al cor: tots los rectors de la comarca son á Perals... que 'n tindrà de feyna la majordona!... L' altar major es cubert de flors; l' illuminació enlluernadora. Se dona 'l pa benehit que dos escolanets portan dins paneretas enramadas, oferintne no mes un trosset. Una dotzena de pabordes captan ab sos bassins de coure plens de verdet; fa centúrias que serveixen. Derrera d' ells venen las pabordesas de la Mare de Deu, ab cistellet enflocat; una d' ellas es la Teresina: qué elegante, qué bonicoya! fa goig de mirarla!... Al presentar son cistellet á 'n Josepet, se torna tota vermella, baixant los ulls; aquest tira una pesseta dins son paneret y ella, ab veü temerosa li diu: per l' amor de Deu sía...

Al sortir de la iglesia, sardana d' homes á plassa

ballada ab la acostumada serietat, marcant bé 'l con-
trapunt. Acabat, tothom á dinar. Oh! lo dinar de festa
major á Perals, qui 'l podria contar!... Aquells page-
sos que de tot l' any no tastan carn, ¡quín fart aquell
dia!... cabras, moltons, virám... Quíns cops de cai-
xals! Quín estiragonyar la carnassa!... Son callats al
principi, no fan sino endrapar y alsar lo porró: es di-
nar qual profit los hi dura vuyt dias.

La festa major en los pobles de la falda dels Piri-
neus es avny lo que era fa cent anys, festa de familia,
parents y amichs; hi regna la més coral expansió; del
pobre al més rich, tothom té gallina á l' olla. A can
Fortaner, qual parentiu es molt estés, son més de
quaranta á taula.

Lo senyor Jaume, estava assentat al costat de 'n
Tomás y d' una senyora vella: la senyora Rufina, tia
de 'n Joan, germana del senyor pubill; viu á Besalú,
y acostuma á passar llargas temporadas á can Forta-
ner, sa casa payral. Es senyora maniática y molt de-
vota, com totas las de sa edat, puig te 75 anys y 'ls
porta molt bé. Va vestida á la moda vella: faldilla y
gipó blanchs, mocador brodat al cap ab un llas de
cinta de vellut negre sul front, mitjas blancas, sabatas
ab civella de plata; li diuhen la senyora pubilla, puig
es encara donzella y además com á germana del se-
nyor pubill. Parla sempre del temps vell y cita las
profecias de *Nostradamus*, creyent ab certesa que 'l
mon finará l' any 1887; que l' antecrist es amagat á
Madrid fent perdre 'l seny als castellans y governs lli-
berals.

Lo senyor Jaume li dona rahó de tot, puig que si

se li contradeix s' enfurisma. Ella 'l busca, li conta sempre lo mateix, y ell per tant que 'n fugi no la pot evitar.

A pesar de ser molt dona d' iglesia, no era amiga del senyor rector y aixó perque aquest la reganyá. Era l' any passat per la professó de Corpus: la senyora pubilla tota vestida de blanch, vista per darrera semblava una noya de 20 anys; portava á la ma una panereta plena de flors de ginesta, se posá al costat del tálam y tira que tira punyats de flor de ginesta sobre la custodi, las quals queyan sobre 'l cap y cara de mossen Jeroni fentli fer un sens fi de ganyotas; al últim no pogué mes resistirhi, se girá enfadat y ab veu ronca: Uf!... prou!... senyora! acabi d' una vegada!... la senyora pubilla mitj esglayada se retirá tota sofocada.

Lo senyor Jaume no se l' escoltava gayre, puig es home de molta gana, y á un dinar de festa major acostuma á ferhi bé son paper. Com es molt panarra, quan ha acabat lo pa, sol pendre lo pa de sos vehins de taula, sense adonarsen. Donchs, la senyora pubilla que es dona de molta netedad y de calma, té la costum al sentarse á taula, de ferse tallar molla de pa per no poguer rosegat la crosta, puig li quedan no més tres dents incisivas, negras y molt desencarnadas. Te també la costum, mentres menja, de fregarse sovint eixas tres dents ab un tros de molla que te al costat dret de son cubert, qual tros li serveix pera tot lo dinar. Donchs bé, al portar lo rostit, se trobá á faltar sa molla: —Ay! ay! ¿qué s' ha fet?... ¿ahout tinch la molla? —Qué busca, senyora? —La molla,

sab? la de las dents?... De cop lo senyor Jaume 's torná pàlit, son front s' amará de suor y de destret; se aixecá de taula, deixant son toballó sense plegar, dirigintse á fora molt depressa —Y aixó, senyor Jaume, qué li passa? —li digué la senyora Margarida,— que no vol acabar de dinar?

—Res; necessito ayrejarme... Sense volguer se havia menjat la molla de la senyora pubilla!...

A mitj dinar vingué lo llevant de taula. Las pabor-des de la festa, acompanyats de la copla, posan sobre la taula tres safatas y cada hoste dona lo que vol, mentres la música va tocant. Després venen las pabor-desas de la Mare de Deu, jovenetas molt mácas y rialleras; portan á la má un cistellet molt bufó adornat de cintas y llassos de seda de tots colors. Fán lo torn de la taula, presentaut lo cistellet; cáptan per la Mare de Deu.

Per la tarda, á plassa, ball de confits y de rame- llet. Eixos balls se conservan encara en nostras mon- tanyas, però se acaban de perdre. Lo ball de confits es molt caracterisat. Ja se sab que las parellas que 'l ballan solen ser promesos ó enamorats, es dir, fadrins y fadrins que festejan. La música toca un aire apro- piat molt grave, las parellas dan voltas á l' entorn de la plassa, y al passar davant d' una tauleta enramada, presidida péls pabor-des, que compté paperinas de confits, cada jove pren una paperina adornada d' un llás blau y la ofereix á sa balladora. Lo mateix suc- ceheix ab lo ball de ramellet; en lloch de confits son rams de flors que la balladora 's posa sobre son pit, separantne una floreta que ofereix á son estimat y

que se posa ayrosament en lo plech de sa barretina, al costat, sobre l' orella.

A las vuit se feu lo sarau á can Fortaner que durá fins á las dotze. En Josepet hi era ; ballá ab la Tere-sina ¿que se digueren?... no ho sé; lo que hi há de cert es que mentres ballavan dos-rosellas coloravan las galtas de la Teresa... L' endemá, al portar la xacolata ab secalls al senyor Jaume, li digué ribent —Sr. Jaume ¿y 'l casador que 'm té buscat, quan me 'l farà coneixer?—Ab! traidoreta! ..—Afé fé diguimho?... y com la cridava sa mare, lo deixá, esclafint una rialla burlona que feu exclamar al Sr. Jaume: oh! las donas! las donas!... Quan hi aném ja 'n tornan!... y convensut de tan gran veritat, obrí sa tabaquera y savorejá un polvo.

XIII

Lo dia 17 d' Agost, en Tomás, en Joan y son fill sortiren de Perals de bon matí per anar á veurer lo remat de bestiar de llana que pastorava en los glebers dalt la serra de las *Salinas*, qual terreno part es comú y part de casa Fortaner. En Joan hi té construbit un corral pera embarrar lo bestiar quan fá mal temps. A demés hi té algunas artigas ahont hi posa l' andá rodejat de cledas pera femar la terra; s' hi cullen segol y trumfas que per sa qualitat podrian obtenir premi en qualsevol exposició agrícola.

Acostantse de l' andá sentiren á lladrar lo cá de remat que al conéixels s' en vingué vers ells remenant la cúa.

—Hóla! valent! com aném de llops? fan bondat? li digué en Joan acariciantlo. Lo pastor y lo rebadá, ab jech y sarró de pells, calsats d' esclops, s' acostaren á saludarlos.

—Deu lo guard, senyor amo.

—Bon dia, Galdrich, ¿com va 'l bestiar?

—Bé, per ara; se va engreixant. Aquest any qu' ha plogut la montanya té prou herba, gracias á Deu.

—Be, Galdrich, bé... ¿y tu, bona pessa?... estirava l' orella al rabadá —ay! ay! ay! —Té, bon minyó, aquí tens dos rals pera comprarte un fluviol, ja que 'l teu no vol sonar. —Gran mercé, senyor amo.

Lo que causá admiració á 'n Ramon y á 'n Tomás fou lo gós d' atura: un gós petit, lleig, y tant pelut que lo pel li tapava 'ls ulls; pero, que inteligent! Li diuhen *Garçon*, li falta no mes lo parlar. Ab lo remat hi havia un escamot de cabras que solien anar per las sevas. Precisament quan estaban enrahonant, s' en veyan dos ó tres á un quart lluny al cim d' una clapissa. En Galdrich xiula lo gós d' atura que vingué tot seguit.—*Garçon*... havia estat francés... mira, veus aquellas cabras allá en vers la clapissa? Donchs passarás detrás la serra y las hi surtirás per darrera, vés, féslas venir. Lò gós trás, trás, segui lo camí indicat, prompte se vegeren á correr las cabras vers l' andá empaytadas pel gós.

En Ramon s' extasiava devant las hermosas floretas que trobava á cada pás; ne feu una bona provisió pera sa flora de Perals. Completá sa familia de *Dianthus* (clavells de montanya) ab las varietats que trobá al cim de la serra.

Eran las nou del matí, hora d' esmorsar. En Joan feu fer per en Galdrich una ollada de cols y trumfas, y ab lo recapte que portavan al sarró, anáren esmorsar á la font del *Muíxé*, aygua gelada, qual aygól es ombrejat de tóra y baladre y cubert de creixens. Convidaren al pastó y rabadá.—Senyor amo, digué en Galdrich, tot menjantse un timbarro de pá ab tall de pernil, la boca plena: eixa tarde tindém fressa y pot ser alguna cosa més.—Peró, home, si no 's veu cap broma en lloch!...—en efecte lo cel era seré pero d' un blau clar.—Veu aquells fumerols que surten d' aquell xaragall de *Puig del Toro*, vers Puigmal? Donchs hi ha una font que 'n diuhen *Font-negre*; quan entre vuit y nou del matí surten fumerols de *Font-negre*, senyal de pedregada.

Én efecte, aquells fumerols, en poca estona, se tornaren castells colossals, arrodonits, prenguent formas fantásticas de mónstruos de l' Apocalipsis. S' anavan dilatant, acumulant, extenentse: á las dos horas lo cel fou cubert. Una faixa negra se forma á l' horisont vers *Carençá* que s' estén fins á Costabona; lo dia s' enfosqueix, no fá ni una alé d' ayre; un sent xafagor. Prompte un llamp serpejá dins aquella negror, y al cap d' un rato se sent com una canonada fonda, prolongada qual roncor repercutida per las montanyas recorre l' inmensa cordillera y 's pert, lluny, vers l' altívol Canigó. La faixa de tinta va pujant y detrás d' ella 's veu una blancor cendrosa, uniforme, blancor de pedregada, creuhada per llamps que no paran un moment. Lo temporal s' acostá, se sent lo brugit espantós de la pedregada que s' avansa

en mitj de llampechs y tróus horrorosos que fan re-
trunyir las montanyas. De cop una ratxada de vent
humit, uracanat, fa volar las cledas de l' andá; lo bes-
tiar se remolina, ab éll, en mitj de tróns y llamps,
fugiren róstos avall vers lo cortal ahont arribaren tot
just; quin temporal mes horrorós! un llamp mitjparti
una penya á 20 passos del cortal. Deu los guard que
los hagués trobats al cim de la serra: entre la foscó
y la fressa de trons, semblava que 'l món anava á
finar; las pedras que queyan eran com nous.

La tempestat s' aná allunyant; lo cel s' asserenà,
sortí 'l sol; la faixa de tinta crehuada de llamps se
dirigi vers Cap de Creus y alta mar; s' hi veyá llam-
pegar y se sentian per moments los ronchs fondos de
la tronada; la tempestat desparegué á l' horisont.

En Tomás y los Fortaners emprengueren la baixada
y arribaren á Peralas á las ciuch de la tarde ab molta
alegria de tots puig que la familia estava ab gran
inquietut. En la comarca de Peralas la pedra ho havia
tot tronxat á pesar los pagesos de haver tocat las
campanas y tirat escopetadas enlayre pera apartar 'l
mal temps. En casa Fortaner encengueren los ciris
que havian servit pel monument, y feren cremar llor-
benehit lo diumenje de rams. Las donas se havian
tancat dins una cambra fosca, dibent lo rosari é im-
plorant S. Roch. La senyora Rufina pretengué haver
ohit pels ayres les xisclets de las bruixas; contava
que sens dubte vindrian dels estanys de Careñá
ahont ballavan una farandola infernal. Que ne son-
encara d' arreladas las llegendas fantásticas de nostras
montanyas; los pagesos las creuen con l' evangeli

XIV

Lo dia de la Mare de Deu de Setembre, al sortir de l'ofici, en Vicens, lo pare d'en Josepet, s'en pujà ab en Joan á can Fortaner.

—Y aixó, Vicens, ¿qué hi há de nou? Cóm va lo bestiar? li digué en Joan.

—Per ara, tothom te salut, gracias á Deu; us voldria dir quatre paraulas á solas.

—Molt bé; entrém á l'estudi, seyeu.

En Vicens Noguereda es un dels bons pagesos de la comarca, després d'en Fortaner es lo mes rich de terras y cabals. Sa muller es bona pagesa; pero de resultas d'una cayguda, s'ha quedat coixa; te la cama ressentida y no pot gayre trastejar, li convindria una jove que l'ajudés. En Josepet com á fill únich es un bon partit. Ha estudiat quatre anys agricultura á la Granja de Figueras, es inteligent, farà un bon pagés.

—Parleu, vos escolto.

—Ja ho veureu: nos hem enrahonat ab la Mónica, y voldriam casar en Josepet. Té 24 anys, ja es hora, y necessitem una altre dona á casa, ja sabeu que la Mónica, desde la última desgracia que tingué, no es bona per res.

—Molt ben pensat. Aneu seguint.

—Donchs, ja ho veureu: me sembla que la Teresa faria per casa, y he pensat venirvosla demanar.

—Bé, Vicens, bé; donchs voleu casar vostre hereu... y ell ¿qué 'n diu?

— Que voleu que diga: estima tant á la Teresa que se nos torna mitj corsecat.

— Vicens, ja ho veyeu, no son cosas pera fer de-
pressa; consultaré la dona y la noya, nos hi pensa-
rém. Dintre dos dias vos donaré la resposta.

— Digaume, si os plau, ¿quina llegítima li donareu?

— La llegítima dels fills externs de casa Fortaner es
de sis mil lliuras.

— Ja m' está bé. Vaja quedém entesos: demá pas-
sat vindrém per la resposta. Deu vos guard.

— Adeu siau. ¿No voleu beure un cop?

— S' estima per ara.

L' endemá després d' haverse enrahonat ab sa mu-
ller y son fill, en Joan cridá sa filla. Comparegué da-
vant son pare tota alegre y sonrient.

— Qué vol, pare?

— Veyam, miram bé... respon á ma pregunta ¿es-
timas en Josepet Noguereda?... Se torna tota roja, y
baixant los ulls.—Ay! pare, per qué m' ho pregun-
ta?... no 'm desagrada... en Josepet es un bon minyó.

— Está bé ¿vols casarte ab ell?

— Pare, vosté sab que ma voluntat es la de vosté:
en Joseph no 'm desagrada y si es del gust de vosté
també 'n será del meu.

— Ha de ser molt més del teu. Donchs demá vin-
drán en Joseph y son pare per la resposta.

La familia estava al corrent de lo que passava. La
Teresa tot era fer lo xiu-xiu ab sa marè y la Joana.
En ramon bromejava á sa germana y la feya enfadar.

L' endemá á las 10 del matí se presentaren los No-
gueredas pare y fill. En Joan los rebé á la sala; cridá

la Teresa, sa mare, eu Ramon y la Joana que estavan ja previnguts entraren desseguida. Davant de tots en Joseph renová la demanda á en Joan, que li doná lo sí. D' aquell dia endavant foren promesos.

En Joseph estava boig d' alegría, dia per altre venia á festejar sa núvia, la Teresina lo rebia ab amabilitat y carinyo: es coneixia que son cor glatía ab la mateixa calma que avans.

XV

Havian entrat en Octubre; las nits y matinadas comensan á ferse fredas. Las orenetas se recullen pera empendrer llur llarch viatge; se reuneixen á mils sobre Perals; se creuhen pels ayres, s' enlayran en torbellí fins á perdres de vista.

Las aranyas filan sas telas humitejadas per la rosada de la nit; cada fil es un collaret de brillants que lo sol del matí irisa de vius colors. La fada de eix hermos palau es invisible: s' está amagada á certa distancia de sa tela dins una fulla caragolada; un fil com telégrafo-electrich que comunica de la tela á son abdómen, li transmet la més petita vibració. Una mosca s' enreda en los fils viscosos de la tela, l' aranya surt de son cau, se tira com una fletxa sobre la mosca que en vá fa esforços pera desenvescarse, l' agafa ab sas urpas, y de l' orifici de son voluminós abdómen brolla á dolls un floch blanch, ténuo, sedós, del qual se serveix pera embolicar sens pietat sa desgraciada víctima.

En l'horta del mas, una d'elles havia parat sa tela entre dos rosers: era grossa com una avellana; sobre l'esquena hi te pintadas unas faixas de groch, negre y blanch; son ventre es enorme. Cada matí li portavan sa racció de moscas. Un dematí, estava inmóbil al centre de sa tela que havia renovada durant la nit. Li tiraren una vespa... Quina batallat al sentir son brunzit, l'aranya cau rápit sobre d'ella, pero, al veurer ab quin enemich te de lluytar, no gosa investirlo; lo palpa ab la punta de sas urpas peludas, proba d'entortelligarlo y no s'atreveix. En aixó la vespa augmenta sos esforços, no més te una pota enredada, es á punt d'escaparse; al veurer l'aranya que sa presa va á fugir, l'envesteix resoltament y l'embolica ab sos tels sedosos com una mómia, ja li xucla la sanch; lo zumbit de la vespa va disminuhint, debilitantse per moments... ja no se sent. Assistíreu impassibles á sa horrorosa agonía... — Pobre vespa! deya la Joana... Sou uns bárbaros!...

XVI

Lo bestiar ha baixat de montanya! La vacada ha aumentat de vuit badells que van á pastorar als prats del riberal, corrent y saltironant al costat de llur mare.

Las ovellas son separadas de la bassiva, moltes d'elles han anyelat. Quan tornan de farratge, al cap vespre, los anyels surten en tropell de la cort en mitj d'un belar general; quan l'anyelet ha trobat sa mare s'agenolla sota son ventre, ab son morret xucla lo

mugró, caragolant la cúa de plaher y colpejant ab son cap sas mamellas, pera ferhi venir la llet, mentres sa mare se reblinca vers son fillet ensumantlo.

La masía es plena d' animació. Las estancias son impregnadas del baf agradable, peculiar al bestiar de llana y boví que tant caracteriza la vera casa de pagés. La llet es en tal abundancia que fins lo servey se 'n regala; las donas de la casa ne fan mantega y formatges d' orri exquisits.

Los pagesos de la montanya fan com los árabes: primer lo bestiar que la familia; aixó se compren; lo bestiar los hi dona los medis de viure y vestirse en lloch que las criaturas portan y fora gastos. Parlant d' aixó, un pagés deya á en Tomás: jo estimo molt la dona de casa,—s' ha de fer observar que may diuben la meva dona, sino la dona de casa—pero si me donguessin á triar entre ella y 'l *Mascaró*, no sé lo que faria... Crech bé tendria mes sentimentiment que se 'm morís 'l bou que la dona.

Lo pagés de montanya es un tipo que s' acaba de perdre: lo ferro-carril, lo comers, lo frecuentar las firas y mercats en las grans poblacions, los han avispat y tret la llana del clatell. Sols los vells conservan lo ver caràcter del montanyés catalá dels Pirineus. Llur barretina es més ampla y llarga que la del jovent. Portan lo cap rapat com los árabes; sols portan lo cabell llarch al clatell y pulseras; gech, armilla, calsas de burat, ab lo tradicional botó de banya, faixa vermella, mitjas de llana blavas, pehuuchs, esclops á l' hivern y espartenyas á l' estiu.

Los pagesos de la comarca de Perals casi tots tenen

bestiar y son tan mercaders com agricultors, pero molt més mercaders, puig que del bestiar fan las dineradas. També qué 'n son d' andorráns quan se 'ls hi presenta un mercader! qué la saban llarga! Ab qui no volen saberli res es ab los gitanos perquè los fican sempre á dintre.

Arriba un carnicer de Figueras ó de Gerona; lo convidan á dinar, l' amanyagan, li fan la gara gara, li parlan de la pluja y del bon temps com si no sabessin que ha vingut pera veurer lo bestiar.

Lo mercader porta un bastó de lladoner llarch y prim lo qual té lligat á un cap una veta de cuyro clavatejada de claus daurats: es lo signo distintiu del mercader del bestiar bovi, ovi y caballar.

—¿Veyam aquets bous?

—Ves, Rosa, feslos surtir de l' estable, ménals cap á l' era... mercader y pagès s' hi dirigeixen tot xáno xano.

—¿Quíns son los que teniu per vendre?

—Aquestos dos... pegántlosi una palmada á las áncas... me los vench per afluixar, y cregueu que 'n tinch gran recansa: son los millors del terme.

Lo mercader los palpa, los hi mira las dents.—Son vells y magres.

—Voleu callar!... palpeume aquets palpissos y aquest ronyonal? mirau quina gurmellera!...

—Que me direu bon home! es pas avuy que tracto ab bous. Vos dieh que son ossats y de poch greix..... ¡Vaja! fora explicacions ¿quánt ne voleu?

—¿Del parell ó de cada hú?

—Del parell.

—Vuit dobles de quatre.

—Farém pas res, ja veig que no teniu pas ganas de vendre,

—¿Y quant m' en donariau, vos.

—Vamos, en aqueix preu fán pas per mí; deixemho correr.

—Pero, ¿digaume lo que m' en voleu donar?

—Jo vos endonaré sis doblas de quatre, ni un quarto més.

—Home! aixó es no tenir consciencia. Ja podeu rodar per tota la comarca, veyám si trobareu un parell de bous com aquestos per sis doblas de quatre.

—Vajal á Deu siau.

—¿No voleu brenar, beurer un cop?

—S' estima; será una altra vegada.

Lo mercader s' en vá. Lo pagés torna embarrar los bous—*ah! ah! passa Roget! ah! passa Moreu! ah! ..* gira 'l cap vers lo mercader que s' en va tot resolt. Al trèncar lo viarený, detrás del serrat, veu que se li escapa, lo crida:

—Heu! l' home!

—¿Qué voleu?

—¿Partim la diferencia?

Lo mercader retrocedeix.—Mireu, bon home, es tart y voldria arribar encara á Lliurona. Vostre parell es magre; engreixeu lo y ne pagaré més; feu m' ho saber quan los tindreu grassos... lo carnicer Tóful, de Figueras, carrer de Vilafant, tothom me coneix... lo tracte meu son diners al càntu.

—Molt bé: ¿afegiuhi alguna cosa més?

—Ja 'm sab greu de haverus ofert sis onsas; ara fos,

no ho haguera fet; pero, 'l bou per la banya y l' home per la paraula; jo no se retrocedir.

—¡Valgam Deu! quan penso que per sis onsas haig de donar lo Roget y 'l Moreu!... á fé fé!... Mira, Rosa, ja t' en pots despedir!... menaulos aviat!... ja no 'ls vuy veurer més á casa!... ne tendria massa migranya!... y la Rosa, cariciant los bous, s' aixuga ab son devantal una llagrimeta que li llisca galta avall; mentres son marit fa drincar sobre un pedris las sis onsas del mercader per si son de lley.

XVI

Vers mitj Novembre una companyia de tropa arribá á Peralas. Se deya si havia aparegut gent armada al cim de la serra, á la frontera, vers lo coll del Faig. Lo capitá s' allotjá á can Fortaner. Es diu Sever Aloy; es un jove de uns 30 anys, catalá, fill de Reus, moreno, bon mosso, barba negra, fesomia enérgica, mirada expresiva. Als pochs dias qu' era á Peralas se conquistá la simpatia de la familia Fortaner. Molt aficionat á casseras, surtian ab en Tomás y en Ramon á las perdius, als conills; se feren companys. Era molt obsequiós y amable ab las senyoras de la casa.

Un dia, la Joana, la Teresina y en Sever anáren á passeig vers la font de la Roureda; eran las quatre de la tarde; feya un hermós sol de tardor, pálit, sens virtut, pero agradable. Las fullas dels arbres ab sos tons vermells y groguenchs donan certa tristesa; cariciadas per l' oreig de la tarde tremolan y se desprenen de

las brancas, cahuen á terra mustidas, s' apilonan dins lo bosch formant espesa catifa.

— Qué m' agrada aquest pays! deya lo jove capitá: quina recansa tindré al deixar-lo!

— Donchs no s' en vagi, digué la Teresina.

— ¿Ho diu de veras?

Fent una lleugera sonrisa. — Si senyor.

— Si es així cregui que 'm quedaré.

— Nos fará molt favor, respongué la Joana: la societat d' homes simpátichs com vosté es sempre desitjada.

— Oh! Joana, que es vosté obsequiosa!

— Lo que 's mereix.

Anavan conversant; en Sever 'ls hi contava las costúms de la bona societat de Reus, dels bons recorts que hi havia deixat.

Havian arribat á la font. La Teresa se havia separat alguns passos dins lo bosch pera cullir castanyas que posava dins un cistellet. De cop feu un gran xisclet: un gos de remat, la boca badada, los ulls injectats de sanch, se tirá sobre d' ella. D' un bot en Sever l' embe-teix, s' abrahona ab lo cá... Quina lluyta més horrorosa!... En Sever, áb sas mans de ferro, lo te subjecte pel coll, lo cá va per mossegarlo, pero no pot.. Després de molts esforços acabá per escanyarlo... La Teresa á terra mitj desmayada... la Joana espantada cridant: socors! socors! Al sentir los crits arribaren en Joan y en Ramon. Tot seguit anaren per la Teresa que gracias á Deu no tenia cap mossegada: en Sever tampoch, sols sa levita era destrossada.

Pochs moments després arribaren corrents mossos

y pastors armats de forcas y garrots, tots esparverats: —No han pas vist á passar un gos rabiós?— Aquí 'l teniu estirat, digué en Sever.

Tothom felicitá al capitá, admirantse de son bell coratge.

Al tornar al mas, la Teresina pálida, tremolant, apoyada sobre 'l bras de son pare, tingué de ficarse al llit tant era l'espant que havia rebut. Li vingué un febron ab deliri que li durá tota la nit. En Josepet estava desesperat; passá tot lo dia á can Fortaner; per fi se assossegá quan vegé que la indisposició de sa estimada Teresa no havia sigut res.

Dos dias després, la companyia allotjada á Peral's feu sos preparatius de marxa; lo capitá havia rebut l'orde de tornar á Figueras. La despedida ab la familia Fortaner fou molt obsequiosa. En Ramon feu ensellar un cavall y l'acompanyá fins á Sant Llorens de la Muga. Se separaren vers amichs.

D' aquell dia ensá lo carácter de la Teresina canbiá del tot: d'alegra y riallera se torná trista y melancólica.

—Pero ¿qué tens? li deya la Joana. —Ay! no ho se...

Venia en Josepet y á penas responia á sas preguntas.

—Teresa, li deya ab carinyo, qué no estás bona?
—Nó, no 'm trobo gayre bé... Ja 'm passaré...

XVIII

La tardor ab sos vents gelius y humitats perjudicà molt al pobre senyor Pubill; feya dias que 'l dolor lo feya gemegar. Un dematí, al portar la Teresina la xocolate á son padri, lo trobá assentat dins sa cadira, los brassos penjants, lo cap inclinat sobre son pit. La Teresina 's creya que dormia: — Padri! padri!... com no responia lo sacsejá pel brás, y presa d' esglay cridá á sos pares. Tot seguit s' enviá buscar lo senyor doctor. Era un atach de feridura. A la vesprada se reanimá una miqueta; rebé los sacraments ab molta devoció; benehí sos fills y nets y s' en aná sens sufriment, sens agonía.

A la edat del senyor Pubill la vida s' acaba com un llum sense oli; es com una máquina quals ressorts son usats de massa treballar. Ditxós qui pot arribar á 90 anys com lo senyor Pubill sense may haver tingut un dia de febre. Las bonas costúms, l' ayre pur de montanya, los travalls del camp, la sobrietat en lo menjar, dónan als pagesos una salut de ferro y los hi allarga la vida: casi tots moren de vellesa.

A las set del vespre, trobantse la familia reunida en la cambra mortuoria, després d' haverse despedit per sempre més del pobre finat, vingué lo fuster ab son fadri portant sul cap l' atabut; lo ficaren á dins; tota la casa retrunyí dels cops de martell. Posaren l' atabut á la sala sobre una taula ab quatre ciris al voltant; prompte la sala s' omplí de gent del poble y masias. Se resá 'l rosari; dos vehinas vetllaren lo

mort tota la nit. L'endemà á las 9 del matí, l'enterro.

Los parents y amichs de la familia Fortaner vingueren per l'enterro com també casi tots los pagesos de la comarca, ab llur capa de burat castany fosch. Los masovers y criats d'en Joan portavan l'atahut. Hi havia vuit capellans; se celebraren tres oficis. Tots los assistents portan á la má una candeleta que la dona l'enterramorts desde la porta de l'iglesia, á mida que entran. A l'iglesia baixan los capellans del chor portant cada hù à la má un manoll de candelas encensas. Tot cantant se dirigeixen á l'altar ahont lo celebrant los hi dona á besar l'estola, y tiran lo manoll de candeletas dins la paroleta que porta l'escolanet. Després d'ells toca á la familia de anar á oferir; cada parent dona una brena, y va seguint tota l'assistencia besant l'estola, y tirant cada hù sa candeleta dins lo parolet. Després de las absoltas, lo portaren al cementiri y lo baixaren al clot. Mentres los convidats entristits y commoguts surten del cementiri se sent las paletadas d'ossos y terrossas que 'l enterramorts, sens pietat, tira sobre l'atahut; retronyen com fondas canonadas... Pobre senyor Pubill. ¡Den lo tingui á la gloria!

Tota l'assistencia acompanyá en Joan fins á la porta de la casa: doná á tots las gracias y tothom se retirá ab reculliment.

Los parents y amichs que havian vingut de lluny se quedaren á dinar á can Fortaner. Un dinar d'enterro es com un dinar de quaresma: se serveix sols

verdura, ous y bacallá; se parla ab veu baixa com dins lo refetor d' un convent; es un ver dinar de dol.

XIX

L' hivern venia á grans passos ab frets y forts tramontanals.

En Tomás parlava de tornarsen á Barcelona. Havian entrat al Desembre; lo fret havia calmat; feyan dias com una revivalla de l' estiu de Sant Martí. En Tomás y en Ramon los aprofitaren pera fer excursions y casseras á la llebra, perdius y conills.

Los matins boyrosos de gelada blanca, un parell d' horas després de surtit lo sol, anavan en un goret prop del mas á parar lo mirallet. Lo sol d' hivern á penas té prou virtut pera fondrer la blanca gelada que cobreix la vall y beurers los fumerols vaporosos que se desprenen dels camps llaurats. Las alosas reunidas á vols s' enlayran joyosas pera saludar l' astre del dia. Al veurer lluhir y relluhir los mirallets, s' encantan, deturan son vol y fan l' aleta baixant casi sobre d' élls... se fusillan del modo que 's vol. ¡Pobres aucellets! deyan la Teresa y la Joana, ¡no us fan llástima!... A l' hivern, un enfilall d' alosas á l' ast es una rica menja; son greix es molt sabrós.

Un dia pujaren al poble de Lliurona pera visitar sa iglesia románica del sigle x, qual portalada crida l' atenció del arqueólech per sos elegants adornos.

Un altre dia, al matí, pujaren al cim escabrós de Bassagoda (1,400 m.) pera contemplar l' imponent

círcul de Talaixá y Sant Aniol. A mitja pujada de la montanya, una boyra espessa los embolicá.— Qué farem, deya en Tomás, es inútil continuar de pujar, no veurém res.— Qué importa, no val la pena de retrocedir, ja que som tan prop, qui sab lo temps que fá al cim, li contestá en Ramon.

Continuaren amunt atravessant una capa de boyra espessa durant una hora. Ants de arribar á dalt, ja vejeren lo sol; lo cel era seré. Pero ¡quin espectacle més admirable! Una mar de broma cobreix la plana; s'estén per lo riberal de la Muga y del Fluviá; entra dins las valls y torrentadas seguint las sinuositats de las montanyas, formant golfos, estrets y calas com los fjórds de l' Islanda. En mitj d' aqueix mar lletós surten illas y escolls daurats pel sol: son los cims que los rodejan. Dominavan aquell mar de broma que s'estenia á llurs peus fins á perdrers de vista, confonent-se ab l' atmósfera boyrosa de l' horisont.

A la baixada atravessaren altra volta la faixa de broma freda y humida y arribaren á la masía xops com si haguessin tingut de parar un ruixat.

Alguns dias després en Tomás se despedí de la familia Fortaner pera tornarsen á Barcelona.

Era tant l' afecte y bona amistat que li tenian que lo consideravan com de la familia, sens pensar que viendria un dia que s'en hauria de tornar. La Teresa, la Joana, en Joan lo volian acompanyar fins á Sant Llorens de la Muga, pero no ho volgué; li feren prometre de venir per lo casament de la Teresina, que era fixat á la primavera vinent, passat Santa Creu.

Lo seynor Jaume, l' apotecari, Mossen Geroni, vin-

gueren á can Fortaner á despedir-lo; los mossos de la casa, en Galdrich, lo pastor, lo boher, á tots allargá y estrenyé la má. En Ramon l'acompanyá fins á Figueras; á la estació del carril se abrassaren afectuosament; minuts després lo xiulet de la locomotora los separá.

XX

L' hivern se habia anunciat rigorós. Las feynas del camp eran suspesas per causa de las fortas gebradas; las matinadas boyrosas; los dias curts: lo sol surt á las nou á sobre 'l sntuari de la Mare de Deu del *Mon*, á las tres ja passa darrera de las *Salinas*. Las xameneyas de Perals fuman més que del compte: los matins de gelada blanca lo fum puja recta fins á certa altura, se dilata y s' estén sobre 'l poble en lleugera boyra blavenca. Se coneix que los pagesos s' están á casa, á la vora del foch, á escalfarse, mentres la mestressa fa bullir l' olla.

L' olla de ferro de la cuyna de can Fortaner es inmensa; penjada en un dels tres ganxos dels carmallés (1) de la llar, plena de cols y trunfas, lo trontoll de son bull aixeca la tapadora de ferro, lo vapor greixós en surt xiulant com d' una locomotora... Hi ha tanta gent á la masía... y tothom, tothom té prou gana gracias á Deu.

Al puntejar lo dia, mossos, boher, pastor, porque-

(1) Calamástechs.

ra, criadas, tothom trasteja calsat d' esclops.—Quin temps fá? sol dir en Joan desde sa cambra al sentir lo boher que va á donar menjar als bous.—Fa fredassa! senyor amo... quan aquells pagesos fets al fret dihuen que fá fredassa, compteu si n' ha de fer!...

Cada hú va á sas feynas; si plou ó neva per tots hi ha ocupació dintre la casa: los homes fan cledas, rastillers, rampins, forcas, esclops, asclan llenya; las donas endressan, cuynan, filan, fan mantega y formatges.

A la vetllada tothom se reuneix á l' escón; son las horas més agradables de la vida de pagés, sobre tot quan se sent dins la xameneya los ronchs de la tramonan.

A las sis sopa 'l servey á la mateixa cuyna ahont hi ha una taula llarga y estreta y una gabineta de llescar pá, estacada ab una cadeneta de ferro: la gabineta dels avis!... de dolorós recort!... Tothom menja son plat d' ollada ab bon timbarro de pá de ségol.

Habent sopat, prenen plassa á l' escón. Sos amos que també han acabat de sopar, s' hi acostan. En Joan té sa cadira de brassos en un recó de la llar. Al costat seu la senyora Pubilla, la Teresina, la Joana, en Ramon; la senyora Margarida com á mestressa de casa no está may assentada, sempre té una cosa ó altre que fer. Se parla del temps, del bestiar, de tot lo que interessa la vida de pagés; y com alguns ja comensan á badallar, en Joan diu lo rosari. Al principi tothom respon, pero al tercer misteri, ja no se sent més que duas ó tres veus; al quart misteri silenci solemne, dormida general; la Tuyas, la porquera, que fila en

son recó privilegiat, dona tals cops de cap que si no fos la barra de l'escóon iria á terra; ha deixat caurer son fús que los gats fan rotllar sota la taula.

En Joan dona ab lo peu un cop sobre l'escambell,.. Tots se despertan fregantse 'ls ulls. y segueix lo rosari, pero no dura gayre: la gent está tan cansada dels travalls del dia! y s'aixeca tan mati!... no es estrany que tinguin son. Ademés que lo rosari es llarguíssim, perquè després del últim misteri venen parenostres per tants y tants sants que duran molt més que'l rosari.

En todas las casas de pagés de nostras montanyas passa lo mateix. En los masos pobres situats vers lo cim de la serra, l'hivern hi es tan rigorós com en las regions boreals. Ja que la vessant espanyola de nostra frontera pirináica no te boscos, los masos situats á mil metros d'altitut, faltats de llenya, suportan tots los rigors de l'hivern polár: sobre tot los que 's troban sobre Camprodon y Espinavell. Creman ginesta, falguera, canocas de blat de moro pera fer bullir l'olla. Guardan com reliquias la petita provisió de llenya granada de pi y de faig que han tingut de anar á buscar á coll vers Setcasas y detrás de la frontera, á més de tres horas lluny, pera escalfar lo forn. A sobre la boca del mateix forn sobressurt una llosa que serveix pera cremar teya é il·luminar la cuyna. Es lo llum primitiu de las rasses humanas en la edat de pedra... Comparémlo ab la llum eléctrica... y n'hi ha que diuben que 'l mon no progresa...

Los montanyesos que habitan eixos masos de la alta montanya, pobres é islats, no gastan oli pera cre-

mar; lo poch que tenen lo guardan pera los aliments y pera remey. A entrada de fosch, després de menjar llur plat d' ollada, quan tot es cobert de neu y que lo fret apreta, se refugian tots á la cort dels bous, ahont lo baf del bestiar dona una temperatura suau; hi passen casi tot lo dia; las donas hi fan mitja, los homes fan esclops y demés feynas casulanas.

Llur alimentació es de lo més sobrio: pa de ségol, y truffas; y encara, la càsa que pot menjar pá de ségol sol, se considera com de bon estar; sólen barrejar ab lo ségol fajol y blat de moro; no 'ls hi fa tan profit, pero es molt gustós. En sas escursions per aquelles montanyas y comarcas, en Ramon havia tastat pá de tota mena. Lo pá més dolent es lo pá de favóns y véssas nánas que menjan los pagesos pobres de l' Ampurdá y de la provincia de Gerona; fins n' hi ha de las comarcas de Besalú y de Mieras que hi barrejan aglans, lo que dona al pá un gust tan aspre que ab travalls se pot mastegar.

XXI

Feya alguns mesos que la Joana no 's trobava bé, se arrodonia més que del compte; los lligáms del vestit li tibavan. La familia Fortaner y sobretot en Ramon no deixavan de tenir prou inquietut, puig que lo primer part de la dona es sempre temible. Lo senyor Jaume s' en reya, diguent que la Joana era molt ben constituïda, y que tot iria molt bé.

L' hivern continuava rigorós, pochs eran los dias de bon temps.

En la nit del dia de sant Tomàs, feya un fret glacial, nevava y la tramontana xiulava ab fúria com si passessin pels ayres voladas de mals esperits.

Tócan las deu de la nit á la péndula de la sala; la familia está assentada á l'escón de la llar prop d' un bon foch; la tia Rufina y la senyora Margarida resan lo rosari; més enllá una criada vella que capdella fil ab unas devanadoras tot fent bacaynas. La Teresina volia vetllar, pero sa mare la feu anar al llit.

En lo recó de la llar, arreplantat dins la cadira de brassos d' en Joan, lo senyor Jaume, ab sas ulleras sobre 'l nas, llegeix un diari arribat pel correu del mateix dia. En Joan llegeix un tractat d' Agricultura. Mossos y servey fa horas que son á retiro.

En Ramon no pot estar en plassa, se passeja cuyna amunt cuyna avall; l'inquietut está pintada sobre sa fesomia.

De cop lo senyor Jaume pósa 'l diari sobre una cadira, se treu las ulleras, y dirigintse á 'n Ramon:— Vaja! Aixó no pot anar!... Com s' entén!... Ahont irém á parar?... Quíns homes tenim al govern!... Has llegit alló dels tractats de comers?... Está clar... que n' hem d' esperar!... ¿Qué no m' escoltas?... No deixa de ser qüestió importantíssima, molt més de la que 't creus... ¿No es veritat, Joan?

—Té moltíssima rahó.

Lo senyor Jaume prengué un polvo, s' aixeca de la cadira dirigintse cap á la finestra pera veurer si encara nevava; pega ab sos dits petits cops sobre los vidres, xiulant l' himne de Riego. En Ramon se dirigí també vers la finestra.

— Senyor Doctor, per l' amor de Deu sigui franch: está vosté de bon humor ó bé dissimula?

— Qué 'm dius ara?... qué n' has de fer?... bon humor... mal humor... No ho veus tu mateix?... Vaya quin soldat!... li digué ribent.

— Donchs diguim que está de bon humor.

— Deu meu! qu'ets anguniós! ja t' he dit que to va bé; la cosa marxa bé, pero vol son temps.

Al dir aixó se sentí un crit dolorós dins la cambra de la Joana.—Pobre Joana! Deu meu! trenca 'l cor! exclamá suspirant la senyora pubilla, mentres que la senyora Margarida invocava á Sant Ramon nonat.

Sembla que la cosa apreta, digué lo senyor Jaume: Veyam com está.

: La llevadora está assentada als peus del llit. La sogra de 'n Ramon dreia al costat de sa filla, animantla: encorajantla.

—Ay Ramon meu! apropat... dónam la má, li digué sa esposa... y fentlo ajupir vers ella, á cau d'orella: Qué n' estarás de content de poguer petonejar l' angelet que vindrá!... li deya ab veu tan débil y ab tanta ternura que lo deixá tot conmogut.

Los crits llastimosos de la malalta donavan á 'n Ramon esgarrafansas; estava rabiant de veurer que no podia calmar sos sufriments. Estavan tots baix lo pes d' una terrible congoixa.

Per sí, després d' un xisclet molt agut, la llevadora alsá enlayre una criatura rosada que l lensá un piulet furiós...

May més oblidará en Ramon l' impressió que li produhí aquell petit sér. Qué desitjat! qué sovint lo

havia somiat aquest angelet del seu cor!... Ressentí en tot éll una impressió que no podia definir.

—Vaja sigui la enhorabona, li digué 'l senyor Jaume ensenyantli la criatura... un nin!

—Un nin?

—Y molt ben constituït.

—Cá!... es veritat?... un nin?... En Ramon estava com mitj atontat, no savia lo que li passava. Sa muller extenuada, sense forsas... l' infant en los brassos de la llevadora plorava, movent brassets y cametas.

En Ramon, boig d' alegría, abrássá ab efusió lo senyor Jaume que li digué:—Noy, necessitas valor; es lo primer foch de guerrilla, ja t' hi farás ab lo temps. Fes entrar tos pares. Entraren tots de puntetas, y rodejant la mare de la Joana que tenia 'l nin á la falda: Veyamlo! veyamlo.... Oy! qué bonicoy!—Fes una rialleta á la tia, deya la senyora pubilla sentli joguinas ab son rosaris.

—Per qué no li demana que digui *papá y mama?* digué lo senyor Jaume rihentse... La senyora Rufina se quedá tota sofocada.

Mentrestant la Joana tornava en sí; obrí los ulls dirigint sa mirada lánguida 'vers sa mare, y ab feble veu:—Ahont es?... ensenyeumel... un nin? es veritat?... Llavors prenent la má de 'n Ramon:—Acostat... més... y ab veu baixa li digué: estas content de mí, Ramon meu?... he fet tot lo que he sabut..

Deixaren la partera sóla ab sa mare retirantse tots de la cambra.

Després d' haver donat sas recomendacions per lo cuydado de la ' malalta, lo senyor Jaume digué á 'n

Ramon: tot va molt bé, no té cap mica de febre; quin part més felis!

Se dirigiren vers la cuyna, y mentres lo senyor Jaume se arreplantigava, á la vora del foch, dins sa cadira de brassos, en Ramon se 'n aná de puntetas á la cambra de sa germana: —Teresina... un nin!... —Ja ho sabia; que 't pensavas que dormia... he pas clucat l' ull de tota la nit... Ay! pobre Joana! que 'm tarda d' abrassarla!... —Vaja, dorm; demá te 'l faré portar al llit.

Los ronchs de la tramontana continuavan ab fúria dins la xameneya, havia parat de nevar; la lluna fugia esparverada en mitj d' una negror de bromas; lo torb enlayrava la neu dels teulats dels quals penjan candelas de gebre.

—Atx! quina fret! deya 'l senyor Jaume, que bé s' está á la vora d' un bon foch! Brrr!... Senyora Rufina, miris que está en la corrent d' ayre de la porta! —Cá! no tingui cuydado: ja estieh feta á las intemperies.— A propósit; Joan, Ramon, qué no teniu gana? m' apar que menjaria alguna cosa.— Lo senyor Jaume te molta rahó, digué la senyora Margarida; ja poden passar al menjador.— Cá! millor aquí, á la vora del foch.

Se improvisá un ressopó al qual feren gran honor. May havian menjat ab tanta gana! —Aixó es per retornar un mort, deya 'l senyor Jaume, al saborejar una copeta de vi vell d'Espolla de la bota del recó.

Al puntejar 'l dia, se despedí. En Ramon l' acompanyá fins á casa seva.— Brrr! quin temps més esgarrifós! deya embossat dins sa capa, al ser al carrer...

XXII

L' angelet que havia vingut al mon era l' alegria de la casa: l' hereuhet, com deya en Joan, al considerar lo rebrot de la soca Fortaner.

Lo fret havia minvat. Se tractá del bateig: donya Justa mare de la Joana, padrina; Joan, padri. Mossen Geroni lo batejá; li donáren lo nom de Joan. Fou un bateig molt lluhit per l' acompanyament de parents y amichs que tenian los padrins.

Al eixir de l' iglesia, era tanta la quitxalla que esperava lo relleu, que en Ramon tenia d' obrir pas á la llevadora pera poder caminar.

Ja tota la comitiva ha entrat á can Fortaner. Los homes, donas, y molta maynada ápiuyats á l' era, sota 'ls balcons de la casa, no tenen espera. Quína eridoría!... Ah! ah! Aral aral!... Lo padri y la padrina surten los primers al balcó; al véurels la gentada, los crits redoblan; de cop, s' obren totas las finestras y una pluja de confits, nous, ametllas, avellanas cau sobre aquella multitud. Quína bellugadissa!... Los uns ajupits, arreplegant, altres ab los brassos enlayrats cridant assi! assi! assi!... Se tiraren neulas de tots colors, fluviols, pilotas, etc., joguinas de noy. Al últim, lo padri tirá un punyat de monedas que ocasioná un estira cabells general. Acabat lo relleu, l' era semblava un camp de batalla: donas escabelladas, faldillas esquinsadas, criaturas gemegant! Quín bateig més lluhit, y quín relleu lo de can Fortaner!... Ben segur que Perals ne guardará molt temps lo recort.

XXIII

Lo casament de la Teresina era fixat á mitj Maig, per Sant Isidro llaurador.

La Teresa havia recobrat son bon humor, son caràcter alegre de ants; encara que alguna que altra vegada, en Josepet la sorprenia ab los ulls llagrimsos, pero no 'n feya cas... cosas de donas...

Ab l' Abril havia vingut lo bon temps. A can Noguereda tenian fusters y payrers: fan obras, tot son preparatius pera lo casament de l' hereu. Las donas de can Fortaner treballan al nuviatge de la Teresa: fins la senyora pubilla las ajuda.

Lo dia dos de Maig, los pagesos de Perals, formant corrúas, van á la fira de Santa Creu, de Figueras, menant tota classe de bestiar; uns van ab carret, altres á cavall. Las donas, las faldillas arremangadas, portan sobre 'l cap cistells d' ous y virám. Fa un preciós dia de primavera. Quína animació per tot lo camí! quínas riallas entre fadrins y pagesetas!... En Joan ha fet enganxar l' eugua bretona á la tartana; hi van tots: la Teresa, sa mare, son pare, en Ramon, fins la Joana ab son hereuhet á la falda; únicament la senyora pubilla s' ha quedat pera guardar la casa. Una altra tartana ha surtit del mas de la Noguereda; hi van en Joseph, sa mare y son pare; es lo dia fixat pera enjoyar la nuvia.

Qué gent, Deu meu! en aquets carrers de Figueras! Qué elegantetas las pagesas de l' Ampurdá! pero hem de convenir que la Teresina s' en porta la palma.

Anaren á cal argenter per arrecadas, creu d' or y anell.—Tria, li diu en Joseph.—Tu mateix, lo que t' agradi... tot m' está bé... Quína resignació la Teresina!...

Després d' enjoyar, en Josepet, son pare, en Joan y en Ramon anaren al firal pera vendre y comprar bestiar. La senyora Margarida ab la mare d' en Joseph se quedaren á la fonda pera fer dormir la criatura. La Ramona y la Teresa anaren á missa de onse.

La fira de Santa Creu, de Figueras, te molta nomenada; es ben bé la millor de tota la provincia de Girona. Com té tanta falda de plana y montanya los pagesos hi acudeixen ab nombrós bestiar de tota mena. Lo rich Ampurdá hi porta sos productes; s' hi fan moltes compres y ventas. Los carrers van plens de gent que impedeixen la circulació. S' hi veuen tipos caracterisats del montanyés de nostres Pirineus: caras bronsadas, expressivas, enérgicas, accentuadas per la vermella y ayrosa barretina, caras ahont corre encara la sanch de nostres almogavers... Ah! honrada barretina dels nostres avis, símbol de nostra independencia, de nostre vigorosa enteresa de caracter, qual viu color oviravan de lluny los enemichs de nostre terra!... tu també vas desapareixent!... Ja no ets lo que eras en aquell temps: l' ampla y llarga barretina replegada sul cap, ab un pom de flors á ton plech, sobre l' orella!... te van escursant de tal manera que ja no ets més que un gorro frigio!... Ja nostres montanyesos se donan vergonya de portarte!... Aviat te posarán de recó, allá ahont jauhen nostres llibertats perdudas!...

La hermosa primavera favoreix molt la fira de Santa Creu; los dias son llarchs y ningú te presa d'anarhi. Lo que dona al cuadro de la fira animació, son las pagesetás, las menestralas, los montanyesos ab sas barretinas, la varietat de vius colors dels vestits de uns y altres, las coloraynas que penjan á fora de las botigas.

En lo firal dels bous torném á trobar lo mercader y 'l pagés; ¡qué n'escriuriam de planas si haguessem de relatar las conversas astuciosas de un y altre en la compra y venda del bestiar!

En lo firal dels porchs, á la carretera del castell, en Joan vegé un tipo de mercader que li cridá la atenció. Era gabaig, menava una tongada de porchs, la major part faixats. Los pagesos hi fan rotllo y mercajejan, mentres que lo mercader tot enrahonant, tira, d' un morralet que porta sota 'l bras, grans de blat de moro á la porcada. Es home de uns 60 anys, alt; porta arracadas: una anelleta d' or á cada orella. Ha vingut ab sa porcada del departament de l'*Ariege*.

—¿Quant ne voleu d'aquell faixat? li diu un pagés.

—*Te l' ets ben espial?*

—Si, ja 'l tinch ullat: ¿quant ne voleu?

Lo mercader li passa son bras sul coll.—*Escutáts?*

—parlantli á cau d' orella.—*Vos lo volí dar...*

—Vaja, fora cansons.

—*M' en baylarás cinch pistolas (10 duros.)*

—Ja vos hi podeu entretenir, mestre, los paguém pas tant cars en nostra terra.

—*¿Qué disets?... ¡volets callar!... es plá lo més pulit!...*

Per fi li dona per 6 duros.

XXIV

Al sortir de missa de onse, la Ramona y la Teresina anaren al passeig nou, ahont ramblejava tota la elegancia de Figueras. May la Teresina havia sigut tan simpática: sa fesomia animada, sos ulls expressius... quants joves se giravan al veurerlas passar!

De cop, la Teresa s'apoya sobre 'l bras de la Joana, tornantse pàlida com si li vingués un desmay.— Qué tens?—No res, Joana... Ay! Deu meu! Deu meu!

Un jove militar vingué á saludarse... en Sever...

—Vostés per aquí?... Qué content estich de trobarlas!... Y en Fortaner? en Ramon?... Párlim de Perals?

—Vosté nos ha ben oblidat! ja no s' en recorda de Perals!

--No m' en tinch de recordar! Com vol, Teresina, que obliodi aquellas conversas, aquells passeigs tan agradables en companyia de vosté y la Joana! Créguin que es recort que tinch gravat en mon cor.

—Si es aixís ¿per qué no 'ns ha vingut á veurer?

—Ay! Joana, vosté sab que no só lliure: un militar es un esclau.

Se passejá ab ellas, recordant la curta temporada agradable que passá en aquella poética vall de Perals.

—Pero, sab, Teresina, que no puch arribar á creurer que vosté estigui promesa?

—Ay! ay! ¿per qué? Sab que lo que 'm diu ara no correspon á sa acostumada amabilitat?

—No... Vosté ho entén malament: ja sé que 'l ma-

trimoni es l' estat natural de la dona: que si no es abuy será demá que totas vostés fan la mateixa fi; pero aixó no implica que jo 'n tingui un sentiment de recansa... Es com una hermosa flor del jardí de Perals qual aroma embalsama l' ayre de suaus perfums y que fa dol cullirla...

La Teresa baixá los ulls.

—Vosté sempre poétich! digué la Joana.

En aixó vingué en Ramon que demostrá molta alegria al veurer son amic, s' estrenyeren la má, parlant de Perals, de casseras. Arribá l' hora de retirarse del passeig. En Sever los acompañá fins á la fonda, prometent de férlos hi una visita á Perals.

Altre volta la Teresina torná á caurer en sa tristesa y melancolía. Pobre Teresa! son cor era ferit: un sentiment fins ara desconegut, molt diferent del que ressent per en Joseph, se havia despertat en éll, insensiblement sense que s' en adongués.

En Sever, durant lo temps que va estar á Perals, sabent los projectes de casament entre las duas familias Fortaner y Noguereda, tenia massa educació y noblesa de cor pera probar de fer naixer un sentiment que, en aquella ocasió, hauria sigut culpable. Lo que guiava en Sever era una franca amistat envers la familia Fortaner, amistat nascuda en las bonas relacions de sa curta estada á Perals... Eixas relacions efimeras, sens consecuencia que lo temps y la separació esborran.

En Sever, ab sas maneras afables, distingidas, son parlar atractiu y poétich havia produhit una impressió simpática á la Joana, y una mica més que simpática á

la Teresina, impressió que en Sever ignorava, y que la escena del gos rabiós feu canviar de caracter.

Eix amor, nascut de sorpresa, la Teresina lo volia dominar; lo tancava dins son cor; volia ofegar-lo com un enemich que venia á enterbolir la tranquil quietut de sa ditxa. Com més sentia 'l perill més s' esforçava de ser amable y carinyosa ab son promés que l' idolatrava.

XXV

Per la tarde, las Fortaners, los Nogueredas ab tota la gent de Perals, s' en tornaren á casa.

Moments després d' haver arribats, la Joana entra á la cambra de sa cunyada; la trobá ab los ulls plorosos. La Teresina se li tirá als brassos, singlotejant... las dos se quedaren conmogudas, silenciosas; las llágrimas humitejavan los ulls de la Joana.

—Deu meu! Joana! que só jo desgraciada.. y al-sant sos hermosos ulls plens de llágrimas... l' estimo!... Sento á mancar mas forsas!... la ferida de mon cor que creya tancada s' ha tornat á obrir!... Ajúdam! Joana!... Jo no puch més!... y posá son cap sobre 'l pit de son amiga.

—Teresa! Teresa meva!... abrassantla ab efusió... coratge! animat!... lluytaré ab tú... ja t' curaras... la separació, l' ausencia, lo carinyo de ton futur espós te farán oblidar tan dolorós recor!l

—Ay! pobre Josepet!... Tant que m' estima!...

—Tú l' estimarás lo mateix.

—Deu ho vulga! Joana!

—La Mare de Deu t'ajudara... aném á suplicarla... y las dos entraren á la iglesia; se postraren devant la Mare de Deu dels Dolors que porta un cor de plata atravessat per set espasas; la pregaren ab molt fervor.

Al sortir de l'iglesia, la Teresina, reconfortada per la pregaria, digué á la Joana, mitj sonrient: pó-sam la má al cor, lo sentirás á batrer ab calma...

Pobre Teresina! no li faltava resolució pera lluytâr; pero ¿tindrà prou forsas?... Deya á la Joana: no 't creguis que no estimi en Josepet; sí, també l'estimo de tot cor, pero... ay! Joana, no sé ni puch definirte lo que sento per en Sever!... Considero en Joseph com mon futur espós; l'estimo, sí, pero d'un amor calma, d'amiga, de germana; faré sa felicitat com éll farà la meva, n'estich convensuda. Jo veyá arribar lo dia de ser sa esposa ab tranquil·tat d'esprit y de cor, quan, de cop, sento aqueix cor batrer ab violencia, sento remourer sas fibras més fondas!... Dígas-me, Joana, ¿es aixís que al casarte estimavas á 'n Ramon? —Teresa meva!... nó; estimava en Ramon com tú estimas en Josepet; pero, ha sigut després de casada que he sentit per mon marit lo mateix amor que tú sens per en Sever. —Ay! Joana; quín bálsam posas á ma ferida!... y la abràssá ab efusió.

Las dos s'aixugaren los ulls y sortiren de la cambra. En Josepet era á la sala que enrahonava ab en Ramon. —Bon dia, Josepet, digué la Teresa, graciosa, amable com sempre, y li allargá la má.

—Qué diantre feyau en aquella cambra? fa més de mitja hora que en Josepet es aquí.

— Oy! que saberut! ¿qué 'n tens que fer? digué la Joana; y tots de bon humor bromejaren una estoneta... la nuvolada havia passat; lo cel se havia tornat asserenar.

XXVI

Los preparatius del casament eran fets; tot lo nuviatge estava llest; los parents y amichs convidats; mossen Geroni los havia amonestat dos vegadas desde la trona. Tota la comarca de Perals parlava del casament de l' hereu Noguereda ab la Teresa Fortaner. Lo dia de sant Isidro, 15 de Maig, s'anava apropant.

En Josepet que venia cada dia á festejar sa núvia, al contemplarla, al veurerla tan guapa, estava radiant d'alegría. Tot lo que veyá li semblava un somni. Eixa Teresina que lo havia fet tant sufrir, que estimava ab tant deliri, anava á ser sa esposa!... seva per sempre!... y mirántsela ab ternura—Pero, es veritat, Teresa méva!... puch creurer á tanta ditxa!... me sembla impossible! Dihuen que en aquest mon no hi pot haver felicitat... y jo que so tan felís!... M' estimas, Teresa, com jo t' estimo? — Sí, Joseph, t' estimo de tot mon cor, t' estimo com una esposa deu estimar son futur espós ab qui ha de compartir las alegrías y las penas de aquesta trista vida... y al dirli aixó, baixá 'ls ulls y 's torná roja.

La Teresa deya veritat, se creya ab forsa sufficient pera poder apartar pera sempre lo recort d' en Sever,

vegentse sobre tot amparada pèr l' amor tan gran del que anava á ser son espós. No es que no tingués encara moments de certs desfalliments que la Joana realsava com podia. La Joana comptava sb la separació, la distancia y sobre tot l' amor den Joseph pera obtenir un complert oblit.

N' es de las malalties morals com de las físicas: la convalescencia marxa á gran pas mentres se puguin fugir de las causas que las motivaren. La Joana era per xó un gran metge; be 'n va tenir ventura la Teresina!

Lo dia 10 de Maig, en Tomás Vilaregut arribá; ja l' esperavan puig que en Ramon li havia escrit. Cada vegada que 'n Tomás arribava á can Fortaner era una alegría general, puig lo consideravan com de casa, y en Ramon l' estimava com un germá.

Després de moltas abressadas: —Y la Teresina? la Joana? — Calla, digué en Ramon, que las donarás una sorpresa. Son á la font; no vinguis; deixi m' hi anar sol; vina tú de aquí un ratet.

Las trobá que s' en venian.

— Qué hi ha Ramon que vinguis tan depressa?

— Una visita.

Quin sobresalt, la Teresina!... quin espant!... quin tremolor!... altre vegada 's torná pàlida, apoyantse sobre 'l bras de sa cunyada. Gracias que durá poch, puig que en Tomás vingué tot seguit á saludarlas.

— Mira, Ramon, una altra vegada no fassis aqueixas bromas, entens? digué la Joana.

— Jo? que t' haig d' entendre!... explicat.

—Res, un altre dia ho sabrás... y entraren las dos dins la cambra de la Teresina deixant en Tomás y en Ramon á la sala.

En Ramon se quedá estranyat, pegantse ab la ma un cop al front: oh! las donas! las donas! qui penetrará may llur intent!

En Tomás regalá á la núvia una agulla de pit d' or esmaltada de una hermosa corona de *miosotis*, de un gust verament artístich.

XXVII

Arribá lo dia del casament. Quín moviment! quin tráfech á can Fortaner! Tots los convidats esperan á la sala: l' alcalde, lo secretari, l' apotecari, los pagesos de la comarca; tothom va mudat de sos millors vestits de festa. En Joseph: calsas: armilla, jech de drap fi, faixa de seda vermella, mocador de seda al coll nuat ab anell d' or... Fa planta l' hereu Nogue-reda!

Surt la núvia de sa cambra: faldilla y gipó de seda negra, caputxa de glacé blanch; porta sas joyas de núvia ab un ram de flors de taronger al pit. ¡Qué n' es de guapa!... qué 'n fa de goig!... també, que n' está de cofoy 'l núvi!... Alsa, Josepet... pròu pots! li digué 'l senyor Jaumie, posantli la má sobre l' espatlla.

Vingué l' escolá á dir que mossen Geroni esperava.

Se formá l' acompanyament de dos en dos, á braçet: la Teresa al bras de son pare, en Joseph ab la

Joan, en Vicens ab la senyora Margarida, en Ramon ab la mare d' en Joseph. Lo senyor Jaume buscava sa parella, quan se senti un bras que passava sota 'l seu: era la senyora pubilla, tota vestida de blanch, amable, sonrient, ensenyant sas tres dents negres, mirantse al senyor Jaume ab ulls amorosos. —Mal haja la dona!... digué aquest tot brunzinant, pero fent per manera qu' ella no ho sentís... no hi hagué remey, tingué que aguantarla.

Tot Perals vol veure 'l casament. L' iglesia es plena de gent. Al arribar la núvia á la porta, quatre fadrins de las masías hi atravessan una barra y no la deixan passar.

Lo núvi allavors los hi paga la entrada; la barra s' alsa deixant lo pas lliure; es la costum. Lo pagat per lo núvi serveix per caritats, ó bé pera beurer á la salut dels casats.

Després de la benedició nupcial, mossen Geroni los feu una prédica que feu vessar algunas llágrimas á la Teresa. Després de casats surtí la comitiva de l' iglesia, tirant confits y ametllas finas á la quitxalla y gentada del carrer.

Lo dinar á can Fortaner fou esplendit, tant ó més que per lo casament de la Joana. La senyora Pubilla buscava á posarse al costat del senyor Jaume, pero no ho pogué lograr... *gat escaldat*...

A la tarde anaren acompanyar la núvia al Mas Noguereda, ahont se continuá la festa ab un opíparo sopar y ballas á l' era, al só d' una viola y fluiol.

Quan fou ben nit s' encengueren pels entorns del más, sobre 'ls turons, fochs de bengala de tots colors

que 'n Tomás havia portat de Barcelona. Fou una gran sorpresa pera la gent de Perals que no ho havian vist may.

Be s' en parlá y s' en parlá del casament del hereu Noguereda ab la Teresa Fortaner!...

L' endemá, la Joana, en Ramon y en Tomás anaren á despertar als núvis. Los trobaren aixecats. La Teresa abrassá sa cunyada ab molta efusió, apretantla fortament sobre son cor. En Josepet estrenyé la má á 'n Ramon y á 'n Tomás.

Parlaren del casament, de la festa, dels convidats, heu Ramon digué; á propósit, havia convidat á 'n Server, ja hauria vingut, pero fa tres dias marxá á Tarragona ab son batalló; á fé me sab greu!... Quina foguerada pujá á la cara de la Teresina!... pero fou de satisfacció y d'alegría; puig, després d' un llarch suspir abrassá carinyosament la Joana, y dirigí á son marit una mirada enternida.

—Ramon, li digué la Joana; sabs tinch ganas de ferte un petó —Fés, filla, fés... y ara que li passa á la meva dona?...

—Aquesta nit t' ho diré. . heu! si ets bon minyó.

LOS ABISMES DE LA FOU

ALT VALLESPÍR

Probablement l' any vinent, 1886, s' obrirà la secció del ferro-carri! d' Elna á Ceret (Pyrénées Orientales); s' hi treballa ab molta activitat. L' excursionista podrà admirar la fértil planura de la conca del riu Tech fins al *Boló*, y al arribar á Ceret, podrà contemplar un magnífich pont acabat de construir, d' un sol arch, de pedra picada, més alt que lo antich pont del Diable de Ceret, que té tanta nomenada per l' atreviment de sa construcció.

La segona secció del càrril de Ceret á Amélie y Arles ne té per pòchs anys d' ésser oberta. Allavors podrém recórrer ab comoditat la comarca tant pintoresca del baix y alt Vallespir.

Lo Rosselló ha sigut terra catalana; ho es encara per entussiasistas catalanistas que com nosaltres se recordan de llurs passadas glorias. Los Srs. Anton Puig-

gari, Pépratx, lo canonge Boher y molts altres llegíen ab interés totas nostras produccions literarias, s'interessen en nostre renaixement, estudian nostra llengua, la parlan com nosaltres; voldrian fer participar de llur foc sagrat á llurs amichs rossellonesos... Pero es en vá: la llengua catalana que parlavan los il-lustres capdills de Castelnou, de Canet, de Montesquiú, de Corsaví, es morta, ben morta, completament absorbida per la francesa. Sols s' ha conservat en las valls dels Pyreneus, y encara... Per aixó planyo de tot cor á mos amichs catalanistas del Rosselló que 's veuhen sense esperansa y envejan nostre renaixement.

La provincia rossellonesa es una germana de Catalunya que han separat de nosaltres per forsa; sas costums, sos recorts, tot lo passat s' acaban d' esborrar...

Honor, donchs, als pochs germans que 's recordan y que 'ns allargan la má; estrenyémla ab efusió y carinyo.

* * *

Las comarcas dels rius *Tech* y *Tet* ofereixen al excursionista sitis agradabilíssims, sobre tot al internarse dins las montanyas, ayguas amunt. Per ma part estich emprendat del alt Vallespir. La carretera nova que s' ha fet d' Arles á Prats de Molló, seguint sempre la vora del Tech, es de lo més pintoresch que 's pugui veurer.

¡Qué volén més admirable que la verda y regalada vall d' Arles, ab sas ayguas cristallinas, sos prats, sas

pomeredas y ombrívolas arbredas, rodejada d'altas montanyas!

Arles es vila antiquíssima, quals casas, al principi, s'han anat arrimant al amparo de las murallas del monastir benedictí. Al descobrir la vall, se presentan al excursionista los dos cloquers románichs de la vila; llurs pedras enuegridas y gastadas pe'l temps, portan lo sello de la velluria lo meteix que las runas del claustre y monastir. Los vándalos de la *gran revolució* ho han destruhit tot, lo meteix que Sant Miquel de Cuxá, Sant Andreu de Sureda y tants altres, veraders joyells de la edat mitjana.

De Arles, seguint la carretera vers Prats de Molló, á un quartet solzament de la vila, se trenca á la dreta pera seguir la carretera que puja montanya amunt vers *Corsavi* y *Batera*. Batera es un mener de ferro que 's troba al cim de la montanya; Corsavi es un poblet dominat per un antich castell feudal enrunat, també al cim de la montanya que forma un dels poderosos estrebs del Canigó. La carretera que va á Corsavi atravessa terrenos esquistosos y granítichs, en mitj de vinyas mortas, de garrollas y pedregám, algunas alzinas y roures. Res ofereix de particular, sino que al arribar á un mas que 'n diuhen *La Balma*, lo guía vos fa baixar del *landau* y vos fa seguir, á la esquerra, un caminet emmalesat, cobert de romagueras y pedra calsinal. A mesura que un avansa, ja comensa á veurer la gran vena calcárea ab sas espadadas murallas y son rocám massís. De cop se vos presenta un precipici espantós de 300 metres de profunditat, tallat á pich. Lo guía vos conduheix á una

especie de *belvedere* que domina lo cingle com desde un balcó.

Figuréuvos una esquerda oberta dins la montanya, de 300 m. de fondo, entre duas murallas separadas no més per 15 ó 20 metres y de una extensió de tres kilómetres. A baix, cap al fondo, s'estreny de tal manera, que la separació es no més de 1 metre.

Hi corre un torrent que no 's veu, lo sol no hi ha penetrat may. En los estrets relleus que forman eixas murallas calcáreas hi ha gran vegetació de boixos, sahúchs, lladoners y demás arbres que no 's coneixen. Son uns abismes que causan horror al mirarlos desde aquell *belvedere*; un hom sent que 'l cap li roda é instinctivament aparta la vista de aquell avench que sembla la entrada del infern del Dante. S'hi veuben volatejar tota mena d'aucells de rapinya. Eixos cingles no tenen la grandiositat dels de *Sant Aniol*, *Talixá Balatg*, pero sí son més horrorosos. A 200 metres de profunditat lo guía nos feu veurer un gran arbre, desarrelat per la tormenta, que al caurer s'havia atravesat entre las duas murallas; formava un pont rústich sobre l'abisme. Enjegárem desde dalt algunas grossas pedras: rebotian d'un cingle al altre sobre los relleus, las perdiam de vista; pero al cap d'un rato, al arribar á baix, sentiam lo terratrémol que feya retronjir tota aquella espantosa cinglera.

¿A quíns cataclismes, á quína conmovió geológica hem de atribuhir eix esberlament de la montanya?

Las erupcions de las massas calcáreas de la segona época geológica s'han produhit sempre en nostres Pyrineus per esforços abruptos, instantáneos, que han

determinat la formació d' eixos cingles espadats que causan admiració y espant, com lo gran círculo de Talaixá y Sant Aniol.

Aconsello, donchs, á mos consocis que vajan á visitar los abismes de la *Fou*.—Carril fins á Perpinyá. —Diligencia de Perpinyá á Arles; 4 sortidas al dia.— A Arles, hôtel Rousseau, servey bó y barato; se pren un *landau*, que 'ls portará al mas de *La Balma* y 'l cotxero meteix los hi fará visitar los cingles.

La fotografia que vaig fer traure dels cingles no dona cap idea de lo que son, puig es impossible fotografiar, desde dalt, una esquerda que 's pert en las entranyas de la ter a. Representa sols la entrada del torrent al comensar la cinglera.

UNA FONTADA

Los barcelonins que, fugint de la calor del plá, estiubejan durant los mesos calorosos de Juliol y Agost en las frescas y regaladas valls de nostres Pirineus prompte entre ells se coneixen, prompte existeix entre las familias un llás de bona y franca amistat com si sempre s' bagueessen conegut. Los dias son tan llarchs! lo *dolce farniente* tan estimat!... Los quefers y costums de la vida de ciutat son posats de recó; s' adoptan las costums de la vida del camp. Las senyoretas ab sombreros de palla d' amplas álas, vestidas de teixits clars elegants, calsadas d' espadenyas bordadas, sombrilla y *alpenstock*, pujan per las serres. cullint floretas de montanya, fent ramets de xucla-mel, clavellinas, margaridoyas y rosellas, que 's posan ayrosament sobre llur sombrero. Los joves, vestits de dril, barret de palla, uua flor á la botonera de la americana .. un galantejar y flirtejar que dura del matí al vespre. També que animadas, que

alegras son las fontadas y excursions que s'organizan á las fonts frescas y sitis pintoreschs de la vall! Avuy al santuari del *Coral*, demá á la font de *Sant Antoni*, á la font dels *Mil gustos*; un altre dia, ascensió al puig de *Costabona*, á las ruinas del convent de *Santa Margarida*, de coll d' *Ares*, á la torra del *Mir*, á l' ermitatge de *Sant Guillem de Canigó*, etc., etc. Hi há en nostres Pirineus indrets tant agradables! tant atractius! Tothom sempre está disposat; l' ayre es tant pur, tant fresquet que 'l sol no ofen; ademés que la vall está rodejada d' ombrivolas rouredas y castanyedas que donan una frescor delitosa.

Lo dia 23 d' Agost de 1886, los estiuejants de Prats de Molló, projectárem una diada de camp á la masia de la *Plana* ahont se troba la rica font dels *Mil gustos*; una hora de pujada; á mitja serra, sota la torra del *Mir*; aygua abundant, gelada, que surt d' una penya, rodejada de creixens y ombelíferas, ombrejada per verns y freixas; glebers encatífats d' hermosas floretas (á 1.200 m., d' altitut); rica vista: lo *Canigó*, *Plá Guillem*, *Costabona*, lo riberal del *Tech* fins á *La Preste*.

Sortírem de Prats de bon matí, las mamás á cavall, la jovenalla á peu, un dia hermós, seré no més algun borrall de broma sobre lo *Canigó*. Som una vintena... quin delit tothom! las senyoretas s' enfilan dalt la serra com daynas, cullint floretas ensá enllá, extasiantse devant las rossas carlinas badadas al sol. La cabalcada de las mamás segueix endarrera; tota la comitiva va serpejant camí amunt; l' oreig del matí fa voleyar algun sombrero que rodola rost avall... ciuts, riallas corrent darrera d' ell...

Arribém á la font, vinga l' esmorsar saberejant la rica aygua de la font dels *Mil gustos*; 5 gr. centig., lo vas queda tot entelat, s' ha de veurer á glops de tant freda

Apa! noys, aném pel dinar!... uns arreplegan lle-nya, altres preparan los fogons ab quatre pedras per l' arrós y l' estofat; lo rich enciam de pebrots, tomá-techs, sebas y escarola posat en fresch al toll de la font. Mentres lo dinar cou, tot lo jovent á correr per los glebers, pujant al cim de penyas, buscant punts de vista, herborejant, perseguint papallonas... Una corda lligada entre dos arbres serveix de balancer, y vinga gronxarse en mitj de crits y riallas. L' exercici, l' ayre fresquet, la font dels *Mil gustos* desperta la gana y fa badallar. Tots venen uns tras altres ensu-mant l' aroma suculent de l' estofat de badella.

De cop se sent lo primer toch de campana... s' ha tret l' esquella del *Moreu* pera avisar á la gent escam-pada que 's va tirar l' arrós á la grasala, arrós ab pe-brots y tomátechs d' ahont las camas y álas de pollas-tres sobressurten com d' un camp de batalla, en mitj de bombollas y escuma del such saborós. No 's fá esperar lo segon toch de esquella... á taula! á taula!... oh *joya!* una blanca toballa es parada sobre 'l gleber sota l' embrívola arbreda... vingan pedras per assien-to y formar rotllo á l' entorn, tothom assentat, plat y forquilla sobre la falda. Ara! ara!... la cuynera porta la grasala d' arrós... quin sospir de satisfacció! tot-hom ensaliva; quín perfum més rich al destaparla! faria retornar un mort!... quína gana! quínas caixa-ladas!... y lo fresch y virolat enciam!... lo suculent

estofat! la cuixa d' anyell rostida!... lo tot arregat de bon vi de Banyuls! . . A postres cada hú diu un brindis, versos; se trinca á la salut dels presents y ausents. Se passa la tarde digerint, estirats sobre lo gleber, fent jochs de mans, jugant als quatre pilars. Al cap vespre s' empren la baixada, retorn á la vila, cada hú á sa casa, projectant altrás fontadas.

Per la nit, reunions, tertulias, comedias de saló... l' estiu passa que un no se 'n adona.

Ve 'l Setembre, ja las nits y matinadas son fredas; l' humitat de las fonts sota 'ls arbres incomoda. L' alegra comitiva se disgrega; es cas de tornar á la ciutat comtal; uns segueixen als altres. Que tristos son los adeus!... no falta alguna llagrimeta... fins l' any vinent si á Deu plau! . . y l' any vinent qui sab hont serém!... podrem encara trobarnos tots reunits!... Quantas abrassadas y encaixadas de ma!... Adeu siau!... parteix lo *landau* y mocadors y sombrillas voleyán enlayre... Adeu! adeu! á reveurer!...

Eixa franca amistat de la temporada d' estiu no 's troba en lloch; las bonas relacions d' eixa vida en comu no s' oblidan may més.

L' APLECH DE STA. LLÚCIA

L' excursionista que surt de Barcelona ab lo carril de Fransa, al atravessar lo plá de Bordils y la fértil planura de Castelló d' Ampurias, dirigeix desde 'l vagó sa mirada vers la cordillera pirenaica que se li presenta á l' horisont, la qual s' estén del coll del Portús al coll de Banyuls. Sas negras boscurias y cingtes de penyas graníticas li donan un aspecte selvatge que contrasta ab los verts glebers del restant de la cordillera vers la serra de las Salinas ahont no 's veu cap arbre ní matoll. En mitj de aquella negror, vers mitja montanya, li cridarà la atenció un punt molt blanch rodejat de penyas y suros. Sembla un colom perdut dins la malesa... Es la hermita de Santa Llúcia.

La capella de Sta. Llúcia es románica com totas las capellas aisladas que 's troban á la falda dels Pirineus; datan casi totas del segle x al xi. Ha sigut renovada y fa poch temps la emblanquinaren de cals.

Son interior no ofereix res de particular pera l' arqueólech. A la esquerra de la portalada hi ha una pedra tumular empotrada á la paret que diu aixís, en lletras gòtiques: ✠ *nono Kalendas decembris anno Domini MCCCXLI obiit Brt. Derilla, Depodio Arnolfo, sacrista istius esclesia.* La estàtua de la santa es de tamany natural. Ademés de la capella hi ha estancias pera l' hermitá que viu dins lo mateix santuari, pero que passa part del any, sobre tot á l' hivern, recorrent pobles y masías, captant almoynas pera la capella.

L' hermitá de nostres santuaris es molt caracterisat. Generalment sol ser vell de 60 á 70 anys; va vestit de burat castany obscur y porta barretina morada. Te fesomia d' home de bé com si fos de la familia dels *hermanos* del convent de monjas; recorre pobles y masos ab un sach á l' esquena y un bordó de pelegri á la má. N' hi ha que fins portan barba y capa de hule negra ahont van cusidas petxinas de tota mena. Pero lo que 'l caracteriza mes es una capelleta de fusta que porta penjada ab dos corretjas, de forma ogival de 0'35 d' alsada per 0'15 de fondaria, cual porta está dividida en dos batents. Dins la capella, en mitj de rosaris, medallas, anells de plata y arrecadas, flors artificials, surt lo cap del sant ó de la santa que apenas se veu; lo tot resguardat per un entrellassat de fil ferro.

Al entrar en la masía, l' hermitá obra la capelleta y amos y servey la prenen en sas mans y cada hú diu un pare nostre á la santa. Després s' assenta á l' escon ahont li portan menjar y beure y lo recullen per la

nit. L'endemà lo proveheixen de recapte y caritats pera la cape'la del Santuari; y aixís va captant fins que ja no pot portar las ofrenas, per massa carregat. Llavors s' en torna al ermitatjé, dona á la santa las pregarías y la cera y 's queda per ell lo recapte que ha recullit pera mantenirse en lo servey del Santuari.

* * *

Ja sabém que Sta. Llúcia es la protectora dels pobres malalts que pateixen de la vista. Es representada en son altar portant una palma d' una má, y de l' altra má una escudella que conté dos ulls. La devoció á la santa es molt gran, puig que las malalties de la vista sont tant estesas. Quan lo pobre malalt es desenganyat pels metjes, que no troba cap més remey, no desespera pas per xo: sab que Sta. Llúcia l' amparará. Llavors compra un ciri y acompanyat de sa muller ó de sos fills, un garrot á la má, se dirigeix ab devoció al santuari de la santa, soviint peu descals, entra á la capella encen lo ciri que posa al peu de l' altar, se postra devant la benhaurada Verge y la prega de tot son cor que li torni eixa gran riquesa qu' ha perdut... que li deixi veurer la llum del dia...

Horrorisa 'l pensar que hi ha tanta gent que no hi veuben, que son privats d' eixa llum radiant tan hermosa...

Un dia, trobantme á Lyon, me feren visitar la casa (*Asile*) dels pobres ceguets... un estol de criaturas, de 4 á 14 anys, cegos de naixement. Las germanas de la Caritat las hi ensenyavan de llegir, escriurer,

eusir, cantar, tocar lo piano. Pero notí en casi tots ells un moviment penós, continuo, inconscient del cap en busca de la llum que pressentian, giravan sos ulls apagats vers eix sol resplendent qual alé los cariciava; un sonriure dolorós se notava en llur feso-mía; la llum los penetrava, la sentian, la buscavan com eixas flors nascudas á l' ombra que s' estre-meixen al bés d' un raig de sol... Lo moviment automàtic del cap d' eixos angelets me feya recordar lo mateix moviment penible dels aucellets engaviats, als quals se 'ls hi ha reventat los ulls pera ferlos mellor cantar...

*
* *

L' aplech de Sta. Llúcia se fá le segón diumenge de Maig; en plena primavera, quant la ginesta, la gatosa, y lo bruch son florits, y quan la sálvia, lo romaní y la frigola aromatisan la montanya de suaus emanacions.

Ja desde la vigilia arriban á cents los devots del Rosselló. Los uns se dirigeixen al santuari; altres passen la nit á la Junquera per anarhi lendemá dematí, puig que hi ha no més una horeta de pujada. Tot lo dissapte y diumenge matí se veuben corrúas de pelegrins que pujan á Sta. Llúcia; n' hi venen del Vallespir, del Conflent, del baix Rosselló, del Ampurdá, fins de la *Gabatxeria* (1).

(1) Gabatx, Gabatxeria. Lo Diccioniari de la Academia dona 'l nom de gabatx al montanyés de nostres Pirineus, y afegeix que parlant en estil familiar, es nom que s' aplica á tots los françesos.

Per tots los viarenys de la montanya se veuen comitivas que 's dirigeixen al Santuari. La graciosa griseteta de Perpinyá ab sa elegant cofia rossellonesa se confon ab las nostras garbosas pagesetas de Figueras. Los fadrins del Rosselló fraternisan ab sos germans del Ampurdá. Per tot se sent á parlar catalá: sembla que un llás fraternal los uneix encara com los unia quan defensavan junts sas llibertats perdudas. . . .

L' altar de la capella es plé de ciris encesos de tota dimensió; sembla l' altar del monument. A las parets penjan caps y ulls de cera, en mitj de quadrets (presentallas) que recordan miracles de la santa.

La capella es atestada de gent, los que no hi poden cabrer s' agenollan á fora davant la portalada.

A las 10 se canta una missa ab música y los goigs de la santa.

Després del ofici, lo ball de là marraixa (2). Es un ball antiquíssim que s' acaba de perdre; ignoro si 's balla encara en las demès comarcas de Catalunya. No l' hem vist á ballar en cap poble del Ampurdá;

Lo Diccionari de Cavarruvias diu així: en los limits de la provincia narbonesa se troban pobles que César, Strabon y Pline, nomenan *Gabali*, *Belleforet* los anomena *gavatxus*; cita la opinió de *Abraham Ortelius* y continua de eixa manera: Lo país árit que habitan eixos francesos, los obliga á expatriarse y s' en venen á nostra terra pera guanyarse la vida, estanyant paellas, amolant ganibets, etc., los dihem *gabatxos* y tothom los desprecia.»

No deixa de ser bastant singular que los rossellonèsos conseruin encara, pera los francesos que no son del Roselló lo motiu de *gabatxos*. Lo país de la *gabatxeria* comensa, segun ells, dellá de la cordillera de las Corbieres. Aplican generalment eix nom á tot francés que no parla catalá.

(2) En Labernia, en son diccionari ne diu marraixa. Mossen Jacinto Verdaguer en son poema *Canigo* ne diu almorratxa.

no més en lo Santuari de Santa Llúcia que fa anys que tampoch se balla.

Nostre gran poeta, mossen Verdaguer, en son poema *Canigó*, nos diu en lo cant sisé:

Apar una almorratxa descomunal que vessa
per sos cinch brochs de vidre cinch rius d'ayguas d'olors.
La aixeca entre eixes cimes Pirena gegantessa
com quan, dintre la plassa, dansant la pabordessa
arruixa 'ls balladors.

En efecte, al comensar lo ball, lo cap dels pabordes ompla d'aygua d'olor una almorratxa de vidre molt elegant y 's dirigeix vers lo nombrós jovent de noyas y grisetas que rodejan la plassa, tria la que li agrada, la saluda, l'arruixa ab l'almorratxa, li dona l'bras y després de haver donat ab ella una volta á l'entorn de la plassa, la presenta graciosament á un dels joves fadrins que la pren pel bras; llavors los arruixa tots dos ab l'almorratxa y tot seguit va per una altre parella.

Es un ball molt graciós. Lo cap dels pabordes ja sab quins son los enamorats que no 's gosan declarar; llavors los aparella, los cobreix de sa protecció ab l'almorratxa enlayrada, los arruixa com si 'ls digués: aneu en nom de Deu; estimeuse... ¡Quants casaments entre nostres pagasos se deuen á la benhaurada virtut de la almoratxa!

Acabat lo ball, tothom s'esbargaix als voltants del santuari, formant rotllo: s'estenen toballons sobre l'herba, se treuen las provisions de cistells y sarrons y vingau caixaladas, cops de botella, cantarellas; per tot reyna l'animació y l'alegría,

La festa dura tot lo dia, ballant sardanas y ballets.
Al baixar de la montanya, tothom porta un ram de
frigola y romani que 's conserva fins l' any vinent,
com un recort del romiatge al santuari de la gloriosa
verge y mártir Santa Llúcia.

UN CASAMENT

EN LO ALT VALLESPÍR

Qué m' agradan las costums dels pagesos d' aquestas montanyas! costums patriarcals que 's conservan de remot temps, sens dubte desde que 'l Vallespir era terra catalana. La gent que viuhèn en aquellas hermosas valls pirenaicas de Vallespir y Cerdanya parlan catalá com nosaltres; y aixís com nostres pagesos no entenen lo castellá, tampoch molts d' aquestos entenen lo francés. Fa 250 anys (1659) que Vallespir y Cerdanya son de Fransa, y sembla d' ahir. Los homes portan la barretina vermella, pero las donas portan la cofia del Rosselló. Diriam que la corrupció civilisadora no ha penetrat encara en aquellas valls arreconadas de nostres Pirineus. La fe religiosa 's conserva ab tota sa puresa. Lo pobre es sempre recullit y te sa plassa á l' escon prop de la llar; no li falta sa escudella d' ollada. Los pagesos vesteixen de burat que pro-

vé de llana del remat filada per las donas de la casa en las llargas vetlladas d' hivern. A la porta d' entrada de la masia no falta may clavada la creu de flors mustidas cullidas la nit de San Joan, al costat d' una carlina florida; y sobre 'ls llits, al costat del beneyter la branca de lorer benehida 'l Diumenge de Rams.

En mas excursions en eixas hermosas valls, sempre he trobat en las casas de pagés, uua franca hospitalitat; aixís es que conservo lo més coral recort dels bons amichs que hi tinch. Cada any espero ab desitj la temporada calorosa pera venir en eixas delitoses valls y serras, á estrényer la má á mos companys d' excursions y casseras.

Aquest any, pochs dias després de ma arribada á Prats de Molló, un rich hereu d' una de las masias principals del riberal, me convidá á son casament.

Lo dia fixat, de bon mati, ja tenia un caball enseñat y un mosso de peu que m' esperava pera conduhirme á casa de mon amich.

Quína hermosa matinada! l' oreig es fresquet, lo cel blau sense un parrach de nuvol; se sent l' aroma de l' herba dallada dels prats; la cotoliva s' enlayra refilant á gran altura; las floretas de montanya sacudeixen la rosada de la nit. Seguím lo pintoresch riberal del Tech, arribém á la casa de mon amich Joanet situada al peu de la cordillera que del puig de *Costabona* se destaca pera formar lo *Canigó*, á 1400 metres d' altitut, en una vall admirable regada per un afluent del riu Tech. Casa payral de bon aspecte, ab son caseriu de corts per lo números bestiar de llana y bovi, rodejada de grans arbres ombrívols, tells,

laigs, roures, ab una font aprop de la casa, d' una aygua gelada y riquísima.

Eran las 6 del matí; trobárem los parents, amichs y convidats que nos esperavan, un floreig de jovent que dava gust veurer. Després d' almorzar montarem tots á caball per anar á buscar la novia, filla d' una rica masia, á una hora més amunt del riberal. Formavam un verdader esquadró ab los caballs enflocats y enramats; tothom alegre, de bon humor. En Joanet, lo nuvi, 24 anys, alt, bon mosso, simpátich, gech y pantalon negre, faixa de seda, barretina, corbata de seda nuada ab anell d' or, passa tot devant. Arribém á la casa de la novia, jova, de 19 anys, rossa, ulls blaus, molt guapeta, jipó y mocador de seda, faldillas de fina llana, cofia de punta rossellonesa, llargas ar-racadas d' or, creu d' or al coll, aixerida, riallera... En Joanet, tot cofoy, l' ajuda á montar á caball, posa 'l peu sobre son genoll y d' un bot se troba assentada sobre son rich silló de vellut carmesí puntejat de claus dorats. Detrás d' ella l' espader major, sa mare y demés familia y amichs.

Emprenguérem la marxa cap á la vila de Prats. Quína comitiva més alegre, quína animació de crits y riallas, en mitj de tiros de pistola, de carretillas que espetegavan als peus dels cavalls; lo matxo dels baguls, que porta lo nuviatge y vestits de la novia, trotava devant á uns cent passos de distancia, tot enflocat. brida de penjorellas y borlas de llana vermella que li tapan casi 'ls ulls en mitj de la qual sobressurt, nova y lluhenta, la placa rodona de coure que porta grabadas las imatges de Sant Antoni y Sant Eloy; so-

bre 'l cap un alt plomall y un ram de flors. De son pitral incrustat de mirallets penjan borlas de tots colors, sa cascabellada se sent de lluny, aixorda. Porta 'l cap dret com si compregués l'importancia que representa, y son mosso de peu, per lleuger que sia, no 'l pot detenir.

Al arribar á la vila de Prats. tothom surt á la finestra, tothom saluda als nuvis.— Barra que 't toch, Joanet, que guapa te l' has triada!... La nuvia baixa 'ls ulls y dos rosellas coloran sas galtas... Se tiran flors, confits que la quitxalla arreplega als peus dels caballs...

Arribém á la plassa, devant de la casa de la vila. Tothom baixa de caball. Qué lleugera es la nuvia! en Joanet li dona la má y d' un salt ja es á terra. Entrém á la sala de matrimonis (que s' omple de gom á gom. Los nuvis s' assenta al costat l' un de l' altre, y l' alcalde cintat de son *écharpe* tricolor, ab una cara riallera, tirant requiebros á la futura esposa, se posa sas llunetas, y després de llegir l' auto matrimonial, los diu ab serietat: Senyor Joan P. consentiu á pendre per esposa á Teresa B. que teniu al costat? Sí, contesta en Joanet. Y vos, Teresa B., consentiu á pendre per espós á Joan P.? Contesta la Teresina sent la mitja rialla: Sí... En nom de la ley quedeu units en matrimoni!... los llegeix los articles del códich civil, y la comitiva que omple la sala, d' una veu atronadora crida: *que 's fassi*, y li contesta la turba de la plassa y del carrer que no ha pogut entrar: *que 's fassi*... Tot son felicitacions y per molts anys. La mare de la Teresina s' aixuga una llágrima tot abrassant sa

ailla. En Joanet dona 'l bras á sa sogra y cap á l'iglesia tota la comitiva, tirant una pluja d' atmetllas y confits. Després d' ohir missa y rebuda la benedicció nupcial, nos dirigirem á caball cap á ca 'n Joanet. Arribarem á las 12. Ja trobarem la taula parada; vaig comptar 40 cuberts. Però lo que causá ma admiració fou los preparatius culinaris. Era difícil contar la virám enfilada en un ast llarch de cana y mitja; havian fet baixar lo pastor de l' andá (1) pera rodar l' ast; sa cara regalava de suor.—Eixa es la meva feyna de cada any per la festa major, me digué... Pobre vell! feya 45 anys que rostia la virám de la festa!... Deu meu! quin dinar! may s' acabava; durá fins á las 4 de la tarde ab molta alegría y cantarellas, sobre tot quan en Joanet á postres nos tragué un rich vi vell de Banyuls que 'ls àngels hi cantavan.

Cap al vespre comparegueren dos joglars, un violí y un fluiol, y tot lo jovent se dirigí cap á l' era, y vingan ballets y corrantes á fins á las 10 de la nit; lo tot iluminat per un clar de lluna espléndit.

A las 12 de la nit, antes d' anar á retiro, portarem lo ressopó (2) als nuvis. La Tereseta tota avergonyida trahia no més lo cap del nás; en Joanet nos allargá á tots la má y 'ns convidá á bateig per l' any vinent, ajudant Deu.

Prats de Molló 8 Juliol de 1885.

(1) L' andá es un conreu rodejat de cledas ahont fan dormir lo bestiar de llana pera femar la terra.

(2) Ressonó, refrigeri que s' acostuma á portar als nuvis la primera nit de boda.

UNA EXCURSIO

ALS CINGLES DE TALAXÀ

Haveu estat alguna vegada en eixa estació termal tan agradable; tan pintoresca que 's trova per allà y prop de nostra frontera pirenaica: Amelie-les-Bains? Es frecüentada tan ó més per catalans, que per francesos. No hi falta la bona societat, la bona taula, y tot lo confortable que 's pot desitjar. Sentada al peu del Canigó, á la vora del Tech, Amelie es lo centre de las correrías del verdader excursionista; la vall de Montalbá, los cingles de la Fou, Cortsavi, las minas de ferro de Batera, lo Canigó, Sant Llorens de Cerdá, Serrallonga ab sas ruinas del castell de ¡Cabrenç; lo gran circol format per los cingles de Talaxá, Sant Aniol y Bassagoda, una de las maravellas de nostras montanyas qu' es molt poch coneguda; la vall pintoresca del alt Vallespir; Prats-de-Molló; la Preste, etc.

Me trobava á Amelie en la primavera de 1883, ab

un amich que 's creya malalt y qu' era tan ó més robust que jo; la prova que 'm seguia en totas las excursions als voltants d'aquella hermosa vall del Tech.

Mr. Henri Lloret, mon amich, es un sabi botánich.

Lo segou dia de ma arribada als termes Pujade, al dirigirme á la cascata Annibal, y seguint amunt del Mondony, aquell torrent encaixonat entre alts precipicis, vegí en mitj d'aquellas malesas, un senyor tot de negre vestit, levita llarga, barret de copa, d'alta estatura, magrot, plantat sobre una penya, ab los brassos enlayrats com si volgués evocar al geni d'aquellas timbas. De sopte 'm quedí parat, y al acostarme cap ab éll, després de saludarlo, compreguí son desespero. A uns quatre metres d'altura del cingle, hi veyá una hermosa planta: la *Hieracium pseudo-eriophorum*, á la cual no podia arribar, y 'l pobre home se deesperava, alsant los brassos en l'ayre cap aquella flor, com fan las criaturas que demanan bobó. Se comprén: Mr. Loret es un del més célebres botánichs de Montpellier, autor de varias obras, y conegut per tots los botánichs del món. Tenia uns 65 anys; y per son carácter sempre igual, sas finas maneras y sa gran modestia de verdader sabi, 's feya apreciar y estimar per tots los que tenian la ditxa de tractarlo. Me tenia per molt ditxós honrarme ab sa amistat. La *Hieracium pseudo-eriophorum*, plenta híbrida, ha sigut trobada y classificada per éll.

¡Ah! que hermosa hieracium, exclamá! girantse cap á mí: — Vos coneixeu aqueixa flor? — Prou la conech, y m'admira veurerla á n'aqueixa baixa regió;

puig que viu sempre entre 6 ó 700 metres sobre 'l nivell del mar, ¡qué vaig haver dit! Mr. Loret baixa de son pedestal y 'm doná un entussiasta apretó de má. Ara judiquin si 'ns férem amichs inseparables! Jo tenia algunas nocions de botánica, y al costat d' un sábi com Mr. Loret, hi havia molt que aprendrer.

Sortiam de matinet quant lo temps ho permetia, y tornavam al Establiment portant cada hiú dessota 'l bras un feix de plantas y herbas de tota mena. La gent del camp deya: si serán herbolaris; cá, contesta-va un altre: no veus quins feixos d' herbas portan; si tindrán crias de cunills... y al entrar en nostras cam-bras, vinga la classificació; cada flor posada ab cuy-dado entre dos fulls de paper d' estrassa, tot ben lli-gat entre dos planxetas de fusta entrellassada de fil ferro, y posat al sol á secar.

Excel·lent professor! A 65 anys, l' entusiasme y 'l foch sagrat de la ciencia li donavan un delit com un jove de 20 anys, se agenollava devant d' una planta, y avans d' arrancar-la li parlava com si fos animada. Era molt distret: tenia la particularitat de deixar-se 'l ganivet allí ahont havia arrancat la planta, y aixó 'l desesperava; per evitarho portava sempre en sas but-xacas mitja dotzena de ganivets.

Un matí, al tornar de nostra excursió botánica, ve-gérem un espectacle que 'ns cridá moltíssim l' aten-ció. Al passar sobre la cascata Annibal, vegérem un senyor que per medi d' una escala de corda, havia baixat al peu de la cascata. Al tornar á pujar, portava licats delicadament dintre una capseta, quatre ous posats ab cotó fluix. Eran ous de martinet ó mirla d'

aygua, d' eix aucell que, per los richs colors de son plomatge, es lo més hermós de nostra terra.

Mr. Hunt, era una segona edició de Mr. Loret, pero no tan vell. Tampoch deixava may lo barret de copa; aqueixos barrets de sabis, únichs en son género que semblan datats d' una centuria. Mr. Hunt, era un sabi entomologista y col-leccionador d' ous d' aucells. Tenia en lleugeras caixas de caoba, divididas ab compartiments numerats, la més nombrosa y variada col-lecció d' ous de tota classe d' aucells, desde el reyetó, fins á l' áliga; y escarbats y papallonas, ne voueu?...

Feya alguns anys que Mr. Hunt venia á Amelie pera completar sa col-lecció. Coneixia 'l pais com ningú: y sabia ab certesa 'l punt y época en que tal y tal aucell feya son niu. Y cosa singular, los ous que desniava no eran may covats. Los hi feya un foradet ab una agulla, y després de xuclats, los classificava en sa capseta plena de cotó fluix. Desde Amelie, acompanyat d' un guia ab son borriquet carregat de cordas ab ganxos de ferro, provisions de boca y lo demés, marxava, y tardava de vegadas vuyt dias á tornar. Lo alt Vallespir ab sas cingleras de pedra calcinal, era sa regió privilegiada pera desniar los ous dels grans aucells de rapinya. Havia ja recorregut en va los cingles de Talaxá en busca d' ous d' una áliga particular en aquellas regions: l' áliga imperial, d' un negre clapejat de cendrós, lo més grós de sa especie, ab uuás urpas com garfis de romana, y sas potas emplomadas.

Mr. Hunt y Mr. Loret, prompte simpatisáren. A

voltas venia ab nosaltres y, mentres arrancavam plantes, éll girava las pedras en busca d' escarbats. Era un senyor d' uns 60 anys; estatura regular: vigorós, parlant bé'l francés encara que ab accent inglés, sempre sério y flegmátich. Lo director del establiment, nos presentá á Mr. Hunt; condició indispensable pera poder enrahonar; tots los inglesos son aixís, y sense aquesta condició haguérem passats dias y dias sense dirnos una paraula. Però, després que s' ha romput lo glas son gent plens de franquesa y bonas maneras. A mí, 'm clavá un apretó de má, que 'm feu cruixir los ossos dels dits. Cada vegada que 'ns trobavam y que m' allargava la má, ja tremolava.

Un dia projectárem una excursió d' alguns dias cap als cingles de Talaxá. Avans de parlar de nostra excursió, deixéume dirvos lo que son los cingles de Talaxá.

La generalitat de nostra cordillera pirenaica, en sa major altura es granítica. Desde la punta de cap de Creus fins á Puigmal, lo gránit domina; ho sé molt bé perquè he recorregut tota eixa frontera. En efecte, desde cap de Creus, se segueix la cordillera granítica de Las Alheras y Requesens, coll de Panissars, coll del Portell, las Salinas, tot es granit.

Seguint sempre la frontera, 's troba La Muga y aquí un se topa ab la pedra calcinal, la cual segueix cap al coll de las Falgueras, ubaga de Bordellát, Rocapruna y Bagel. A coll de Malrém s' enfonsa dintre terra y surt á voltas á coll Bernadell, coll d' Aras, La Preste. Desde 'l cim de Costabona (2,500 metros d' altitut), se distingeix molt bé eixa vena calcárea

blanquinosa, que arranca al peu de la montanya, corre seguint la frontera y arribant al coll de las Falguerras, se dilata formant dos branques, las quals cenyeixen lo gran circol de Talaxá, sobre Tortellá; continuant cap á Bassagoda, Lliurona, la Mare de Den del Mon, la Salut y va á morir á Pont de Molins.

Pera ferse cárrech de la grandiositat del circol de Talaxá es necessari pujar al cim de la montanya de Bassagoda. Desde allí 's domina l' inmens anfiteatro format per cingles, quals grahons ténen 100 metros d' altura. Hi ha cingle que té fins á quatre de eixos grahons, tots tallats á pich y sobre plombáts, de modo qu' una pedra tirada desde 'l cim tarda molt arribar á baix; se pot contar d' espay fins á dotze, y arribant á dotze se sent l' estruendo ocasionat per la pedra que cau al fons del encaixonat torrent. En los estrets grahons, que forman los cingles, creix una vegetació de boixos, faigs y fins de teixos. Eu cap altre part del Pirineo he trobat lo teix, no més en eixos cingles. Al fons d' aquellas timbas corre un torrent que desemboca al Fluviá. A la vora de eix torrent desde 'l cim d' aquellas gegantescas murallas, se veu blanquejar una ermita, Sant Aniol.

A prop d' eixa ermita, Mr. Loret m' indicá una preciosa planta de flors blavencas, peculiar d' eixos cingles y que no 's troba á cap altre punt dels Pirineos: la *Lithospermum olæfolium*, trobada per un apotecari de Prats de Molló, Bartomeu Xatart, botánich tan sabi com modest, que he conegút. Recomano á mos consocis excursionistas de Barcelona, vágin á veurer los cinglés de Talaxá y Sant Aniol.—Carril

fins á Girona.— Cotxe á Besa-lú y Tortellá — de Tortellá matxos ab un guia que los fará recorrer tota la montanya.

Lo grandiós anfiteatro de Talaxá es poblat de las més ricas plantas pera 'l botánich, y de tota classe d' aucells de rapinya que 's veuhen voletejar desde 'l cim d' aquellas timbas. Judiquin donchs l' alegría de mos dignes profesors, Mr. Huut y Mr. Loret! y sobre tot l' entussiasme de Mr. Hunt al veurer la gran áliga imperial describint á nostres peus rotllos inmensos ab son vol magestuós!...

—Es lo mascle, nos digué: la femella cova; esperém que vagi á rellevarla, y éll mateix nos indicará lo niu.

En efecte; al cap d' un rato se llensá com una fletxa al mitj del cingle, y vegérem surtir sa femella que s' enlayrá á gran altura y desaparegué en direcció de Tortellá. Alguna gallina d' aquells voltants pagará la festa... Lo niu se trobava mitj á dins y mitj á fora d' una esquerda del cingle, sostingut per una atapahida mata de boix. Ab una ullera veyam se componía d' una carga de llenya y brossa.

No volgué aquell sant home de Mr. Hunt lligarse ab una corda y baixar fins lo niu!... Al proposarnos tal cosa nos feu esgarrifar.

Res més senzil, nos deya; ab la ampla cingla anellada que 'm posaré, passarém la corda á las anellas de ferro, y la mateixa corda en lo forcat d' aquell faig que domina 'l cingle, y á poch á poch me deixareu anar fins arribar al niu.

—De cap manera, bon home! — Al pensarhi nos venia pell de gallina. —Vos creyeu, li deyam, que

l'áliga vos deixarà arribar al niu sense defensarlo? — Oh, *yes*, ja ho tinc previst, digué ribent: y tragué de las canastas del borriquet un sabre de dos talls afilatat com una navaja. — Ab aixó mataré l'áliga, pero ants compto ab vosaltres. — Y tragué una carabina Winchester de sis tiros, carregada ab balins. Ants de baixar, nos digué, tirarem algunas pedras desde 'l cim del cingle: l'áliga fugirá; pero vigileu; puig no va lluny, y compto ab vostra destresa de cassador pera matarlo ants no vinga á buscar-me rahons ab sos garfis de romana.

— Cá, home, cá! déixisho correr, es una broma; aixó no pot ser.

— Cóm, no pot ser! Per aixó he vingut y os asseguro que no me 'n aniré d' aquí que no hagi lograt mon intent.

Lo guía, en Joan, nos digué: es inútil discutir, lo conech; farà lo que diu, y no hi ha més que deixar-lo fer.

Mister Hunt era un verdader inglés, sempre sério, flegmátich y no dihent may cosa per altra.

Férem lo que digué. Nos dirigírem al cim del cingle, férem passar la corda en lo forch de la soca de faig: Mr. Hunt se cintá ab la ampla cingla, fent per manera que las quatre anellas de ferro li vinguessin á la esquena, y lligarem bé la corda; nostre inglés ab son sabre á la má y un saquet á la cintura pera posar los ous, s' incliná á poch á poch y 's deixá relliscar penya avall, de cop se trobá penjat en l' espay.

La corda ab la cual estava lligat, era una d' eixas cordas grosseras de garrotar carros, que 's compon

de quatre cordetas torsudas, de molta resistència. Lo niu se trobava á uns 12 metros del cim del cingle, lo cual podia tenirne uns 300 d' altura y tallat á pich.

Tirárem algunas pedras, y en efecte, l' áliga espurcada s' envolá voltant lo cingle. Mr. Hunt anava baixant ab sa corda detinguda per en Loret y 'l guía, los quals la deixavan anar tot á poquet. Jo preparat ab ma carabina á punt de fer foch.

L' áliga, que al principi, espantada s' havia enlayrat á gran altura, volant magestuosament sobre nostres caps, comensá á baixar, observant sens dubte lo que passava. Mr. Hunt havia ja arribat al niu; s' apoderá dels dos ous (1) y 'ls ficá en lo saquet penjat á sa cintura.

De cop l' áliga 's tira com un llamp, passant á poca distancia de Mr. Hunt; jo li tiro dos tiros, pero ni aixó: 's llansa altra volta sobre 'l cap del pobre inglés y li planta sos garfis. Nostre amich se defensa com un héroe y ab son sabre que fa voltar sobre son cap mata l' áliga, la cual caygué al primer grahó del cingle y de rebot al segon grahó fins á baix al torrent de Sant Aniol. Jo m' havia apartat del cingle pera veurer lo que havia succehit entre l' áliga y l' inglés. Al veurer l' áliga anar de tomballons cingle avall, cridi: *very well! bravissim! magnificent victory!!* aplaudint en gran. Mr. Hunt seguía penjat en l' espay com una aranya que 's te al cap del fil, y vegí que anava dant voltas... De cop, vaig llensar un crit d' horror...

(1) L' áliga pon no més que dos ous de's quals surten mascle y femella.

Vegi que 'aprop del nús de la corda penjavan altres tres cordas més petites, las quals anavan augmentant de llargaria destorsantse la una ab l'altra. Mr. Hunt, defensantse de l'áliga ab son sabre, havia tallat las tres cordetas de sa corda y se sostenia no més que per una; per aixó veyá que donava aquellas voltas estranyas, puig que la corda 's destorsava. Mr. Hunt, los brassos estirats, los cabells erissats, probava de agarrarse ab los relleus del cingle. Mr. Loret y en Joan, als quals havia jo avisat lo que ocorria, no se atrevian á tirar per por d'acabar de rompre la corda... En fi, 'l pobre inglés acabá per arraparse d'una mata de boix y posar lo peu en un estret relleu; s'hi subjectá y pogué desfer y tornar á lligar, ab grans travalls, la corda més amunt del desfilat. Lo pujárem á dalt. Estavam nosaltres mitj desmayats y las camas nos tremolavan d'espant. Mr. Hunt, imperturbable, nos doná una apretada de má que 'm feu cruixir los dits, y procurá assegurar-se si 'ls ous desnuhats se trobavan en bon estat; ni un de trencat!... Los posá, ab sa mellor frescura, en sa capseta de cotó fluix, y begué un trago de rom. *All Right!*

Desde Amelie pera anar als cingles de Talaxá per la part de Fransa: carruatge seguint la hermosa carretera que vá á la Preste. Estació en Arles pera visitar sa esglesia y hermós claustre gòtic (segle XIII). A observar sobre 'l llindar de la porta d'entrada de la iglesia lo monograma del Crist; y al costat un sepulcre de pedra antiquíssim que ha contingut los cossos de Sant Abdon y Sant Senen, patrons de la vila d'Arles, lo qual conté aygua miraculosa inagotable.

A uns deu kilòmetres seguint la carretera, 's trenca al pont de la Verge Maria; y costejant la montanya s' arriba á Serrallonga. Aquí 's pren un guia y per un mal camí s' arriba á la frontera, al coll de las Falgueras, la ubaga de 'n Polit y cingles de Talaxá.

Una particularitat va senyalar nostre retorn á Amélie que vos donará una idea del carácter original de Mr. Hunt.

Al passar per lo poble de la Menera, era un dis-sapte. Mr. Hunt, que no s' havia afeytat d' alguns dias, demaná á l' hostel ahont dinárem que s' anés á buscar lo barbé. 'Ns compareix un home d' uns seixaeta cinch anys, alt, sech, portant sota 'l bras lo plat de llauna immortalisat per don Quijote, y una cafetera ab aygua calenta. Mr. Hunt s' assenta y nostre barber comensa á remullarlo y ensabonar-lo ab una bola de sabó tota marbrada. L' hostelé 'm digué que aqueix barber era lo teixidor del poble y l' enterra morts... Sas mans magres, secas y escatosas produhian sobre la cara de mon amich l' efecte d' una raspa. Després de ben remullat y ensabonat, nostre Fígaro 's treu de la butxaca un estutx de cuyro negre y lluhent com un pegot sobre 'l qual passa y repassa una navaja de fulla tan prima que devía fer anys y apanyes que servía. Ab lo pulgar y l' index agafá 'l nas de Mr. Hunt y 'l comensá á afeytar. A cada cop de navaja feya sa cara una contracció. A pesar d' aixó, tot aná molt bé fins que arribá á la galta, bastant arrugada; raspa que raspa ab sa navaja, no 'n podia haver; li estirava la pell amunt y avall y l' inglés suava de destret. A l' últim lo teixidor se treu de la

butxaca una bola de boix lluhenta com un vidre y li fica dins la boea. Mr. Hunt s' aixeca tot esparverat, escupint la bola y tota la saliva de sa boca: —*Shocking! Dirty barber!* que 's aixó. — que significa!... Pero, senyor, es pera ferli tenir la galta tibada; es la bola que serveix per afeitar tots los vells del poble!...

May havia vist home tan enfadat; sobre tot quan li digui que son barber era l' enterra morts del poble. No volgué que li passés mes la ma per la cara; y ab un costat de cara afeitat y l' altre nó, emprengüérem nostre camí cap á Amélie. May veuré una fatxa mes extranya que la de nostre inglés mitj afeitat! Mr. Loret, se feu un panxó de riurer que li durá fins á Amélie. Fou una broma tot lo camí, de la qual Mr. Hunt va acabar per riurer també. Al arribar á Amélie eran las vuit del vespre y va venir lo barber de la fonda que li afeitá l' altra galta.

¡Que bons recorts guardo de la temporada que passí en Amélie, ab mos dignes y sabis companys d' excursions!

L' any nou d' aquest any rebí la targeta de Mr. Loret, y li envihi la meva; en quan á Mr. Hunt no sé ahont pára ¡Si s' haurá despenyat en algun cingle dels Alps, deixanhi sa carcanada!... Ho sentiria!...

RECORTS DE LA TARDOR

Qué hermosa es la Tardor! Quins colors més vius presenta la Naturalesa! No es la monótona verdor de la primavera. Las fullas dels arbres en los boscos, prenen totas las entonacions de la paleta del pintor. Lo color carminat y rogench dels pámpols, quals sarmments s' emparran pels arbres, produheix en lo paisatge una nota agradable.

La naturalesa se recull pera entrar en sa letárgia de l' hivern; antes d' empendre sa freda y llarga dormida, se revesteix de totas sas galas, de tots sos hermosos colors pera ferse contemplar y admirar, dels quals se desprén ab recansa, l lensantnos una mirada de tristesa, un adéu... un bés amorós... Nos diu: A reveurer!...

¿Haveu observat lo vals de las fullas remolinadas per lo vent geliu? Se segueixen en rotllo fins que lo remoli las enlayra y arrecona pera l' hivern. Un hom

no 's pot despendrer d' un sentiment de tristesa al veurer morir lo que tant hem admirat!... Adeu flores hermosas, cants festius dels aucellets, postas de sol en celatges resplandents!... Adeussiau orenetas de casa!... Tornau aviat... Vos guardo lo niu!... Adeussiau tot lo que he estimat!... A reveurer!...

Arriba l' home en la tardor de la vida, veu fugir sas il·lusions com las fullas que lo vent escampa; ovi-
ra á llunyana distancia un horizont boyrós que insensiblement 'l rodeja y esborra los recorts sonrihents de sa primavera y estiu. Ja ressent lo fret glacial de l'hi-
vern, de sa vellesa, que lo arreconará com las fullas mustidas sense que cap dels que ha estimat li puga dir: A reveurer!...

Octubre fins á mitj Novembre es l' estació més agradable de l' any. No fá ni fret ni calor. Se recullen los fruits. Las bremas y lo vi novell omplen la masía de cantarellas y animació. Se cullen las pomas, las castanyas, y á la vetllada á l' escon, prop la llar, se fa la castanyada tot traguejant lo vi blanch.

L' estiuet de san Martí, ab sas matinadas boyrosas, son sol resplandent, es la temporada preferida pels cassadors. Las perdius brunsinan al empendrer llur volada; las llebres han baixat de montanya y jauen en los gorets dels camps, un s' hi entrebanca. 'L perdiguer per tot troba aygua; no treu la llengua com en los dias calorosos d' Agost, á la novellada. Tothom té gana, tothom te salut. Ab quina alegría al tornar al más se buyda 'l sarró plé de cassa que la masovera penja al rebost!

I

Fá alguns dias que estich en casa mon cosí Joan, rich pagés del mas de la Balma, situat no lluny del santuari de la Mare de Deu de las *salinas*, al peu de la frontera dels Pirineus. Sa familia 's compon de la Teresa sa muller, en Tomaset y la Clareta sos fills, sense contar los mossos y servents del más. En Joan, home intel·ligent, bon pagés, es lo petit rey de sa hisenda. Se fa obehir y estimar de tots.

Lo dia de m' arribada fou un dia d' alegría y satisfacció pera aquella bona gent.—L' oncle!... es l' oncle!... abressava á l' un y á l' altre... En Joan s' apodera de ma escopeta, la Clareta de mon sarró, en Tomaset amanyaga mon perdiguer que reganya als gossos de 'n Joan... Vina aquí *Stop!*... Prompte la taula es parada;—mengi, oncle, diu la Clareta... Sembla que no tens gana diu la Teresa... bona gent!... m' han tret cinch ó sis plats, ja no 'n puch més... y s' enfadan perque no menjo!...

Ab quin orgull passarem revista del bestiar, al tornar de pastura! Dos bous feyan ma admiració.—Son los mellors del terme, diu en Joan; y cariciantlos ab la mà;—Hola! Mascaró!... y tú Moreu?... L' altre dia un mercader m' en oferia sis onsas de cada hú... si los hagués de vendre 'm seria una malaltia!

La Clareta:—Vingui oncle, vingui... y m' ensenya sa vaca preferida que li dona 12 porrons de llet.—¿Li agrada la llet?... s' en podrá regalar!... y las ovel·las ab sos anyells... las ócas que 's rabejan en lo toll

de la font... las gallinas que cloquejan manadas per un gall presumit de llarga y vermella cresta... ¡quina animació en casa de mon cosí Joan! A la vetllada tot-hom en l' escon, prop la llar: la Clara fa mitja, la pastora fila, la Teresa acaba d' endressar; se resa 'l rosari y á retiro... vida tranquila, patriarcal; gent honrada, benehida de Deu.

En Joan te dos conillers y un perdiguer; es bon tirador, son pocas las perdius que erra. Parlarli de bestiar y casseras es son element. L'endemá de ma arribada anarem á reclamar los tórts. Quina cassera més divertida! A un quartet del mas, sobre un turó, té sa alsina reclamadora, molt atapahida, retallada en forma rodona; son brancatge disposat pera peguerhi pujar ab facilitat; los brots exteriors guaruits de numerosas pallas de vesch. Hi anarem á trench d' alba y comensá á reclamar imitant lo refilar dels tórts, los quals passavan enlayre; pero al sentir lo reclam, se tiravan com una fletxa sobre l' alsina y envescats cahían á nostres peus tot xiricant. A las set tornavam á casa, y vinga embrotxar tórts á l' ast.

Y la cullita de las pomas!... La Clareta y las noyas de la masía enfiladas sobre 'ls pomers omplan sos devantals de pomas en mitg de cansons y riallas. La Clareta s' enfada perque en Peret, son promés, s' obstina en volguer cullir las pomas que han caygut á terra seta 'l pomer.—No ho vull... apartat... ets un atrevit! li deya tot ribent: En Pere s' aparta ab recausa mirantla al cim d' una branca fent venir, ab un ganxo, las pomas de cap de brot... Es que la Clara ab sos 18 anys, es una noya feta: estatura de dona,

cos primet, formas arrodonidas, garbosas caderas, lo tot acompanyat d' un pamet com no s' en veuben gayres; moreneta, graciosa, tot ella simpática. En Peret es rich hereu, 23 anys, boq mosso ja home de seny administrant molt be son patrimoni. S' estiman desde petits y esperan pera casarlos que Clara hagi cumplert sos 20 anys.

II

Lo diumenge anavam á missa á la parroquia, poblet de 25 casas, á mitj horeta del mas, al fons de la vall, amagat per una ombrivol arbreda. La vesprada y 'l matí, desde 'l más, sentia tocar l' oració... un toch de campana joyosa ab son drinch argentí... Mossen Mateu, lo rector del poble, venerable, boadadós, caritatiu, d' uns 60 anys, deya la missa ajudada per dos escolanets; un rato després de l' *ite missa est*, habent fet sas oracions, se 'n venia cap á nosaltres donantnos los bons dias y una apretada de má. L' acompanyavam á la rectoria, y sa majordona li portava la xacolata y á nosaltres bescüyls y vi blanch pera fer la xuclamolla.

Mossen Matheu era intransigent ab los debers religiosos de sos parroquians. Malgrat sa bondat, un diumenge s' enfadá perque alguns pagesos arribavan á missa comensada. Després de llegir lo próno y las festas de la setmana, digué tot enfadat: «fà alguns «diumenges qu' estich observant que los que son més «lluny de la parroquia son los primers que venen

«avans de comensar la missa; y los que son més «aprop venen á missa comensada. ¿Com es aixó? Veyám, espliqueumho.

Un pagés sentat al banch dels pavordes que havia sigut boher de 'n Joan, bastant totxorrot, fixant sa mirada de bou sobre 'l rector, li respongué:—Are! are!... perque son mes matiners.—Calla, ruch!—li digué Mossen... y se girá pera continuar la missa.

Mentres conversava ab lo digne sacerdot, entrá en la rectoria un senyor de uns 55 anys, petit, magrot, cara séria... lo senyor Gil, lo metje del poble, un poch materialista, pero molt amich del senyor rector, aixó 's comprén: los dos, homes de bé, fora de las discussions políticas y filosóficas, simpatisarán sempre; además que Mossen Mateu. plé de caritat, lo volia convencer y convertir y ab lo temps esperava lograrho. Lo senyor Gil respectava las crehencias de tothom; y quan tenia un malalt de gravetat, avisava tot seguit á son amich pera los sacraments. En Joan, l' apotecari y lo metje eran los companys de manilla. L' apotecari, senyor Benet, era un tipo y sa botiga ab sos pots de tres centurias, una antiguala. Era un senyor d'edat, uns 70 anys, baixet, cara molt arrugada, ab una llúpia al front, molt net y sempre afeitat. Lo diumenge se mudava: pantalons negres que li arriban á la clavilla, levita ab coll encartronat y llarchs faldons, armilla blanca, barret negre de copa ab civella, tan antich com los pots de sa botiga. Mossen Mateu me deya que feya 20 anys que 'l coneixia y lo havia vist sempre vestint lo mateix. Home de bé, pavorde del altar de Sant Antoni; li deyan l'

apotecari dels pegats., los feya pera lo mal de melsa del bestiar y tenian molta nomenada també pera curar la *maragassa* dels pagesos. May he pogut saber lo que volian dir per *maragassa*. Lo senyor Gil tampoch sabia donarme cap explicació; lo apotecari, encara menos. Se reunian los diumenges á la tarde pera jugar á la manilla, sense may faltar, fumant cigarrets y parlant de casseras.

Ab lo senyor rector, lo metje y 'n Joan quinas bonas casseras férem! Hi eran tant ó més aficionats que jo. Entre tots reunian una canilla de vuit cànns bardissers y llebrers. Quina cridadissa detrás dels conills! los que s' encauben, vinga la fura... ja se sent la falconada de la fura dins lo cáu... tots estém alerta... surt lo conill com una bala... quin capgirell li fa fer en Joan!... Aném per un altre...

Lo que m' agradava sobre tot era la cassera á la llebra en los glebers del cim de la serra. Sortiam de bon matí pera ocupar los punts de parada. En Joan dona 'ls cànns en un camp de naps,... quatre llebrers castissos de llarch orellám... La *Fanfarria* troba petge; la *Corneta* segueix; lo *Finou* y 'l *Sultá* s' hi ajuntan... ja ha saltat la llebra. Tota la montanya retruny de la cridoría dels cànns: la *Corneta* udola, la *Fanfarria* grinyola, 'l *Sultá* baladreja, pero 'l *Finou* los domina á tots ab sa veu atronadora; ademés que no enganya may; quan han perdut la petge, los altres cànns se fian d' ell, li donan la dreta, puig te nas molt fi... llástima que sigui vell!... es lo millor cá de la encontrada... La llebra, perseguida pels cànns passá la serra d' allá de la frontera. Al cap de duas horas

torná al mateix punt d' ahont se havia alsat. Mossen Mateu, de parada per allí prop, li tirá fentla quedar al puesto. Pesá catorze lliuras... preciós animal!...

III

Lo dia de Sant Martí, 11 de Novembre, es la festa major del poble. Anàrem á l' ofici cantat ab música per la copla de Figueras. Mossen Mateu estrená una hermosa casulla regalada per los richs pagesos de la montanya. Sa doná 'l pá benehit: los pavordes passen sos vassins; lo del altar de Sant Antoni, lo senyor Benet l' apotecari, recull peus y orelles de porch que s' encantan al mes dibent al sortir de l' ofici. L' iglesieta bisantina es tota perfumada d' una boyra d' encéns. Un raij de sol entra per la lluernia y encen de viva llum lo Crist del altar de 'ls dolors y lo rodeja de una gloria d' or.

Al sortir de l' ofici tocáren una cerdana á plassa. Tots aquells pagesos de llárga barretina se donan la ma, molts serios y tibats, segueixen lo compás esperant lo contrapunt marcat pel fluviol: qui l' acerta qui no l' acerta. Cada vegada que veig ballar la cerdana me demano quin plaher hi poden trobar. No hi veureu ni una cara alegre; tots sérios y tibats com si portessen un garrot atravessat á l' esquena. Es clar, están preocupats á contar los compassos: un, dos, tres... fins á 40 ó 50 que te la cerdana llarga. Quant ve 'l contrapunt, los que lo han acertat se giran cap 'l públich contents y satisfets. No hi volen donas;

no es cas de galantejar; los distrauria de contar... Vaya una diversió...

Nos dirigirem á las dotze, al mas d' en Joan ab los convidats y amichs. Quin tráfech las donas de la casa! la Clareta para taula, sa mare á la cuyna; lo servey no sab hont girarse de feyna. Es un dinar de festa major plè d' animació y alegria.

Lo senyor Gil es mon vehí de taula; hi fa be son paper, ab son toballó nuat al clatell, sense dir una paraula. Prompte comensá á desferse tres botons de l' armilla, llensá un sospir y 's torná mes comunicatiu, parlantme de la generació espontánea, de la salut de ferro dels pagesos de la montanya... moren tots de vellesa.

«L' altra dia, me digué, anàrem ab mossen Mateu
 »á assistir al masover del mas Guinar que feya alguns
 »dias estava al llit, malalt. S' agravá de tal manera
 »que 's tingué corrents d' administrarli los sacra-
 »ments. Lo troví sense pols ab tots los senyals de la
 »mort; sa familia á l' entorn del llit, plorant. Al cap
 »d' un moment torcé la boca... Me dirigí á sa esposa
 »y demés familia que sanglotejava: Digauli un Pare
 »nostre que ja ha finat!... *Pas encara!* me respongué
 »'l malalt ab veu cavernosa... Es aquell vellet que
 »alsa 'l porró 'l tercer á la dreta al costat d' en Joan.
 »Los pagesos d' aquesta montanya, fan com los gats:
 »tenen nou vidas.»

A la tarde anarem á veurer las ballas á l' entoldat. La Clareta ballava ab en Peret. son promés. ¡Qué graciosa! ¡Qué riallera...—Oncle vull ballar ab vosté, veyám si 'm darà carbassa!... Edat felís! primavera

de la vida! il·lusions doradas! qué hermosa es la juventut!... Si, balleu, divertiuvos, profitau de vostra primavera!... Massa aviat vos vindrá la Tardor!...

Alguns dias després passat Sant Martí, nos despertarem un dematí tots blanchs de neu. Adeu tardor; l' hivern feya sa entrada acompanyat de glassadas y tramontanals; la naturalesa s' ha entregat ja á sa llarga dormida. Me despedí de mos cosins, de mossen Matheu, del senyor Gil, del senyor Benet y demás amichs. Tots vingueren estrenyentme la mà y m' acompanyaren fins á la creu del terme. La Claret, desde 'l cim d' un turó, agitava son mocador. —A Deu siau, oncle, torni aviat! . . Si, adeu, bona gent; vos guardo lo més coral é inolvidable recort! adeussian tots!... á reveurer!

EXCURSIONS Y CASSERAS

EN LOS ALTS PIRINEUS CATALANS

Desde alguns anys, los barcelonins s' han donat molt á anar á estiuhejar á las frescas y deliciosas valls de nostres Pirineus catalans. Entre eixas valls la de Camprodon es la més freqüentada, y realment ho mereix. ¿A qué parlarnos déls Alpes si en nostres Pirineus hi ha tant bó y millor? Per ma part fa alguns anys que passo Juliol y Agost en un lloch casi tan agradable com Camprodon: Prats de Molló. Per anar-hi desde Camprodon s' atravessa la frontera per *Coll d' Aras* (1,500 metres c" altitut). No hi ha encara carretera y 's te que anar á caball, Pero 'ls francesos ja tractan de prolongar la carretera real de Prats fins á la frontera, y si eixa carretera 's prolonga fins á Camprodon será un camí dels més pintoreschs y agradable, sobretot poguentlo fer ab *landau*.

Quan l' excursionista que ve d' Espanya arriba á

Coll d' Aras, y á las ruinas de Sta. Margarida, descobreix, al fons de la vall que rega 'l Tech, una vila cintada de murallas y dominada per un castell. Vista desde aquella altura sembla un pessebre de aqueixos que 's posan sobre 'l marbre de la xameneya sotá una campana de vidre. La baixada dura més d' una hora, y los guias condubeixen al excursionista á la plassa principal de la vila, ahont se troba l' *Hotel Maillart*, molt conegut y apreciat per lo bon tracte que s' hi reb y sobretot per la bona taula.

Prats de Molló (750 metres d' altitut) es una vila de unas tres mil ánimas, situada sobre la riba esquerra del riu Tech, en una deliciosa vall dominada per altas montanyas, las quals per sa verdor y boscurias de castanyers, recordan las valls de Suissa. Trobant-se casi á la mateixa altitut de Camprodon, reuneix las mateixas ventatjas. L' estiu no s' hi coneix; l' ayret fresch que baixa del cims nevats hi manté una temperatura de 13 á 16 graus. No té l' humitat de Camprodon banyada per sos dos rius Ter y Ritort; l' ayre es més sech y per lo tant més saludable. Las fonts geladas, sos passeigs frondossos, lo carácter franch y afable de sos habitants ne fan una estancia delitosa per l' excursionista que fuig dels calors del plá. Ademés que en Prats se trobará al centre de sas excursions y casseras. La iglesia situada al cim de la població es digna d' esser visitada, pertany á l' estil gótic secundari y son cloquer es d' estil románich.

A uns 5 kilómetros seguint una hermosa carretera, Tech amunt, se troba lo gran establiment termal: La Preste (1,200 metres d' altitut). Sembla impossible

que en lloch tan selvatge y escabrós s' hagin pogut construhir uns edificis tan grandiosos y confortables. En efecte, están adossats contra 'l cingle, s' hi han obert pas á barrinadas. Los voltants de la Preste son alts cingles de pedra calcinal que rodejan l' establiment, lo riu Tech corre encaixonat á son peu. La Preste, quals ayguas gosan de gran reputació per la cura de las afeccions de las vias urinarias, está avuy dia al nivell dels establiments balnearis de mes fama. Ademés de la eficacitat de sas ayguas, s' hi troba bona taula, bonas cambras, bon tracte, en una paráula, tot lo comfortable que 's pugui desitjar, A 1,200 metres d' altitud no 's coneix l' estiu; tothom va vestit d' hivern.

En eixos establiments, ademés dels malalts n' hi ha que tenen molt bona salut y que hi passen una temporada pera fer casseras y excursions. Jo hi tenia aquell any tres amichs, y projectárem fer una cassera als isarts y passar alguns dias en las altas montanyas.

* .

Los preparatius de la expedició se feren en tota forma, prevenintho de manera que res faltés, y per aixó ma experiencia d' excursionista serví molt, puig que havia recorregut algunas vegadas las montanyas ab los célebres cassadors d' isarts de Prats de Molló: Joan Borrát, Ballanosa, Joseph Dó y altres.

Lo dia fixat pera posarnos en camí era 'l 17 d' Agost. Es la temporada millor pera recorre las altas montanyas, puig que desde la Mare de Deu d' Agost

fins á últims del mateix més no 's perillan pedregadas ni tempestats; pero, aixó sí, incomoda molt la boyra.

Exigí que cada excursionista anés equipat com l' experiència aconsella pera viurer en las altas regions: vestit de llana; un barret de palla d' amplas alas folrat de tela blanca, la qual deu cubrir lo clatell; una manta de llana pera embolicarse la nit y botins ab sabatas ferradas. En lo sarró un got de cuyro, una fiambrella, ganivet, forquilla y cullera de fusta, una ampolla de rom y una altra d' árnic, esca, desfilas, etcétera, y lo principal una botella de cuyro de porró contenint bon vi pera xerriar.

Tres matxos nos portavan tot lo neessari: pá, vi y demés provisions. S' afegiren també cinglons y enfilas pera pescar en los gorchs de Carença; una olla per fer lo ranxo; pernil, latas, etc., etc. Res faltava de provisions de boca, puig se sab que 'n las altas regions la gana no s' acaba may.

Sortirem de Prats lo 17 d' Agost á las 2 de la matinada; emprenguérem tot seguit lo camí de *Coll Pregón y Espinavell*, seguint la frontera. A *Coll Pregón* trobárem los excursionistas de la *Preste* que 'ns esperavan y continuarem junts cap al *Còll del Pal*, voltant la montanya de *Costa Bona* (2,500 m); ferem parada á las 10 á las fonts del riu Tech, al peu d' una congesta, ahont esmorsarem. Després d' un llarch descans los cassadors d' isarts se separaren, y nosaltres seguirem cap al plá de *Canmagra*, *coll de Mantet*, y vall de *Morens* terme de nostra excursió ahont tothom s' havia de reunir cap al vespre.

Dexeume feros coneixer los cassadors y excursio-
nistas de l' expedició. Joan Borrat, 33 anys, natural
de Prats; cassador d' isarts, nombrat capitá per sos
companys cassadors, per havert mort 54 isarts: tots
li donan la dreta. Després d' ell ve 'n Ballanosa, son
lloch tinent. Los demés son soldats rasos, pero tots
joves intrépits y de molt delit, y sobretot bona punte-
ria. No dech oblidar á Joseph Borrat, pare d' en Joan
que té morts pot ser més isarts que son fill; es vellet
y no pot gayre seguir lo jovent; apostat té bon cop
de fusell. En Joseph Dó, també ha sigut gran cassa-
dor; té 70 anys y no se li acaba 'l delit. Pero á n' els
dos se 'ls hi ha donat lo retiro: lo primer fá de bagat-
ger y lo segon de ranxero.

Mr. Mase, sabi naturalista de Lyon; 40 anys, afa-
ble, plé de salut y sempre de bon humor. Fa sa tem-
porada en los bany de la Preste, no perque sia ma-
lalt, pero pera fugir del calor y respirar l' ayre pur
de las montanyas.

Lo Doctor Bernis, metje de l' establiment de la
Preste, cassador y pescador de truytas, es un verda-
der *sportsman*.

Mon amich de Barcelona, don Joseph Rams, expro-
curador causidich dels tribunals. 60 anys, cassador
de guatllas, y coneixent pam per pam la planura de
Can Tunis per anarhi cada hivern á la entrada de las
pollas d' aygua. Era senyor molt singular y metódich
en totas sas cosas. Li agradava molt la xacolata, y

portava en sou sarró una xacolatera diminuta; éll mateix se la desfeya ab esperit de vi, perque no li faltés la costúm, y quant nosaltres, al esmorsar, menjavam un bon tall de llangonissa ó d'estofat, éll estava á sas glorias al poder saborejar sa rica xacolata, y fumar després son cigarret que cargolava ab son ganivet sempre ab la mateixa catxasa. Portava pedra y foguer y may havia usat cap misto de brasa ó de cerilla.

—Don Joseph—li diguí—miris qu' aixó de recorrer la alta montanya es molt cansat, vol molt delit y pot ser no l' hi provará.

—Cá! ja hi estich fet. he passat nits á l'espera dels anéchs á l'estany de *Remolá*.

—Al menys no vingui ab aquest bolet sens' alas: posis un barret de palla folrat de tela.

—Lo sol ja 'm coneix, y no crech que 'l sol d'aquest país tingui la forsa del sol del plá del Llobregat.

—Bé, bé, vosté mateix...

Era home molt *campetxano*. Al dematí, al esmorsar á las fonts del riu Tech, don Joseph prengué la seva xacolata y begué tres gots d'aygua (temperatura 4 graus sobre 0).

—¡Quin' aygua més rica! no desitjaria res més que tenirne un rajolí á casa meva de Barcelona.

—No begui aygua, don Joseph, miris que no li provará: en las altas regions que 'ns trobém: vi y més vi; deixis d'aygua.

—¡Fugi home! vosté no aprecia lo qu' es bó...

Mr. Mase, lo Doctor, don Joseph y jo séguirem la carena de la frontera cap al plá de *Can Magre* (altitut 2,400 m.), entre Espanya y Fransa. Nos toparem ab un remat de bestiar de llana, de 16,000 caps. Quan desde l' Ampurdá y 'l plá de Gerona un se mira la serra dels Pirineus desde *Costabona* fins á *Puigmatal*, ningú diria que al cim d' aquellas montanyas que semblan tant peladas y escabrosas, se trovessen ver-daderas planuras de llarga extensió y cobertas de bona herba com lo plá de *Can Magre* y *Plá Guillém*, etcétera. Al estiu tot verdeja. Eixos terrenos situats á l' extrem-frontera, perteneixen als comuns de *Pi* y de *Mantet* (1), los quals exigeixen per dret de pastu-ra, desde 15 de Juny á 15 de Setembre, 50 céntims per cap de bestiar de llana.

Los propietaris del baix y alt Ampurdá, reuneixen sos remats, y lo 15 de Juny van á montanya. Lo 15 de Setembre lo bestiar baixa de montanya gras, val-guent algunas pessetas més de lo que valia.

Lo remat de 16,000 caps que trobarem, era guar-dat per 20 pastors y 15 cans. Tenian sa jassa al fons del plá; nos hi dirigirem. La jassa consisteix en un circol rodejat de barracas, una per cada pastor. Acor-ralan lo bestiar al mitj durant la nit, los cans, fan centinella tot l' entorn, y lo llop no hi pot res. Hi ha un orde admirable. Lós pastors tenen son cap, lo ma-

(1) Pobles de Conflent.

joral, al qual tots obeheixen. Portan jech de pell, cinta, sarró y botin de pell, barretina vermella, y esclops ferrrats de claus puntaguts. Sos cans son verda-ders cans de remat dels alts Pirineus; cada hú d'ells es tan ó més gros que un llop; además que portan un ample collar erissat de claus de punta enfora.

Quin espectacle més imponent lo veurer sortir lo remat de la jassa, ab la fressa de sas esquellas, flanquejat per pastors y gossos!

Nos dirigirem cap al puig de *Coma Armada* (altitut 2,600 m.), seguint sempre la linia divisoria la qual dona la vessant de sas ayguas al nord en lo riu *Tet* y al sur en lo riu *Ter*.

Mr. Mase me fá observar la blancor del puig que sembla nevat.

Eixa blancor era produhida per una infinitat de rocas de quartz de tota dimensió. En mitj d'ellas s' aixecá un vol de perdius blancas; mon amich don Joseph, tingué la ditxa de matarne una. May he vist home més content; la regalá á Mr. Mase pera embalsamarla. La perdiu blanca (1), es com un colom de 'ls grossos; té lo caminar de senyora com la perdiu de nostra terra. Viu en los cims més alts á la vora de la neu, al hivern es del tot blanca, y á l'estiu té plomas de color cendrós. No es agradable al paladar, selvatjeja.

Fèrem alto pera menjar un bossi, era la una de la tarde; lo cel era com un ull de peix; altitut 2,600, term. 23 gr. al sol y 5 á l'ombra. Tot excursionista

(1) *Lagopedes*, familia de *Gallinaceas*.

que haurá recorregut las altas montanyas observarà eixa diferencia tan notable de temperatura: lo sol crema y 'l ayre gela. La cara y mans exposats á l'ayre 's tornan d' un color terrós, torrat y fins la pell se pela. En eixas altituts, l'aygua de las fonts es tan freda que altera en lloch de desalterar. Lo vi posat en fresch se descompon y 's torna terbol. Aixó sí, una seba posada en fresch, per folla que sia, 's torna dolsa.

No cal parlar de la gana qu' es maneja: eix aire tan rareficat, disol tot seguit los aliments y un hom devora. Dinarem á prop d' una font. Don Joseph trobava rica l'aygua de totes las fonts; estava de molt bon humor com tots nosaltres, y nos contava sas casseras de Can Tunis; d' una vegada que ma'á un bernat pescaire; de las ayguas enllotadas que tenia que beurer. Una sola cosa l' incomodava: 's gratava tot sovint lo cap del nas y son clatell; s' hi sentia co-hissó.

—Tot just comensém don Joseph —li deya— vosté ha volgut fer passar la seva persistint ab son bolet, y mudarà la pell com una serp.

Desde 'l puig de *Coma armada*, s' domina tota la Conca del Ter, desde son naixement fins á Camprodon. A Set Casas comensan los boscos de pins y abets. Es país molt trencat y escabrós. Teniam al devant las cingleras graníticas de *Gra de Fajol*; es un puig molt alt, (2700m.) blanquissim per sa abundancia de rocas de quartz; té la forma d' un grá de fajol. Més allá, lo coll de la *Marrana* que divideix la conca del Ter ab la de *Fresser*. Al nort-oest lo grandiós puig de *Bassi-*

bés (altitud 2850.) Eixas montanyas forman un semi-círcol lo qual enclou la pintoresca vall de *Morens* y *Ull de Ter*. Son aspecte selvatge y grandió, ab sospins (1) torsuts per las tormentas, sos cingles espartosos, sas clapissas (2) de imponents penyas graníticas; sas numerosas cascatas, fonts del riu *Ter*; sa-verda vegetació de boixerica, (3) fan de *Morens* una de las valls més admirables de nostres Pirineus.

De Camprodon á la jassa de *Morens*, remontant sempre lo *Ter*, es cosa de 5 á 6 horas. De Camprodon se segueix lo camí de *Setcases*, y d' eix punt á la jassa, ab tres horetas s' hi va. Per tot se pot anar á cavall. Los aficionats á casseras y excursions qu' estiuhejan á Camprodon haurian de fer construhir aprop de la Jassa de *Morens* una barraca ó *chalet* de fusta pera poderhi passar alguns dias ab comoditat. *Morens* es lo centro de casseras d' isarts, llebras, y perdius blancas, y centro de excursions pera recorrer los Piriueus fins á *Puigmal*. (4)

Després d' haver dinat, emprenguérem la baixada cap á la Jassa de *Morens*, nostre quartel general.

Prenguerem possessió de la gran barraca del mitj

(1) *Pinus uncinata*. Pi negre.

(2) Enderrochs.

(3) *Rhododendron ferrugineum*

(4) Los pastors de *Setcases* cuidarian del *Chalet*, y com á Suissa l' excursionista trobaria la rica llet de cabra y de vaca que tan abunda en aquella jassa.

bastant espayosa pera càbrehi tots. Totas las jassas de l' alta montanya contenen, ademés de las barracas per cada pastor una barraca més gran ahont se reuneixen quan fá mal temps, consistint en quatre parets de pedra seca y gleba, un baix teulat de barras de pí cobert de rama y terra; un forat al cantó per lo fum y un altre més gran que serveix de porta, per lo qual se té qu' entrar tot ajupit. Per jas balechs (1) y rama de pí. A la nit no s' hi te fret, pero lo que impedeix d' aclucar l' ull son las pussas; després un s' hi acostuma, perque un hom se troba tan rendit de fadiga que no se senten picar. He recorregut bastant los Pirineus, y en totas las barracas de pastor he trobat las mateixas pussas, pussas petites y vermellen-cas, que clavan una fiblada insoportable. Ademés d' aixó hi sol haver ratolins blanchs que vos corren per la cara y 's fican per butxacas y sarrons, rosegant tot lo que troban.

Després de descarregar lo bagatge, anarem per llenya y pel ranxo del vespre; puig que 'ls cassadors d' isarts nos arribarian afamats.

Ab Mr. Mase y don Joseph anarem á recorrer los voltants de la jassa.

La jassa de *Morens* no té l' importancia de la del plá de *Canmagra*. Lo bestiar que hi há perteneix al riberal de *Camprodon* y *Setcases*. Cinch pastors ab lo majoral manavan un remat de uns tres mil caps de bestiar de llana ab algunas cabras. Ademés, més avall de *Morens* hi há la barraca de la vacada y de l' eu-

(1) *Genista pilosa* (leguminosa)

gassada. A l' estiu, durant lo Juliol y Agost, eixas verdas y floridas montanyas son pobladas per infinitat de remats que animan lo paisatge y donan alegria. Viuen en llibertat, y quant baixan, cap al al 15 de Setembre, tot lo bestiar es gras y dona gust veurel.

Cap al vespre arribaren nostres cassadors. També arribá lo remat ab sos pastors y cans. Los convidarem y soparem tots á l' entorn d' un gran foch, puig feya fret (3 graus sobre 0). ¡Pero quina gana tothom! ¡quin bon humor! ¡quina alegria! La botella passava de má en má, y donava gust de veurer-xerricar.

—Havem vist nou isarts—deya 'n Borrat—¡los tenim als cingles de *Gra de Fajol!* ¡quina bona cassera 's prepara pera demá!... Ne voléu de quientos de casseras!... Cada hù contava la seva, fins don Joseph que relatá altra vegada la mort de son bernal pescaire: era á l' estany de la *Podrida*; havia mort un rascló, (1) quan vegé á gran distancia un aucellás plantat sobre un roch, una cama arreplegada sota 'l ventre, inmóvil... caminá arrastrat més d' un quart pera poguer sortirli á tiro.—Lo tinch embalsamat sobre la calaxera del menjador—deya, entre 'l retrato d' Espartero y de la meva senyora... sembla qu' encara es viu...

Lo majoral suspirava per la mort trágica de la mellor euga de l' eugassada... ¿Com va ser? li preguntarem:

—No me 'n parlin! fou per culpa nostra: l' altra nit, envers las tres del matí, nos despertá la crida-

() Es aucell de passa semblant á la guatlla maresa.

dissa dels cans; lo bestiar s' arremolinava dintre la jassa; sentia la farúm del llop que rodava per allí prop. Sortirem, y ab nostres crits fugí, seguit pels cans y tot esporuguit s' encinglá en los cingles de *Gra de Fajol*. Los cans lladravan al peu del cingle. Lo llop havia seguit un estret relleu y arribat al cap no podia anar més enllá. Un dels pastors, ab son bastó ferrat, pujá per un canal del cingle y seguí lo mateix relleu que havia seguit lo llop. Eixos relleus del cingle son impracticables; únicament los isarts los recorren ab facilitat, puig es son país, y cap bestia los hi disputa l' herba que hi troba. Nostre pastor calsat d' esclops, trobá al principi bon accés; pero lo relleu s' anava fent estret; s' arrapava ab lo llistó (1) de la penya y causava esglay al véurel á aquella altura de cent metres, en mitj del cingle, casi tallat á pich. Al arribar ab grans travalls aprop del llop, agarrat d' una má ab lo llistó, y de l' altre amenassant lo llop ab sos crits y bastó: oh! oh! traydor! mala bestia! oh! oh! uix!...—lo qual ab lo pel erissat li reganyava ab ronchs espantosos. Allavors vegérem lo gran perill que corria; puig acorralat lo llop y volguent pasar havia d' anar lo pastor daltabaix tant lo pas era estret. A l' últim lo llop espantat per nostres crits y per la cridadissa dels cans, féu un esfors pera passar donant gran sacudida al pastor lo qual tingué la sórt d' apartarlo ab son bastó, y caygué lo llop daltabaix al peu del cingle. Torná lo pastor seguir lo

(1) Herba llarga y resistent. Crech qu' es la *Avena montana* (gramineas.)

relleu, arribá ab nosaltres encara pàlit y tremolant. L' esglay se torná alegría al véurer estirat aquell lloparro, un masclás dels gróssos. Lo volguerem portar á Set Cases per escorxarlo y captarlo (1) per los pobles; vejérem una eugua allí prop que pastorava, y sense cap reflexió li carregárem á sobre. L' euga al sentirse lo llop á sobre y sa farúm, s' espantá, nos escapá y 's tira al mitj de la clapissa ahont se va collitrencar.

La lluna argentava los cims que nos rodejavan; no feya ni un alé d' ayre; eran las nou del vespre. Tots estavam rendits de fadiga y de son... Los pastors se dirigiren á sas barracas y nosaltres també á la nostra. Hi cabiam tot just, de modo que quan forem tots aplessats y estirats, ab travalls nos podiam girar. De prompte 's feu silenci interromput solzament per los ronxets y las pussas. No 'm deixavan dormir. Don Joseph gemegava; deya que un broch de pí li foradava l' esquena. Al cap d' una hora s' aixecá tot esparverat, apretantse lo ventre ab sas mans. Volgué surtir de la barraca y peltrigava una munió de camas estiradas á son pas; s' entrebancava ab l' un y l' altre; y tothom reganyava. Fora de la barraca los cans l' abor-davan y tot espantat se tornava ficar á dins...—Y aixó, D. Joseph, que li passa?—Ay! fill meu, no me 'n parli, estich suát de congoixa...—Quina aygua mes rica, D. Joseph! Vosté no 'm volgué créurer y ara s' ho troba... Haguérem de ferli té. Lo Doctor li

(1) Escorxat lo llop, se li deixa 'l cap, s' ompla de palla, 's torna cusir la pell, se l' empala y lo portan pels pobles á captar. Tothom dona qui ous, llonganissas, ó dinés. Es la costum.

doná un cordial y poch-á-poch se calmá y s' adormí.

A las tres tothom estava de peus. Lo termómetro fora de la barraca marcava dos graus: estavam dins d' una boyrà glacial. Prenguérem cada hú una escudellada de café bullent: s' ompliren los sarions de provisions de boca, y las botellas de vi per tot lo dia. Cada hú 's dirigí á guardar los punts designats, passos predilectes dels isarts. Eixos passos son las altas montanyas que 'ns rodejan. Quan tothom está apostat, los intrépits Borrát y Bellanosa 's dirigeixen al punt ahont s' han vist los isarts.

L' isart es l' animal mes lleuger que tenim en los Pirineus. Dona gust véurels córrer quan son escope-tejats, saltant barranchs precipicis; sembla que volan. Es un poch mes grós que nna cabra. Esbelt, graciós, aixerit, ab sas curtas banyas negras reblincadas tras son cap en forma de ganxo. Son color es de pel de badell. Com las perdius blanques, se troban solzament en las mes altas regions, aprop de la neu, á punts escarpats y cingleras. En general, se reuneixen en escamót de vuit ó dotze, y mentres lo remat pastura, hi ha sempre un mascle plantat al cim d' una penya que vigila. Tenen una vista y olfat molt fins; si senten un perill lo vigilant fa ab son nas una especie de xiulet y tot l' escamot fuig cap als cims, ja no 's veuhen mes. Aixó vos donará una ideya de lo dificil qu' es matar un isart.

M. Mase y lo Doctor se apostaren al coll de la *Marrana*: D. Joseph y jo al puesto del *Pi tort*, aprop dels eingles de *Gra de Fajol*, no lluny del punt ahont s' havia despenyat lo llop. Atravessárem l' inmensa clapissa del peu de las altas cingleras.

Es un espectacle grandió s é imponent véurer aquell caos de grans rochs granítichs, posats ab desordre los uns sobre los altres, que cobreixen part de la vall. En tots los alts pirineos se tróban eixas clapissas mes ó menos extensas. ¿D' ahont han vingut? Quina rahó geológica pot donarse. Podém atribuirho als arrastres dels glacers de la época glacial? Pera mí, y es també la opinió de M. Mase se deu atribuir al gel del hivern ahont la temperatura de eixas regions arriba á 30 y 40 graus sota 0. En efecte, á l' estiu la neu 's fon de totes parts; l' humitat penetra la crosta granítica á gran profunditat per las esquerdas y fulls dels cingles. A l' hivern eixa aygua 's congela, y aumentant de volúmen, produheix una forsa expansiva que aixeca y trosseja la massa de rocám del cingle, la qual cau á la vall y forma després de segles la desordenada clapissa.

Eixas penyas que lo gel destaca de las altas montanyas y que las congestas portan al riu de la vall, son arrastradas per los ayguats, arrodonidas per lo róssech fins al mar.

Las pedras graníticas que arrastra 'l Ter, en lo curs superior del riu son generalment del volúmen d' un y dos metres cúbichs (de Camprodon á St. Joan y Ripoll). A Vich un metre; mes avall miij metre; á Girona sota 'l pont de Pedret, com lo cap y van disminuint per lo róssech, arrodonintse y reduhintse en palets, grava y sorra. A la resclosa del molí de Jafre ja no se 'n veu cap; no mes sorra fins á mar, y fa mils y mils anys que eix desprendiment del terreno de las montanyas arrastrat al mar se produheix!...

Una gran part de eix desordenat enderroch està clapat per extensas y atapahidas matas de boixerica, salpicadas de flors rosas. A primers de Juliol floreix la boixerica y allavors grans extensions de la verda montanya 's cobreixen de eixa hermosa flor com si fos alfombrada. Hi ha també una altra planta que crida l' atenció, es la Tora, (1) puig se troba en abundancia en los endrets humits y voras de torrents. Es planta de 5 á 15 decímetros ab una pinya de flors d' un blau hermosíssim.

Seguint lo riberal, Ter amunt, se troban infinitat d' hermosas plantas que fan nostra admiració: lo lli color de foch (2), lo magnífich ombelífera: lo coscoll (3) quals tronchs tendres avans de florit formen un ensiam exquisit.

Quina riquesa per lo botánich! sense contar eixa munió de floretas quals vius colors sou desconeguts en nostres jardins...

Tota aqueixa hermosa vegetació es coberta casi tot l' any per la neu. La primavera, per eixas flors delicadas, comensa á mitj Juliol; alsan son hermós cálzer, sacudint lo glas de las congestas; durant sa vida efímera lo sol las besa y vivifica, se giran cap ab éll, extremeixentse per eix alé de calor y de vida, tornant prompte á ésser enterradas per lo torb y la glaciá congesta!...

Lo sol era alt quan arribarem ab D. Joseph á nostre punt de parada. Lo Doctor y M. Mase ocuparen

(1) *Aconitum Napellus* (Renonculaceas.)

(2) *Lilium Pyrenaicum*.

(3) *Malopospermum Cicutarium*.

també son punt al coll de la *Marrana*, á una hora de distancia de nosaltres. Tota la matinada hi hagué quietut; no sentirem cap tiro. Lo sol s' havia begut la boyra y feya un dia espléndit. D. Joseph que havia passat mala nit comensá á fer bacaynas y s' endormí del tot. Los cassadors havian tingut que donar una volta de moltes horas pera sorprendre als isarts. A las 11 senti dos tiros molt lluny; desperto tot seguit á don Joseph, y encara 's fregava 'ls ulls que quatre isarts nos estrompassan volant. Ni de tirar tinguí temps; fou una visió... pero quin modo de correr! los vegerem atravessar la vall y pujar las canals de *Bassibés* com dimonis. Prompte los perdérem de vista.—No n' acertarém ni pocas ni gayres D. Joseph? quins cassadors de pega!... pero vosté 'n te la culpa perque dormia.—No senyor, es vosté perque no 'm despertava. Una ocasió com aqueixa no 's presentarà may més... Ah! si solzament hagués pogut tirarli!... quina alegria! .. Potser ne vindrán d' altres.—Ja 'ls pot esperar; lo qu' es per avuy s' ha acabat la cassera. Lo qu' hem de fer es callar.

M. Mase y lo Doctor se juntaren ab nosaltres; dinarem, y á las tres nos dirigirem cap á la jassa.

Per aquells voltants dels punts de parada que guardavam, observí alguns aucells molt grossos que volatejavan al peu d' un cingle. Los pastórs que trobarem me digueren que s' havia despenyat un pollí y que 'ls voltors estiragassavan sa carcanada. Nos hi dirigirem y en efecte, erá veritat, pero de voltor cap, tots havian fugit. Construhirem tot seguit una barraca no lluny del carnús, ab branca y rama de pi per anarhi á l' espera l' endemá.

Cap al vespre tots uns tras altres, comparegueren á la jassa.

Faltava en Borrut. Tots haviam sopat; comensava á fosquejar, y tan tardar nos donava inquietut. Tirarem alguns tiros y no responia. Los pastors se dirigiren cap als cingles de *Gra de Fajol* y prompte comparegué 'n Borrut ab un isart á l'esquena. Bravo!... Ja 'n tenim un!... quina alegría tothom!...—N' han passats quatre á la parada de *Pitort*, deya 'n Borrut: han tingut que passar per sobre dels que ocupavan lo punt. —Eram nosaltres, digué D. Joseph y... Veyent que s'anava á embolicar, diguí jo tot seguit: — Joan, res havem vist!... — Sembla impossible! tornava 'n Joan!... La cara de D. Joseph s'havia tornat de tres colors. En Ballanosa deya: jo n' he camatrencat un... y á l'entorn del foch y traguejant tots contavam las peripecias de la cassera. Pero 'n Joan era l'héroee; com á capitá ja li tocava. S'empenyá á seguirne cinch que havian atravesat la conca del Fresser y s'havian encinglat cap á las altas cordilleras del puig del *Toro* y de la *Fossa del gegant* sobre los gorchs de Carençá. Los perseguia ab l'esperansa de pòguerlos sorprendrer. Caminá tot lo dia; havia agostat lo vi de sa botella; la set l'abusava. Tot ajupit y rossegantse, amagat detrás de las penyas, pogué per fi surtir á tret d'una cabra ab son cabrit; tingué la sórt de matarla y ferse passar la set: y de quina manera, li preguntárem? — Amorrantme á sas mamellas, y xuclant sa llet... Nos quedarem admirats!...

Lo dia següent, 19, determinarem anar á dormir á la jassa dels gorechs de Carencá.

Lo Doctor, M. Mase, D. Joseph y jo nos dirigirem á la barraca de branca y rama de pi que haviam construït lo dia anterior aprop la carcanada del pollí, pera posarnos á l'espera dels voltors. Feya poch rato que hi eram quan dos d'ells se posaren al cim del cingle, slayrant, sens dubte, algun perill. Prompte 's l lensaren sobre 'l carnús. No tardaren á venirne quatre més. Donava gust al veurels estiragonyar la carcanada. M. Mase y don Joseph tiraren en mitj d' aquell esparpill, y sortirem corrents de la barraca. Ne trobarem un d' estirat y dos de ferits que acabarem de matar á culatadas.

Lo volor dels Pirineus es una de las aus carniceras més grossas; iguala per son tamany á la gran àliga. Son coll es enterament desplomat.

Donarem los tres voltors als pastors que digueren los posarian á l'olla y 'n farian festa major. Bon profit los hi fassi.

Seguirem riu amunt y á las deu arribárem á sas fonts, al peu de *Bassibés*, ahont dinárem. Las fonts del Ter son abundantíssimas; la temperatura de sas ayguas es de $2 \frac{1}{2}$ gr. centigr. sobré 0; es l'aygua més freda de totas las fonts d' aquellas montanyas fins á *Puigmal*. Després d' haver dinat emprengüerem l'ascensió del puig de *Bassibés*, que te 2850 m.

d' altitud (1). Atravesárem una gran congesta y á las 12 arribavam al cim (term. 1 gr. sota 0). Panorama admirable: Lo *Rosselló*, la *Cerdanya*, *Conflent*, lo golf de *Rosas* y de *Lyó*, lo *Canigó* l' *Ampurdú*, *Monseny*, *Montserrat*, las montanyas nevadas del *Capcir*...

De cop nos embolicá una boyra glacial apretada per un vent geliu que 'ns penetrava als ossos. Dins la boyra lo termómetro baixá á tres graus sota zero Baixárem depressa cap al riberal de *Carençá*. Arribárem á la jassa aprop dels gorchs á las quatre de la tarde.

En nostres Pirineos catalaus los gorchs de *Carençá* tenen molta fama per sas singulars llegéndas y per esser en ells que se congrian las tempestats y pedregadas que assolan nostras comarcas. Los pastors los contemplan ab admiració y respecte. Ab lo color de sas ayguas coneixen si ha de fer bon temps ó mal temps; y molts d' ells creuien encara que quan brama la tempestat ab sa pedregada y trons espantosos, es que las bruixas ballan una farandola descabellada á l' entorn dels gorchs, rodejadas de llamps. Son situats casi al cim de la montanya y de élls surt la ribera de *Carençá* que se junta ab lo *Tet* á *Thués* (*Cerdanya* francesa). No n' hi ha més que dos que siguin verdaders llachs, los dos més elevats: lo més alt se troba á 2750 m.; los demás son estanyols. Lo segon gorch, situat á 50 m. més avall del primer, es lo més gran; te forma circular y de gran fondaria, Son diá-

(1) Eixas altituds son donadas, aproximativament, per mon barómetro aneroyde, que portava á la butxaca.

metre es de 50 à 70 metres es conegut per lo gorch de las truitas. L' aspecte fantástich de eixos gorchs, rodejats de grans penyas, en mitj d' un país salvatge y desert, ab sas ayguas quietas, d' un blau fosch, inspiran certa tristesa; y 's comprén alló de las bruixas ballant á l' entorn d' élls en mitj de trons y llamps.

Dins las ayguas cristal'linas del segon gorch, veurem abundancia de truytas que saltavan á sobre l' aygua. N' hi havia de molt grossas. La truyta, per son gust, es lo peix de riu més sabrós que tenim en nostras riberas del Pirineu. La carn es rosada com la del salmó y forta com la del llobarro de mar, al qual te similitut.

Arribaren los companys portant un isart y tres perdius blancas. Parárem enfilas y singlons pera la nit. A las tres del matí llevarem los filats, prenguerem un quintà de truitas. Quina paellada ferem! Tothom se cansá de menjarne; los pastors tingueren recapte pera molts dias.

Després d' haver esmorsat, lo dia 20 d' Agost, nos dirigírem al cim de la *coma del gorchs* (2900 m. d' altitut), frontera y línea divisoria de las ayguas de la *Tet* y del *Fresser* ó ribera de Nuria.

Al fons de la vall, desde 'l punt nomenat *Las set Creus*, vegerem lo Santuari de Nuria. Tots nos agenollárem, y barretina en má, recitárem la *Salve Regina*, y saludárem la reyna de nostras montanyas ab una descarga general de nostres fusells.

Lo santuari de Nuria, ab sa petita vall, vist del cim de las altas montanyas que 'l rodejan, sembla un pessebre. Los pelegrins de la *Cerdanya* espanyola y

francesa, los del *Conflent Vallespir* y *Camprodon*, per arribar á Nuria tenen que pujar al cim d' eixas elevadas crestas pera baixar després al santuari. Donchs, al descobrir la capella tothom s' agenolla y diu la *Salve*. Aixís com la Verge de Montserrat es la reyna del plá, la Mare de Deu de Nuria es la reyna de nostras montanyas. L' altitut del Santuari es de 2000 m. Cap al 20 de Juny puja la professó de Caralps y ab ella acudeixen las comitivas de pelegrins, Durant dos mesos la gentil vall ressona de las pregarias y cantarellas; tot es alegría y animació. Arribant al Septiembre la neu y las glassadas fan sa aparició. Los pelegrins ja no venen. Lo 15 de Septiembre tancan la capella ab las estancias del Santuari y la professó se 'n torna á Caralps. Lo silenci y la soletat reemplassan l' animació, lo vent y lo torb amontonan la neu sobre la vall y lo Santuari queda enterrat durant vuit mesos per la congesta.

* *

Al cim de la Coma dels Gorchs lo termómetro marcava 2 g. sota 0. Lo nas, cara y clatell de Don Joseph se comensan á pelar; s' hi sent tal coissó que no pot seguir fins á Puigmal; lo dirigim, ab los bagatges, al Santuari pera descansar y posarse compressas d' aygua fresca.

Seguirem la alta cordillera fronterissa, cap al coll de *Noufons*, cap á la collada de *Fenestrellas* ahont dinárem, aprop las fonts del *Segre*; y á las duas de la tarde arribárem al cim de *Puigmal*, 2909 metres d'

altitud. Es lo gegant de nostras montanyas; se veu de tot Catalunya. A son peu la hermosa *Cerdanya*, lo riberal del *Segre* cap á l' *Urgell*, las montanyas d' *Andorra*, d' *Arán*, de l' *Hospitalet*, *Capcir*, *Ariège*, etc., etc., panorama admirable! Lo cim de Puigmal no te cap mica de vegetació; es tot pelat; no mes alguna mata de ginebró... Lo ginebró (1) es l' únic matoll que viu á las mes altas regions. Quan la vegetació desapareix, que no 's troba ni una herba, en mitj del rocám de granit viu lo raquílich ginebró, desarrelat, aplastat pels frets y la neu.

Eran las tres de la tarde, marcava 'l termómetro 3 graus sota 0. A eixa altitud se nota la rarefacció y depressió del ayre per la set y alteració del pols, lo qual nos batia á noranta pulsacions per minut. La xacolatera de D. Joseph, ab son esperit, de vi, nos servi pera fer bullir aygua la qual bullí á 92 graus en lloch de 100. Los tiros de fusell que tirárem semblavan tiros de pistola (2). Feya un fret glacial. Emprerem la baixada de la montanya y arribarem á Nuria que ja fosquejava, morts de gana, demanant sopar. L' hostalera nos digué: no 's dona sopar fins

(1) *Juníperus Alpina*.

(2) La poca intensitat del só en las altas montanyas, s' explica per la disminució de la columna d' ayre atmosféric; per aixó disminuheix la intensitat de sas vibracions. La acceleritat dels moviments respiratoris y la alteració del pols s' expliquen per la depressió de l' ayre; cada aspiració absorveix una cantitat d' oxígeno molt menor que en la plana; es precis donchs respirar ab mes freqüencia. Eixas aspiracions expliquen la angustia y la fadiga que s' experimenta en las grans alturas; además que activantse la respiració s' activa la circulació de la sanch en la mateixa proporció; y 's té realment febre.

que se surt del rosari. Anárem donchs á la capella; pujárem al cor, y dit lo rosari se cantaren los goigs ab accompanyament d' armonium. D. Joseph y jo estavam aprop del faristol, allargant lo cap per seguir lo cant. Un capellá nos doná un paper de solfa, y don Joseph molt sério portava 'l compás ab sa má pegant cops sobre 'l paper; mirí per sobre sa espatlla, y vegí que tenia la solfa de cap per avall...

Després de sopar nos donáren á cadahú una candelela de anar á oferir, y á retiro. Després de quatre nits de dormir sobre bálechs y rama de pi, un llit vingué molt bé, encara que 'ls llensols raspessen l' esquena; en quan á las pussas jo no 'n féyam cás.

Al endemá eram diumenge; anárem á l' ofici á cantar al cor, sense solfa eixa vegada; dinárem d' isart rostit que per cert es molt hó, y passarem lo dia recorrent la vall. Visitárem la capella de St. Gil y 'ns ensenyaren la penya miraculosa que hi ha darrera l' altar. Es un esqueix negrench; d' un costat te una superficie llisa y lluhenta com marbre produhida per la fregadissa de... las donas que volen tenir familia. Han tingut que posarhi una reixa de ferro per evitar lo gasto de la pedra la qual es, com la de darrera l' altar de la Verge del Pilar de Saragossa, gastada pels petons dels creyents. Vegérem l' olla dins la qual tots los marits fican lo cap, resant un parenostre.

Los rotllos de pelegrins dinant alegrement sobre 'l gleber, lo repich de las campanas, las comitivas que arriban, áltres que marxan, las cantarellas,... tot iluminat per un sol espléndit,... quina animació!... que hermosa es la gentil väll de Nuria!

Després d' haver nos despedit de la Mare de Deu, lo dilluns, á las 3 del matí emprenguérem lo retorn cap á *Morens*. La boyra cobria la montanya. Al arribar al cim de la Coma dels Gorchs, va comensar á tronar; pero quins trons!... En la plana un no pot formarse una ideya de lo que son los trons en eixas altas montanyas; tot retruny y la terra tremola; un tró no espera l' altre; es un terratrémol espantós. Que petit es l' home devant d' aqueixos grandiosos é imponents espectacles de la naturalesa!... qué reflexions fan fer!... Apretavam lo pas,... pero prompte descarregá una pedregada horrorosa; gracias que caygué molt barrejada ab pluja, sino, en l' endret en que 'ns trobavam, sense cap abrích los trossos de gel que caygueren, nos haurian estabornit. Arribarem á la barraca molls com un pop, puig que ni abrích, ni capas no hi poden res ab tempestats semblants. Fem gran foch y despres d' aixuts nos adormirem.

Lo dia següent, á las quatre de la tarde arribarem á la Preste y á Prats de Molló ab tres isarts, quatre perdius blancas y dos llebres. Mon amich, D. Joseph se va estar á casa meva alguns dias, no atrevintse á anar á Barcelona, refrescantse clatell y cara ab draps xupats d' aygua fresca; son nas inflat semblava un pebrot vermell. Prescindint d' eixas petites contrarietats estava entussiasmat de sa excursió, lo mateix que M. Mase y lo doctor Bernis, y tots disposats pera tornarhi l' estiu vinent, ab l' ajuda de Deu.

Avans d' acabar ma narració crech será bó donar alguns consells als excursionistas.

L' equipament del excursionista, en sas expedicions

en las altas montanyas, per alguns días segons lo que l' experiència m' ha demostrat, deu ser, además de lo indicat en aquesta relació, un trajo de llaua de mitj temps dos armillas de flanela, tres parells de mitjons de cotó, un ó dos parells d' espartenyas, un mirallet, sabó, fil y agulla, dos toballons, quatre mocadors de fil. Un termómetro, un barómetro aneroyde de butxaca uns gemelos ó ulleras de marina dins son estuix, ab sa corretja; un sólit bastó ab punta de ferro; una capa de burat ab mànigas y caputxa.

A 2000 metres d' altitut, un comensa á patir de set; l' aygua y lo vi son massa frets pera ferla passar. Aconsello de fer cada dia café ben sucrat y omplirne cada hú sa botella de vidre ficada ab son estuix de cuyro. y penjada ab son cordó al costat de la botella del vi. Lo café glassat es deliciós y ab dos glops que se 'n beguin, passa la set, s' entent fora dels ápatos en los quals se te que béurer vi sense aygua, aconsello de no beurer may aygua.

Lo calsat per l' excursionista es cosa molt essencial, puig que de lo calsat dependeix lo bó ó mal eixit de la expedició. Per aixó te que portar sabatas y espartenyas; las sabatas s' han d' haver portat algunas vegadas per no fer mal; se deuen untar cada dia ab seu y han de ser ferradas ab claus per no relliscar.

L' excursionista deu portar sobre d' ell lo mes precís, sense anar carregat, puig que tot lo demás s' entrega al bagatger.

Aconsello al excursionista evitar lo dormir en las barracas de las jassas. Deuen provehirse d' una tenda

de campanya que 's pára allá ahont se vol. No faltan bálechs y rama de pi pera fer jas; embolicat ab la cuberta de llana 's dorm molt bé y ab netedat.

Los excursionistas per joves é intrépits que siguin deuben ferse seguir un ó dos matxos, pera portar son bagátge, y en cas de ferse mal, poguer anar á caball. Lo matxo es la cabalcadura á propósit per anar á las malas terras; passa per tot. Héus aquí la prova:

Avans d' arribar á la *Coma dels gorchs de Carencá*, férem una pujada que 'n diuhen *Estira pits*. Anava jo á caball, y al passar en un pas estret, sobre d' un precipici volguí baixar de cavall.—No baixi, me digué 'l guia.— Pero home! lo matxo 's despenyará.— No tingui por: es pas tant bestia per despenyarse, estima tant la vida com vosté ..

Aixó sols donará una ideya de lo segurs que van los matxos en país de montanyas, y de la confiança que inspiran á la gent de la terra.

No hi ha res tant bó per la salut que lo viurer cinch ó sis dias á 2500 metres d' altitud, en mitj d' un ayre pur y saturat de las emanacions relinosas dels boscos de pins. L' exercici, la gana, l' ayre, fortifican la naturalesa de tal manera que 'l Dr. Bernis nos deya que sis dias en la montanya equivalia á arreplegar una provisió de salut á lo menys per sis anys. Aconsello á mos consocis excursionistas de Barcelona, vagin á recorrer nostres Pirineus catalans; es excursió que 'ls hi agradará.

UNA CASSERA AL PORCH SENGLAR

EN LOS BOSCOS DE REQUESENS

Lo dia de Sant Martí me trobava á Figueras; posava á la fonda; era un dijous, dia de mercat.

Los mercats en la capital de l' Ampurdá semblan firas, tanta es la bellogadissa de gent que 's veu per tots los carrers. Los pagesos arriban ab son bestiar; las pagesas ab cistells plens d' ous y virám; un s' ha d' aturar á cada pás pera deixar passar carros y carrets carregats de grá, fruyta, verduras... per tot peltrigadas y empentas. Las botigas treuhen á fora lo bó y millor. Los drapayres fan penjorellas de faixas, barretinas, mocadors... un enfilall de coloraynas al cim de canyas que 'l vent fa balansejar.

Lo carrer de Girona sobrè tot es de lo més pintoresch; s' hi veuhen las pagesetas de l' Ampurdá ab sa caputxa de bayeta y fins de seda, que mercadejan y corren la fira; las garbosas menestralas de Figueras,

los fadrins de las masias ab llur ayrosa barretina... Quina animació en la plassa del *Grà*, en la Rambla, la carretera del Castell, en tots los carrers!

A las dotze s' acaba 'l mercat; los pagesos s' abocan á las fondas y hostals: tothom s' entaula demanant porcions. En la fonda abont estich las criadas no s' entenen de feyna, servint á l' un y á l' altre...— Heu! tú Laya, porta mitja de vi y vuyt de carn!... Noya! Noya! crida un altre... Ja va! Tinguin paciencia!... Rosa!... ab veu salamera.— Rosiina!... aquestas mongetas ab llomillo?... que no venen? Aquí las tens!... Uy! que n' est de remaca!...— Ciset. te picaré 'ls diis!... sabs: las noyas de l' Ampurdá mirá y poch tocá!... Quina gatzara!... Quin mercat de Calaf!... Quina fressa de forquillas, de plats, de caxaladas... en mitj de criaturas que ploran, de gossos que roncan disputantse un ós, dins una boyra greixosa de fum y d' allioli.

Quant se calmá 'l barullo y la gana, entrá la Rosa en ma cambra:— Si está servit, pot anar al menjador... Me assentí á la taula rodona.

* * *

En las fondas de Figueras es abont se guisa verament á la catalana. La virám rostida que surt á taula se pot menjar sense escrúpol, puig que ab l'espai de duas horas, mort, plomat y rustit... Y lo peix guisat ab such, que me 'n diuen? En lloch lo guisan tan bé; una salsa clara, aygualida, ab alguns trossets d' all y julivert que nadan per sobre... un hom s' hi pot en-

mirallar... y l' atmella torradeta? lo vi ranci de pahir?...

Lo progrès de l' art culinari de nostras fondas catalanas, en lo sigle XIX, s' ha quedat lo mateix que 'n lo sigle passat. L' art culinari es com l' arada de fusta, 'l carro tirat per bous, lo botó de banya dels pagesos. Menjém com menjavan nostres avis ants la guerra de l' Independencia. Pero sabém que entre gustos no hi ha disputas, que tot es relatiu; es no més qüestió d' apreciació. Los xinos se regalan de nius d' aureneta y de carn de gos; en las Indias occidentals fan de las orugas un plat exquisit; en l' Arabia y Egipte recullen las llagostas de rostoll y se las menjan com avellanas torradas. Sobre d' aqueix capitol tindria molt que dir; ho deixarem pera una altra vegada.

A mitj dinar, se sentá á taula al costat meu mon millor amich: en Quim Forniol, de Darnius; malaguanyat, ja no es d' aquest món, may l' oblidaré!...

—Qué content estich de trobartel me digué, volia anar á la Junquera á casa teva.

—Y aixó, que hi ha de nou?

—Res de particular: t' has mirat lo calendari?

—Per qué?

—Home! dijous vinent es Sant Hubert, patró dels cassadors, y lo tenim de celebrar com se mereix.

—Tens rahó.

Llavors parlárem de casseras, tirant plans pera saber si iriam á las perdius ó als conills, y lo punt que nos podia oferir millor resultat.

Hi havia á taula ab nosaltres, lo procurador del senyor Comte de Perelada, amich nostre, que viu á Requesens en lo gran casal del Comte.

—Me volen creure? nos digué, vinguin á Requesens y farem la cassera del porch senglar.

Si que te rahó... famosa ideya! Tal dit, tal fet: fixárem lo dia 20 de Novembre convenient de trobantse tots reunits lo dijous á la tarde al casal de Requesens.

*
* * *

Lo porch senglar que tan abundava quan los boscos cobrian nostras montanyas ha desaparegut ab llur destrucció. Ignoro si n' hi ha encara en algunas boscurias de nostras provincias catalanas; com ni cassadors ni excursionistas no 'n parlan may en sas excursions, hem de creurer que s' han acabat (1). Lo que hi ha de cert es que en tota nostra cordillera pirinica no s' en troban; únicament en las impenetrables boscurias de Requesens, y encara se acaban de perdre per la destrucció que 'n fan los llops. No creguin que un y dos llops poguessen guanyar un senglar d' aqueixos que pesan 90 ó 100 kilos, s' en guardarian molt bé; pero sí que 's menjan los porcells. Quan un llop ataca la porcellada, tots los senglanots s' arriman sota 'l ventre de llur mare que los defensa com una fúria; pero alguns que altres més espantats s' embardissan y son aqueixos que reben.

Crech inútil dirvos lo que es lo porch senglar. En

(1) Després d' escritas eixas ratllas, he llegit en l' *Anuari de la Associació d' excursions catalana* 1882, en la relació que don Arthur Osona fa de sa excursió á Collsacabrà y las Guillerías, que en los boscos d' Osson hi ha senglars.

tot llibre d' historia natural haurán llegit sa descripció, sas costúms, etc. Rabassut, pel negre cendrós, herissat, molt llarch al clatell y á la esquena; eua petita, peluda, cargolada; cap molt gros, orelles detras, morro llarch. Lo que lo caracteriza son dos ullals los quals se reblincan sobre 'l morro; 's poden comparar á dos grossos garfis de romana. Com tots los paquiderms sa forsa resideix en lo morro y ullals que son sa única defensa; eixa forsa es prodigiosa: s' obren pás dins la malesa á revessos d' ullals, fent petar branchis bastant gruixuts. Es l' únich animal ferós que tenim en nostras montanyas. L' ós, lo llop, encara que ferits fugen de l' home; pero lo senglar s' aborda y res pot evitar sa terrible investidura quals conseqüencias son nafras mortals ó llargas de curar. L' ós de nostres Pirineus també ha desaparegut. Unicament s' en troban en las valls d' Aran y d' Andorra. En la vessant francesa li es encara bastant comú. Una sola cassera tinch feta á l' ós; era en 1872, trobantme á *Ayguas Bonas (Basses Pyrénées)*. Es un animal pacífich, totxo, que demana que 'l deixin sols en pau y quietut, fructífero, destrossant á la nit com los teixons los camps de blat de moro, y sacsejant los fruyters pera menjarse la fruyta que fa caure á terra.

Tothom haurá vist en las siras de nostras poblacions dos ó tres homes que ménan un ós encadenat; camina tot dret ab un garrot atravessat á l' esquena que aguanta ab sas duas potas; ab só de tabal lo fan ballar y donar voltas com la nostra pubilla lo dia de Corpus. Douchs vos diré d' ahont venen eixos óssoç.

En 1881, pel Juliol, me trobava á una estació de

banys agradablíssima: *Aulús* (*Ariège*) que correspon de l'altre part dels Pirineus, á *Tabescan*, sobre un affluent del *Noguera Pallaresa*; á 800 metres sobre 'l nivell del mar. Es una vall encantadora tota rodejada de grans boscos d' abets.

Un dia, vaig anar ab un amich á fer una excursió á *Ustou*, poblet situat á duas horas d' *Aulús*, més amunt en mitj de la gran boscúria. Al entrar en lo poble, lo primer que se 'ns presentá á la vista, fou un ós que s' en venia tot xano xano cap á nosaltres. Heus dech confessar que fou una sorpresa poch agradable. Al moment que nos preparavám á posar entre l' ós y nosaltres una distancia respectable, vegérem surtir d' una porta un home ab un garrot y garrotada á l' ós, que com un gós petaner se ficá dins la cort d' ahont havia surtit. Al cap del carrer ne trobárem un altre, y al éntar en una lleteria pera beurer llet, ne vegérem un altre ajassat en una estancia prop de la cuyna que dormia roncant com un... ós.

Donchs bé, l' industria dels habitants d' *Ustou* consisteix en cassar en sas abetosas los ossos cadells, los domestican y quan son adults los acoplan y aixís no 'ls acaban may. Durant lo llarch hivern, quan lo poble es enterrat per la neu, los vells, donas y criaturas se quedan tancats en sas casas com los lapóns, y los homes valits s' en van á corre 'l món fent ballar l' ós. Un ós ensenyat val cent duros; es la llegítima que donan á una noya al casarse.

Si ancu á *Aulús*, feu un passeig fins á *Ustou* y veureu que lo que us dich es ben veritat.

Torném á nostra cassera.

Al saber que 's projectava una gran cassera al porch senyalar, molts cassadors de la comarca volgueren formar-ne part, sobre tot los de *Cantallops*, *Sant Climent* y *Espolla*, pobles situats al peu de la montanya de Requesens.

Lo senyor Soler, procurador del Comte, fou nomenat director de la cassera. Tothom s' havia de trobar al punt de reunió lo dijous al vespre en lo Casal del Comte, situat gayre bé al centre de la cassera.

Sortirem donchs aquell mateix dia de la Junquera ab mos companys en Quim, son germá Joseph Fornioli y en Fernando Armet (al cel sia,) armats tots com Sant Ferriol, ab bonas carrabinas y bayoneta. En lo Casal de Requesens trovárem reunits los cassadors de Figueras.

Lo camí de la Junquera á Cantallops y Requesens es molt pintoresch. Ja al sortir de la Junquera se comensa á entrar en las frondosas boscúrias de suros que no 's deixan fins á trobar la zona de las alsinas, roures y faigs.

La comarca de l' alt Ampurdá que compren la conca del riu *Llobregat* es digne de fixar l' atenció del geólech. Es terreno primari, compost enterament de granit, d'aquell tan dur, que 'n diuhem d'ull de serp; roca compacta y massisa composta de *quartz*, *feldspath* y mica, lligat lo tot per un ciment natural molt fort. La sublevació que se produhi de eixa roca pri-

mitiva es de lo més imponent y capritxós. Eixas tres materias en fusió formaren, al sublevarse inmensas rocas de granit de 3 y 5 metres cúbichs, de diferents formas, pero hi domina la forma arrodonida; son posadas las unas sobre las altres com ruinas de colossals castells de ciclops. Tota la montanya, desde 'l coll de *Panissars* fins al coll de la *Massana* presenta lo mateix aspecte.

Lo que crida l' atenció del geólech es que generalment las grans erupcions graníticas procedents de la crosta primitiva de la terra, se troban sols en las altas montanyas; forman la cordillera de nostres alts Pirineus, ab lo squiste que també es roca primitiva. He recorregut bastant nostra terra catalana y en cap lloch he vist un terreno primari tan ben caracterisat com en la comarca de l' alt *Llobreyat*.

Sembla que lo centre d' erupció se troba á mitja horeta del coll del Portús, seguint lo riu *Llobregat* amunt. Aquest riu corre encaixonat entre duas muralles de granit de 150 á 200 metres d' altura, en mitj de rocám y cascatas. A mesura que 's puja riu amunt, aquestas murallas se van estrenyent fins arribar á una gran cascata de 30 metres d' elevació; es coneguda per lo *Salt den Fitó*. Es imponent y causa espant al mirar de dalt á baix. En temps de plujas que lo riu porta molta aygua, d' una hora lluny se senten los brams de l' aygua que cau d' aquella altura en mitj d' un cáos de grans penyas graníticas rodoladas del cim de la montanya (1). Al contemplar aquell sublima

(1) Pera visitar lo *Salt del Fitó*, desde los límits de la frontera, se pren un viareny á la dreta que conduheix á un Mas que 'n

horror desde lo alt del cingle, un pensa en los inmensos cataclismes de la época primitiva, en las primeras y misteriosas convulsions del globo... Tot lo terreno granítich, que forma la conca de l' alt Llobregat, prové de las materias eruptivas procedents de la crosta primitiva de la terra.

En mitj d' aquest extens enderroch, vegeta l' arbre de nostra frontera, que dona vida á tot l' alt Ampurdá: lo suro ab sa groixuda y molsuda soca, sas brancaes torsudas y rabassudas, son fullám d' un vert fosc, cendrós, es l' arbre que 's cria en mitj d' aquell cáos granítich. Quan á la primavera se li ha llevat la péla, sas socas ensangrentadas produheixen un efecte fantástich.

Haveu may observat la forsa de la sava d' eixos gegants selvátichs? Una arrel s' introduheix dins la esquerdada del granit, es com lo dit; va creixent en busca de terra vegetal que li ha de donar vida; se obre pás, s' insinua lentament, sembla que ha de quedar aplastada entre las duas penyas que la oprimeixen; però poch á poch la forsa vegetativa las aparta, las esberla, y aquest treball d' expansió vens tot obstaclé que se li presenta, puig que si no 'l pot apartar, l' arreplega, se 'n apodera, lo cubreix, l' absorveix dins sa groixuda soca... forsa imponderable que nos es desconeiguda com tantas otras de la naturalesa.

Lo suro ab son arrelám arrapat entre penyas desafia los mes violents huracants. Es no més quant ha

diuhen á *Can Rius*, qual propietari, senyor molt obsequiós y amable, se fa un plaher de fer visitar lo *Salt del Fitó* als excursionistas. *Can Rius* es prop de la cascata.

arribat á sa vellesa de dos y tres cents anys, que 'l tramontanal l' arrebossa; cau estirat en mitj del rocám, son brancatge y arrels enlayrats, sembla encara dasafiar la tormenta.

Entre las rocas graníticas hi ha abundancia de matolls y arbustos peculiars á aquest terreno primari, la terra n' está coberta: la ginesta (1), l' argelach, l' argentina ó gatosas ab llur flor groga; lo bruch ab sa flor blanca y rosada, l' arbós, lo ginebró, l' arn, lo grévol ab son vert d' esmeralda donan á las suredas una nota alegre y agradable que fa ressurtir encara més lo color cendrós y ensangrentat dels arbres. A la primavera y casi tot l' estiu una atapahida catifa florida cubreix sureda y rocám. La sálvia, lo thim y 'l romaní aromatisan l' ayre de suaus perfums.

*
*
.

A las quatre de la tarde arribárem á Cantallops, poble situat al peu de la montanya. Comensarem la pujada seguint un mal camí de ferradura; arribárem á Requesens á las cinch. Los cassadors estavan-ja reunits; los coneixia á tots méns un que mon amich Soler me presentá: senyor Pau Sorribas, rich adroguer de Mataró, senyor d' uns 40 anys, molt franch y amable; estatura regular, primet, amich de casseras

(1) Pera facilitar lo coneixement d' aquestas plantas, donaré son nom botánich. Ginesta.—*Spartium Junceum* (Papilionaceas.) Argelach.—*Ginesta scorpius* (id.) Gatosas.—*Spartium spinosum* (id.) L' arn.—*Cratægus monogyna* (Pomáceas.) Arbós.—*Arbustus unedo* (Ericineas.) Bruch.—*Erica arborea* (id.) Ginebró.—*Juniperus communis* (coníferos.) Grévol.—*Hex aquifolium* (Illicineas.)

y pesqueras; un ver sportsman. Se trobava á Figueras y al saber que anavam á cassar lo senglar, pregá al senyor Soler de l'admetre en nostra comitiva. Prompte ferem ampla coneixensa. Me contava que sa afició predilecta era anar á agafar aucells ab las telas ó filats. Tenia reclams de tota mena: verdums, passarells, gafarrons, cardinas, etc. Los dias de passa se 'n anava carregat de gavias á parar las telas sobre l'erm de la platja; era sa diversió preferida. Vingué vestit d'un trajo de vellut de cotó ratllat que s' havia fet fer exprés á Figueras para la gran cassera; tot ell feya una olor particular bastant desagradable degut á la goma ó cola del vellut. Portava una gorra del mateix vellut ab una petita ploma d' esparver posada ayrosament al costat dret, subjectada per una civella elegant, lo que li donava un fals ayre de highlander; calsas fins al genoll, botíns de cuyro, botinas primetas molt ajustadas; un sarró sens mácula, una escopeta de dos canons com si surtís de cal armer. Se coneixia que era més cassador de ciutat que de montanya.

—M'alegro moltíssim de coneixel, li diguí jo, y encara més de tenirlo en nostra companya. Pero s'hi ha ben pensat? Mirís que aixó de cassar lo porch senglar es altre cosa que de cassar piulas y gafarrons.

—Que vol que li digui; me sembla que no es pas tant com diuhen. Además quan tornaré á Mataró, m'agradará de contarho, pero no 'm voldrán creurer.

—Ja porta bayoneta?

—No senyor; pero he comprat un ganivet valenciá capás d'estripar qualsevol senglar que se 'm presenti al devant.

— Bé, home, bé: es molt ben pensat.

Anàrem pel sopar, ajudant las donas de la casa, pelant trunfas, rodant l'ast... Prompte la taula fou parada. Lo sopar fou molt animat y alegre, parlant de la cassera de demá, tirant plans, diguent cada hi la seva.

Un masover del Sr. Soler nos contava que 's veyá en lo bosch una truya ab sos porcells y dos mascles; un sobre tot molt gros que podia fer uns 100 kilógs. Tenia l'atreviment de barrejar-se ab la porcada de Requesens, ensumant las truyas, y los guardians ni á garrotadas lo podian apartar. Los tossinos de la montanya de Requesens son tots atravessats de porch senclar y mitj selvatjes.

Després de sopar vingué á fer rotllo ab nosaltres lo capellá particular del Sr. Comte que viu en lo Casal y diu cada dia missa en la iglesia del castell: Mossen Geroni molt bon company, aficionat á casseras y entussiasmat de fer la del senclar.

Estavam sentats á la vora del foch de la llar, traquejant y fumant cigarrets, parlant de casseras, del senclar, de llops y guillas.

Un masover del Comte a qui jo preguntava si tenian moltes guillas.—Tantas que vulga, me respongué. Hem de tenir la virám tancada en un pati; la que 'n surt ja no 's veu més. Algunas vegadas, los diumenges, nos reunim alguns companys y fem la cassera á la guilla; també las hi parém trampas; pero te ben rahó 'l ditxo: es traydor com una guilla; no hi ha cap altre animal que tingui tanta traydoria; 'ls hi 'n podria contar fins á demá.

Un dia, trovantme á la espera de las perdius, al cim d' una penya rodejada de matolls, vegí una guilla ajupida, estirada, á voltas era com morta. Al devant d' ella hi havia dos perdius. Quan peonavan ella las seguia, s' esmunyía entre matas, s' enterrava de fullaraca, inmóvil, semblava un tronch, de manera que las pobras perdius no se malfiaren may del perill que corrian; peonavan ensá, enllá, picotejant; á l' últim una s' apropà una miqueta del tronch... D' un bot ja me l' amarra mentres sa companya esporuguida fuig volant. La guilla me passa al peu de la penya ahont jo era, ab la perdiu á la boca, aixerida, fent saltirots, balancejant sa cua de alegria... May he tirat una escopetada ab tan de gust!... Arrepleguí la perdiu que vaig posar al sarró; lliguí las potas de la guilla atravessadas ab un garrot, y m' en torní cap á casa. La posí derrera de la porta forana, era tocada del costellám: treya la llengua.

Al capvespre entrá un lluketayre: al veurer la guilla estirada:—Borrango! aixó es bona cassera: ja no menjará més gallinas... y ab son peu l' aixecava de terra fentli donar toms .. mala bestia! aixís totas!... alsa! mala farum!... De cop sento: ay! ay! ay!...—qu' es aixó!—Ay! per l' amor de Deu! corri!... La guilla d' una caixalada li havia agafat l' esperdenya y lo dit gros del peu!... Donchs era no més ferida y durant set horas havia fet la morta; si hagués tingut las potas deslligadas, com hi ha dell, se m' hauria escapat. Acabárem de matarla á garrotadas.

—Y llops, ne tenen molts en aqueixas boscurias? li preguntá 'l Sr. Pau.

—Aixó segons. Al hivernás, quan la fam los apreta baixan de l' alta montanya y s' arriman á Requesens y á l' Albera (1), pero may nos quedem sense; sempre n' hi ha un ó altre.

L' altre dia m' escanyáren un badell esgarriat de la vacada; era cap al cim de la ubaga. Conegui que havia sigut feyna sols d'un llop porque n' havia deixat la mitat. Pensí ab mi mateix: tu hi tornarás aquesta nit pera menjarte l' altre mitat.

A 25 passos del badell hi havia una barraca de carboner. Cap entrada de fosch m' hi posí á l' espera. Feya clar de lluna. Envers las nou vaig veurer una ombra que voltava 'l carnús; jo preparat, lo canó dins d' un foradet de la barraca. Me feu bojejar mes d' un quart: tantost s'acostava, tantost s'apartava, may me venia bé. Al fí se abocá sobre 'l carnús... lo tenia al cap del grà... tiro... feu un bot endiablát; corri tot seguit; desaparegué rodolant bosch avall dins la foscor de la nit. L' endemá al tornarhi vegí d' un tros lluny mon llop estirat dintre un gorch del correch de Mirapols: l' aygua era encara tenyida de sanch.

—Y vosté, senyor Sorribas, quinas casseras fan á Mataró li preguntá 'l Sr. Soler.

—Jo li diré, nos reunim tres ó quatre companys y aném per aquells voltants. Los aucellets pagan la festa, y encara no s' en troban gayres. Al tornar á la població després d' haver rodat tota la tarde sense ti-

(1) La cordillera pirenaica, desde *Collforcat* fins al coll de la *Massana*, es coneguda de aquesta part de la frontera per montanyas de Requesens y Avinyó. De l' altra part ó sia la vessant francesa, ne diuhen la montanya d' *Albera* ó de las *Alberas*.

rar un tiro, pera exercitarnos á tirar al vol, fem pallas curtas pera saber qui de nosaltres tirarà lo casquet enlayre. La última vegada me tocà á mí, hi tiraren tots al cop... cap perdigó l' havia tocat...

Al sentir aixó, mossen Geroni prengué un polvo; y en Forniol que bebia s' ennuagá. Los pagesos de Requesens feyan la mitja rialla, mirantsel ab atenció.

—De quina terra es vosté? y perdoni, li digué en Salvi, d' *Espolla*.

—Só de Mataró...

—Bé, per molts anys...

*
*
*

Eran las nou del vespre.—Noys! digué nostre capitá, m' apar que es cás d' anar á retiro; demá hi ha matinas. Llavors doná per l' endemá totas las disposicions necessarias. Se designaren los punts que de dos en dos los cassadors havian d' ocupar dins lo bosch y al cim de la frontera, ab prohibició terminant de no tirar á cap llop ni á cap altre bestia, no mes al senglar. Aixó s' compren: haviam de tenir molta quietut pera que 'l senglar fugint de la fressa dels de baix passés en los punts guardats.

Los de *Cantallops* y *Espolla*, ab tots sos cáns tenian de surtir á punt de dia y extendrerse en línea al peu de la boscuria ab tabals, escopetadas, cridoria, fent tot lo soroll que puguessen pujant bosch amunt.

Se convingué d'un senyal que consistia á encendrer un foch al cim del puig de *Tallaferro* (1) pera avisar

(1) Lo puig de *Tallaferro* ó dels *Emigrants*, es un dels mes elevats de la cordillera; domina 'l coll de la Massana y té molt rica vista.

als de baix que tothom ocupava son puesto de batalla y que podian comensar á empaytar las feras bosch amunt.

Ants de comensar la cassera voldria parlarvos de eixas boscurias de Requesens que tanta anomenada tenen. En nostre escrit de *Puigmal á Cap de Creus* ne parlo llargament.

No crech que en tot Catalunya hi hagi boscos tan imponents. La boscuria s' esten desde *Collforcat* fins al coll de la *Massana*; comensa á sobre *Espolla* y *Cantallops* per suros, alsinas, roures, faigs, avellaners, arbossos, bruchs y grevols, que la fan del tot impenetrable.

A la zona superior de la montanya, casi á fins arribar á la créna son los roures y faigs, arbres seculars de gruixuda soca y gran alsada, decimats per los vents y llamps, inclinats, cayguts de velluria, son poderós arrelam arrabassat... un hom se creu dins d' una selva verge del nou món. Las redortas, llambruscas, sarsaparrellas, s' enfilan pels arbres, s' enredan per tot y tapan lo pas dels poch caminets oberts pels carboners pera l' estracció del carbó.

Son boscos que fan honor al Sr. Comte de Peralada que té un gust especial en llur conservació. Fa alguns anys plegá la vacada que li donava un redit molt important, no mes que pera conservar l' arbrat.

Es interessant observar en nostres Pirineus las zonas forestals en relació ab llur altitut. Comensa gene-

ralment á trobarse l' alsina que puja fins á 500 m.; després ve 'l castanyer roure, freixa, tremols, muxeras, tells, faigs fins á 1600 m.; després l' abet fins á 2000 m., y per últim 'l pí negre *pinus uncinata* que puja fins 2500 y més. Lo *rododendron ferrugineum* ó boixerica cobreix los boscos de pins; puig sense la boixerica ab dificultat podrian viurer en las altas regions abont reyna á l' hivern un fret polar.

Lo pí, además de ser resguardat per sa sava rehinosa, necessita quan surt de terra un abrich tutelar, puig es delicat y li falta consistencia pera resistir á las altas temperaturas. Eix abrich li proporciona la atapahida y robusta boixerica que 's riu dels frets com lo ginebró (*Juniperus alpina*) per glacials que siguin. Una grana de pí cau dins la mata de boixerica; á la primavera surt com un espárrech ab petitas agullas laterals; á l' hivern la neu lo cobreix; á la primavera següent, s' allarga, busca la llum, trau 'l cap sobre 'l matoll, va creixent, ja es adult, desafia los frets, la rehina li regala de per tot, y allavors á son torn serveix de abrich al matoll de boixerica á qui deu la vida.

De l' altre costat de la frontera, en la vessant francesa es emboscat com á Requesens fins als pobles de *Sureda* y *Montesquiú*. Los senglars passen d' una vessant á l' altre; solsament, en lo mes de Novembre, fan sa estada en las boscurias de Requesens per las moltas aglans que cauhen dels roures. Al cim de la serra á la ratlla fronterissa, no hi ha cap arbre, de manera que los que están de parada poden veurer molt bé tot animal que vol atravessar la frontera per anar d' un bosch á l' altre.

Sortirem del Casal de Requesens á las cinch del matí, puig teniam que fer duas horas de camí pera ocupar los punts designats.

Feya un ayret de tramontana molt freda; lo cel tot estrellat; may havia vist lo camí de San Jaume tant clar (*via lactea*). Cada hú portava son dinar al sarró. Nos dirigirem cap al castell enrunat de *Mirapols*, antich castell feudal dels Requesens. Allí nos separarem; los uns se dirigiren vers lo cim de la serra, altres s' internaren dins lo bosch; lo Sr. Pau y jo forem de eixos últims. Un criat de la casa nos serví de guia fentnos seguir un caminet de carboner á penas tras-sat, ahont haviam de passar de vegadas ajupits, fue-tejats per las branca y esgarranxats per los grevols y romagueras. Lo Sr. Pau hi perdé son casquet de hi-ghlander y tingué de lligarse al cap un mocador lo que li donava un ayre de almogaver. Per fi lo guia nos deixá en una plassa carbonera, recomanantnos molta quietut.

—Vostés ocupan unas de las mellors paradas, nos digué, y com comensava á clarejar, nos feu veurer las petjadas dels senglars.—Perseguit que sia, vigilin lo caminet per ahont hem vingut, puig que per aquí, éll vindrá. Tinguin firmesa y valor; no apuntin al cap: la bala s' aplastaria sens ferli res; deixintlo passar y apuntin sota l' espatlla. Sobre tot assegurar bé 'l tiro, perquè si fan no més que ferirlo los abordarà; si això succehís, déixintse de bayoneta; ants de morir, de segur que d' un revés d' ullal 'ls hi faria petar l' os de la cama, pot ser s' en farian la vida. Ja 'l sentirán venir per la fressa que mena ab sos grunyits y tren-

cadissa de branchs. Jo vaig á posarme á un quartet de vostès; si tinguessen novetat, cridin, ja 'ls sentiré...—y desaparegué dins la malesa.

Nos quedárem inmóvils, mirantnos. La cara del Sr. Pau prengué una expressió que no puch definir.

—Diguim, si es servit, me digué, ¿es veritat lo que nos ha dit aquest home?

—¡Vaya si es veritat!... Miri, farà cosa de dos anys, un cassador d' *Espolla* ferí un senglar que lo abordá y lo posá nafrat de tal manera que 'n feu sis mesos de llit, y encara bon goig de surtirne. Vosté no ha vist may cap senglar?

—No senyor; he vist no més un cap pintat en un quadret sobre la botiga d' un cansalader de Mataró, no li puch assegurar si era cap de porch ó de senglar... al dirme aixó posa sa escopeta y son sarró al peu d' un faig y alsa 'l cap enlayre, (era tanta la frondositat de bruchs y arbossós que casibé no 's veyá 'l cel.) Com ne diuhen de aquest arbre?

—Es un faig. Qué mira?

—Res; me semblava véure un niu.

—En tot cas, si es un niu, fa temps que 'ls aucells s' han desniat. Potser que vosté los ha agafat ab sas telas?

—Ja podria ser... y tot parlant vegí que posava 'l peu sobre la soca y ab sas mans agafava una branca.

—Qué vol fer?

—Probava si sabia pujarhi.

—Déxisho correr... Sent?... Ja tiran... Sent qui na cridoria de cáns y fressa de tabals?...—Los cassadors d' *Espolla* havian comensat la batuda.—Pts!... quietut!... prengui sa escopeta y en guardia

—Me digué, ab veu baixa, voldria lligar mon ganivet al cap de ma escopeta...

—Pts!... Silenci!...

La fressa s'anava apropant; sentiam distinctament lo glatir dels cáns, (1) los crits dels cassadors: alerta!... alerta!... puja l' avi! (2) se dirigeix vers la plassa carbonera... Alertaaal!...

—Qué volen dir!

—Pts!... es aquell senglar dels ullals que fan petar branchs y camas...

De prompte sentím fressa de fullaraca y d'esgarrapalls... Hem de convenir que jo no las tenia pas totas; me posava la má al cor pera comprimir sas fortas palpitations, puig m' esperava de moment véurer arribar la bestiassa. Me tenia de peu ferm, ma carra-bina preparada, mirant lo caminet d' ahont venia la fressa...

De cop surt una guilla que 'm passá gayre bé entre camas. Girí 'l cap vers mon company, pero Deu t' en dará: se havia fos.—Senyor Paul!... Senyor Paul!... una veu enlayre me feu: pts!... so aquí!... Se havia enfilat al cim del faig!...

Sentí alguns tiros mes amunt de nosaltres, vers la serra; y al cap d' un rato comparegué nostre guia

—Vamos! depressa! aquí ja no hi tenen que ferres. Los senglars son cap al cim del bosch... Y son company, que n' ha fet?

(1) Los cáns pel senglar son llebrers y conillers; quant senten farúm de senglar ho deixan tot pera seguir sa petja.

(2) L' avi era lo senglar de 100 kil. Li deyam l' avi per los molts anys que devia tenir.

—Res, s' ha empenyat en volguer desniar un niu d' esquirols.

Llavors lo guia alsá 'l cap y vegé 'l senyor Pau ben assentadet sobre una branca que 's treya la petaca pera fer un cigarret.

—Es pas cas de nius d' esquirols, li digué, baixi depressa, tenim que anar á ocupar lo punt de la *Roca del Gall*, prop la Frontera.

—Ja vinch; comensin de passar.

—No senyor; vosté després no sabria trovar lo cami.

Baixá del faig ab recansa, y altre vegada nos fica rem en mitj de bruchs y garrolls que nos fuetejavan la cara. Emprenguérem la caminada vers la *Roca del Gall*, sempre dins la malesa.

Eran las nou del matí.

—No 's moguin d' aquí, nos digué; los senyals han passat la frontera: son dins los boscos de *Sureda*; los cáns los farán tornar, y lo punt que ocupan es molt bó pera la tornada... Nostre pagés nos deixá altre vegada y s' en aná per las sevas.

Lo *roch del Gall*, es un cingle granítich que domina un trós de pais desemboscat, á mitja hora de la frontera.

Los tiros y la cridoria havian parat, la calma y 'l silenci havian reemplaçat lo soroll.

—Seria cas de menjar un bossí, que m' en diu? Vosté sembla que no te gana.

—Jo li diré, fa rato que 'm sento algun doloret de ventre.

—Aixó no es res, li diguí, vegui un traguè de vi ranci y li passarà.

Se coneix que 'l senyor Pau no estava acostumat á rebre tantas emocions. Prompte se refé fent honor al esmorzar que tragueren del sarró.

A las 12 sentirem á tocar lo corn; era lo senyal convingut dels cassadors pera reunir-se al cim de la serra. Hi pujárem tot seguit; nos dirigírem vers un grupo nombrós. Quál fou nostra sorpresa al véurer estirat lo senglar, *l' avi*, que li deyan! Tothom estava alegre; los cassadors anavan arribant fent retrunyer la ubaga de Requesens ab lo corn y escopetadas. Tots palpavan la fera estirada á nostres peus; mediren sos ullals, feyan 20 centímetros. Lo senyor Pau li posá son peu dins la boca... Mon amich Forniol havia sigut l' heroe; nos contá com havia succehit

«Estava apostat ab en Toni Batlle, de *Cantallops*; passan dos senglars, pero fora de tiro. Un moment després ja sentim la fressa de trencadissa de branchs ab forts ronchs; era *l' avi*. Nos passa á deu passos entre en Toni y jo, á n' en Toni, li venia malament; á mí me presentava 'l costat; li enjego tots dos tiros, ahont tenia dos balas á cada canó. Al sentir-se ferit, se gira y m' embesteix; tinguí tot just temps pera pujar sobre una roca; llavors lo senglar trencá á la dreta, dirigint-se cap al torrent de *Mirapols*. Lo seguiré per lo rastre de la sanch.

Prompte arrivaren los cans, uns 9 ó 10, y dos cassadors més: en Paulí y 'l Esteve, d' *Espolla*. La fera se tirá dins una bassa del torrent, revolcant-se á la

sorra pera estroncarse la sanch-que li brollava de sas feridas. Al sentir los cáns se torna aixecar y bosch amunt, com si res tingués; nosaltres al darrera atissant los cáns, puig que sense ells l' hauríam perdut; nos portava sempre un avantatja de mes de 400 m. Pero anava perdent sas forsas. Al véurer que tenia los cáns á sobre s' assentá sobre son detrás com un gós. Quina batalla!... Aixó de los *perros* de la plassa de toros no te cap comparació... Ja m' en té dos de pernas enlayre, estripats d' un revés d' ullal... tres d' altres malament nafrats... Certament hauria acabat ab tots ells sens la nostra arribada.

Altra vegada emprén sa fugida montanya amunt; nosaltres al darrera ab gran cridadissa dels cáns folls de rábia. Al últim no pogué més: caygué estirat. Quinas caixaladas los cáns! Quins travalls tinguérem pera apartasel... En Paulí 's tragué son ganivet pera degollarlo: l' agafá per una orella pera plantarli 'l ganivet al coll; de sopte la fera se torna aixecar, aborda á en Paulí que apenas tingué temps de pujar sobre un soch de faig: rebé un cop d' ullal que li ratllá 'l ventre de la cama de dalt á baix. Fou son últim esfor: quedá mort als peus d' en Paulí, lo qual portava sa cama embolicada, ensenyantnos una nafra que horripilá al Sr. Pau.

* .

Tocarem lo corn pera reunir los cassadors, altres corns nos responian en los fondals que feyan retrunyir la frondosa boscuria. Aixís ho devian fer los

Almogavers de nostre rey en Pere, manats per lo comte d' Ampurias quan l' invasió francesa d' en Felip l' Atreuit, puig ocuparen las mateixas colladas, dominant lo pás de la Massana per hont entrá son exércit.

Pujárem al puig de *Tallaferro* pera fer una fumada que era lo senyal convingut pera fer conéixer als pobles del peu de la montanya que s' havia mort lo senglar. *Espolla, St. Climent, Perelada, Castelló* nos respongueren encenent fogatas en los turons elevats. A *St. Climent* posaren una bandera nacional al campanar.

Los cassadors anavan arrivant tots contents y alegres. Quin entusiasme!. . Quina fressa de corns!... Aixordavan. Nos reunirem tots al cim del puig de *Tallaferro*; tothom forma rotllo á l' entorn d' una gran penya granítica horizontal com un *Dólmen*. Cada hu se tragué lo dinar del sarró y la botella. Quina gana! Quinas caixaladas!... May havia vist xerriçar tant bé! Alguns se deixavan caure lo rajoli á la vora de l' ull, y com una sangria los hi baixava dins la boca, y al passar per la gargamella refilavan com gafarrons.

Lo béurer ab botella, á la regalada, es lo que caracteriza lo ver catalá; es costum que s' ha conservat desde 'ls temps més remots. Es ben cert que nostre rey *En Pere* acampat al coll de *Panissars*, en mitx de sos almogavers, devia xerriçar lo mateix que nostres avis y que nosaltres. En cap altre pays se sab beure á galet no més que en nostra terra. En nostras montanyas dihem: no es bon catalá qui no sap xerriçá.

Feya un dia espléndit, d' aquells dias de tardor com solen fer per l' estiuhet de Sant Martí. Desde 'l cim del puig de *Tallafero* (1,100 metres d' altitut) gosavam d' una vista encantadora. A la dreta, lo golf de Rosas, lo far de *Sant Sebastió*, las montanyas dels *Angels*, de *Rocacorba*, *Montseny*, la *Mare de Deu del mont*, lo puig de *Bassagoda*, vers l' horisont, coverts de broma, fins á *Puigmal*, nostres alts Pirineus catalans, tots blanchs de neu. A l' esquerra, lo *Vallespir*, lo *Canigó*, la cordillera de las *Corbieres*, los estanys de *Salces*, de *Leucate*, tot lo golf de *Lyon*, qual curva se segueix, negada en boyrosa atmósfera, fins més enllá de *Cette*. L' ayre es tan clar que se distingeix á alta mar los barcos que crusan lo golf. Las velas llatinas dels palangrers que surten de *Rosas* y de *Banyuls*, semblan voladas de gavinas.

A nostres peus; l' *Ampurdá*, lo *Roselló*... Quants recorts despertan eixas duas hermosas planuras!.. Antes nostres passats las podian admirar ab orgull desde 'l puig de *Tallaferro*. Tant á dreta com á esquerra veyan no més terra catalana. Podian contemplar eixas fértils hortas arregadas per lo *Tech* y la *Tet*, y aspirar los suaus perfums que la brisa 'ls hi portava de aquells jardins catalans!... La provincia rosellonesa es una germana nostra plena encara de recorts de nostres reys, de nostra grandesal!... Se separá de nosaltres ab dolorosa recansa; lo vencedor li imposá sas lleys, y com nosaltres senti parlar un llenguatge que no comprenia!... Pobre patria! .. Recorts gloriosos de la velluria!... Ahont sou? . . .

.

A las dos de la tarde emprenguerem la baixada cap al casal de *Requesens*. Lo senglar lligat per las potas á dos barras de faig era portat per quatre cassadors. Anunciárem nostra arribada al casal ab una descarga general de nostras escopetas. L' escola se posá á tritllejar las campanas, y los vells, donas y criaturas nos vingueren á rébrer.

S' escorxá lo senglar; se tallá á trossos que se distribuiren á tots los cassadors. Mon amich Forniol se reservá 'l cap; ja li tocava. Lo Sr. Pau s' emportá las potas pera ensenyarlas als cassadors de Mataró; pero cap volgné créurer que fossen de senglar, tots sostingueren qu' eran potas y peus de porch casulí; ne tingué un ver sentiment.

DE PUIGMAL A CAP DE CREUS

Notas d' excursions y apuntacions orográficas, topográficas é históricas sobre nostra frontera pirenaica catalana.

En ma última relació d' *Excursions y Casseras en los alts Pirineus catalans*, havém recorregut un poch de pressa l' alta frontera prescindint bastant de la part orográfica y colladas. Ara, si l' excursionista nos vol seguir, recorreré'n tota la línia divisoria fronterissa fins al mar, estudiant las concas de sos rius y sas colladas. Nos detindré'm solzament en tot lo que ofereixi algun interés, notant á dreta y esquerra; anant ensá y enllá, com ha de fer lo ver excursionista, sense gayre apartantse de la frontera. Crech podrán ser útils los diferents datos que he recullit en mas excursions. Es treball molt incomplert; no he fet sino tras-sar lo viaró, als excursionistas los toca aixamplarlo, obrint ampla carrera.

Tornarém donchs, si no están cansats, á fer l'ascensió de *Puigmal* y sense baixar al plá de la Cerdanya, donarém una ullada á tota la conca del *Segre*, puig que de sa altitut de 2909 m. dominarém tota la comarca.

En front de *Puigmal*, cap á las montanyas del *Capcir*, se presenta un puig molt elevat: *Puig Perich*. La distancia que 'l separa de *Puigmal* es de uns 26 kilòmetros, en los quals la carena pirenaica s'abaixa cap al coll de la *Perxa*.

Aqueix punt es molt notable per sos grans estrebs y naixement de rius. En efecte, veurém que del grup de *Puig Perich* surt lo contrafort de las *Corbières*, al nord-est, que mor á *Leucate*; y al sud-est un contrafort molt més poderós que 's dirigeix cap á Espanya y forma fins l' *Ebro* la frontera occidental de Catalunya.

D' aqueixas dos poderosas branques baixan los rius següents: la *Tet*, que arrega 'l *Rosselló*, lo *Segre*, que després de haber costejat Catalunya al occident, desemboca al *Ebro*. De l' altre vessant de la cordillerá de *Puig Perich* surten l' *Ariège* y l' *Aude*, al nord.

Peró concretemnos á la comarca del *Segre* que dominém tant bé desde nostra atalaya. Ja se sab que 'l *Segre* naix als cims ahont nos trobém y 's dirigeix cap á la Seu, inclinantse al sud, arrega Balaguer y Lleyda y se junta ab l' *Ebro* á Mequinenza.

Lo semicircul de montanyas que forman la conca del *Segre* son lo *Puig Perich*, lo coll de la *Perxa* y *Puigmal*. Sa comarca, ja al peu de eixas montanyas, se dilata y forma un plá de cinch kilòmetres d' am-

plada y de 13 kilómetres d' extensió fins al congost d' *Ysvol*; Puigcerdá ocupa lo centre d' aqueixa rica y fértil planura. Després continua 'l *Segre* cap á Bellver y la Seu. Pero nosaltres no podém seguirlo porque es massa lluny de nostra atalaya.

Ara examiném los afluents del *Segre* que baixan de la part esquerra de sa comarca. Los quatre primers baixan de *Puigmal*, arregen las valls d' *Eyna*, *Sallagosa*, *Er* y *Osseja* (Cerdanya francesa). Després ve lo torrent de la *Molina* en front del torrent que baixa de la *Tour de Carol*.

Tenim donchs formada una idea de la dilatada conca del *Segre* que es més francesa que espanyola.

Si com es natural la ratlla divisoria 's deu contar en los Piríneus per la vessant de sas ayguas, la frontera tindria que ser á la elevada planura que n' diuen lo coll de la *Perra*, puig que sas ayguas corren cap al *Segre*.

Ara baixarém de *Puigmal* y nos dirigirém al est, á la collada de *Fenestrellas* alt. 2600 m. á cinch horas de Puigcerdá. S' hi puja per la vall de *Nuria*, y 's baixa als pobles de la Cerdanya francesa *Eyna* y *Sallagosa*. Es molt escarpat. De eixa collada surten las fonts més altas del *Segre*. Son aygua vessant: ribera de *Nuria* y *Segre*.

Coll de *Noufonts*. 2700 m. Escabrós ab molts precipicis. S' hi puja de *Nuria* ó bé de *Setcases*, y 's baixa á *Prats de Balaguer* ó bé á *Fontpedrosa*, seguint l' aspre vall de *Carençá*. Las ayguas van al *Freser* per la ribera de *Nuria*, y al riu *Tet* per la ribera de *Carençá*.

Coll del *Gegant*. Poeh freqüentat, (2780). S' hi puja per *Setcases* y 's baixa á *Thués* (Cerdanya francesa). Sas ayguas al riu *Ter* per lo *Fresser* y al riu *Tet*.

Coll de *Mantet* (2350). Es un dels més freqüentats de la cordillera. S' hi puja per *Setcases*, seguint lo camí de la jassa de *Morens*, se baixa á *Pi* y á *Cornellá* (Conflent). Dóna sas ayguas al *Ter* y al *Tet* per la ribera de *Mantet*.

Coll de *Pal*. (2400) sobre *Setcases*. Bastant freqüentat á l' estiu per los remats dels mercaders que van de *Setcases* y *Camprodon* al *Conflent*. Per la part de Fransa, s' hi puja per *Sahorra* y *Py*; pero la vessant de sas ayguas va al riu *Tech*, puig que dit riu naix á la mateixa collada; al sud sas ayguas van al riu *Ter* per lo *Ritort* á *Camprodon* quals fonts naixen al mateix coll.

Nos hem de detenir al coll del *Pal* pera fer observar que desde la montanya de *Costabona*, que forma dit coll, arreneca un estreb molt important que 's dirigeix en ángul dret cap al nord est. Es una cordillera de 2300 m. d' altitut que s' acaba al mitj del *Rosselló* per un grupo de tres cims que forman lo *Canigó*; *Tretze vents*, *Sethomes* y *Balatg*. (2785 m. d' altitut).

Lo coll del *Pal* es l' últim coll de la carena fronterissa que termina las colladas de gran altitut desde *Fenestrellas*. Tots aqueixos passos son impracticables durant vuyt mesos de l' any per l' abundancia de neu.

Desde la montanya *Costabona*, que forma lo coll del *Pal*, la linea divisoria baixa de sopte fins á coll *Pregón* (1500). La frontera pirenaica desde 'l coll de

Fenestrelles á la montanya de *Costabona*, conté puigs bastant elevats. Desde 'l coll de *Noufonts* 's puja al cim de la cordillera espadada de *Carençá*, y 's té que passar al cim de la *coma dels gorchs* de 2900 m. d'altitut, 9 m. menos que *Puigmal*. *Puig del toro*, *Fossa del Gegant* y *Bassibés* son més ó ménos de la mateixa altitut (2850 m.) De la collada de *Mantet* s' entra en la estensa planura de 2 horas d' esteusió fins al coll del *Pal*: lo plá de *l' anmagre*.

La conca del *Ter* se pot dividir en quatre concas arregadas per quatre afluents de igual importancia.

1.ª La conca de *Nuria* á *Ribas*.— Sas fonts: *Puigmal*, coll de *Fenestrella*, *Noufonts*, collada de *Setcreus*. Eixa ribera s' uneix ab lo *Fresser* á *Ribas*.

2.ª La verdadera conca de *Fresser*.— Sas fonts: La carena de *Carençá*, *Esquena d' asa*, *Puig del Toro* y *Fossa del Gegant*. Lo *Fresser* s' uneix ab lo *Ter* á *Ripoll*.

3.ª Las propias fonts del *Ter*.—Valls de *Morens*, puig de *Bassibés*, coll de la *Marrana*, coll de *Mantet*.

4.ª La conca de *Ritort*.— Sas fonts: coll del *Pal*, coll *Pregón*. Lo *Ritort* se uneix ab lo *Ter* á *Camprodon*.

La primera de eixas concas del *Ter*, en sa part superior, es desemboscada fins á *Nuria*. De *Nuria* en avall comensan las graus pinedas, en particular la de *Serrat*. Lo pi dels Pirineus es igual al pi dels Alpes, es el *pinus uncinata*. A propósit de pins dech observar que cada any disminuheix lo, combustible en lo santuari de *Nuria*; s' en fá tan consum que 's té qu' anar á buscar la llenya molt lluny, deixant á part lo

bosquet de pins reservats que hi ha prop del Santuari. S' observa un abús que si no s' hi posa esmena pot tenir ab lo temps malas conseqüencias: me refereixo al gran consum de boixerica, *Rhododendron ferrugineum*, que crema 'l santuari. Las matas atapahidas de boixerica 's troban en gran abundancia en los cims escarpats y pendants de la montanya. Ab son arrelám poderós sostenen la terra y la gleba é impedeixen la formació d' escorranchs y xaragalls. També ja 's coneix. las montanyas que rodejan Nuria 's tornan cada any més peladas, y es llástima.

La segona conca: *Fresser*, no te ni cap pi ni arbus-to. Tot es gleber y pasturas pera lo bestiar.

La tercera conca es la més rica en vegetació selvática. Es una verdadera vall de la Suissa. Los pins que cobreixen la vall fins á *Setcases*, pujan fins á las fonts del *Ter*. En cap altra vall se troba una flora tan rica y variada. En cap altra vall se troba l' imponent caos de grans penyas sobreposadas desordenadament, que forman la clapissa. Totas son penyas de la época primaria geológica, granit, quartz y squiste. No hi ha dubte que la clapissa no 's deu sols atribuhir al desprendiment del rocám del cingle per los gels del hivern: eix magestuós enderroch, quals penyas son com ribotejadas, se deu també atribuhir á la *moraine* dels glacers de la época glacial. En la vall de *Morens* lo geólech tindrà molt qu' estudiar, observant las diferentes capas que lo desprendiment de la crosta del cingle deixa en descobert.

Com en las valls alpestres se veuen també las imponents allaus que del cim de la montanya arrastran

afins abaix, en un desordre inextricable, grans espays de pins, terra y rocám. Lo desprendiment es tan rápit y ab tanta forsa, per lo gran pés de la neu, que los pins no 's deturan pas al torrent: son projectats á deu metres d' altura en la riba oposada.

Conca del *Ritort*: no ofereix cap particularitat. A fins al coll del *Pal* se troba la pineda sobre *Setcases*; pero passát, un hom s' en despedeix, puig que 'n tota la serra fins al coll de *Malrém*, no 's troba ni nna ginesta.

Avans de baixar á coll *Pregón*, voldria parlar de la flora y fauna de la alta cordillera que acabém de recórrer.

Pera la flora 's pot consultar lo bó y concenciós catálech *De la flora de la vall de Nuria*, per don *Estanislao Vayreda y Vila*. Las plantas descritas en dit catálech son las mateixas que 's troban á fins al coll del *Pal*. En quant á la fauna, tenim l' isart, la llebre, lo llop, la perdiu blanca (*Lagopedes*).

Coll *Pregón*, (1600 m.) S' hi puja per *Camprodon*, *Molló*, *Espinavell*, seguint amunt lo *Ritort*. Se baixa á la *Preste* sobre 'l riu *Tech*. Desde coll *Pregón* la frontera es molt falaguera fins á coll d' *Aras*; tot son glebáts y serras ahont pastura bestiar de tota mena.

Desde 'l puig de *Costabona*, per tant que s' allargui la vista en la vessant espanyola de la frontera, no 's veu cap arbre. No es aixís la vessant francesa molt emboscada de fajosas y castanyedas. No es que hi faltessin grans boscos d' abets y faigs, puig que s' hi troban encara socas mitj enterradas. No hi ha dubte que las pasturas son més productivas que los boscos,

sobre tot en aquelles altas montanyas que no tenen cap via de explotació. Lo bestiar que s' hi alimenta tot l' estiu representa grans capitals. En la vessant francesa, no es així; lo govern vigila los boscos y encara que sian de propietat particular, no permet son arranch sense son permís que no dona may: deixa tallar pero no arrancar. Aixó 's comprén molt bé: es pera evitar los escorranchs y esllavissadas en montanyas de tant rost. Tampoch deixa desglebar per lo mateix motiu. Donchs bé, qué succeheix en la vessant espanyola: no solsament han arrancat los boscos pero van arrancant també la gleba pera sembrar las artigas (1) de segol; fayol y truffas, han vingut los ayguats que tot ho han escorrancat. A coll *Fregón* sobre tot fa llástima de mirar. La gran abundancia de terra arrastrada per las ayguas, es imponderable. D' aquí venen las inundacions, los disbarats ocasionats per lo riu *Ter*. Es una veritat tan coneguda que quant vé una forta riuhada de *Ter*, los gironins coneixen, per lo terbolí de sas ayguas, lo punt de sa conca ahont ha descarregat la tempestat;

De coll *Fregón*, seguint la frontera unas tres horas, s' hi troba:

Coll d' *Aras* (1300 m.) Es un dels colls més frequentats. S' hi puja per *Camprodon* y s' baixa á *Irats de Molló*. De *Camprodon* al coll se segueix un mal camí de ferradura de vegadas impracticable per las esllabissadas del hivern que ningú ado-

(1) Una artiga es nn tros de glebat de la alta montanya del qual s' ha arrancat la gleba que 's fa cremar pera femar la terra y sembrarhi esplet.

ba. L'excursionista no te necessitat de demanar si ha entrat á Fransa; he prou ho coneix per lo bon camí de ferradura que se li presenta al trepitjar la frontera, En efecte es camí de 1'50 metres d' ample, y tot l' any un peó (*cantonnier*) l' entreté y l' adoba á fins de *Prats de Molló*.

Las ayguas de coll d' *Aras* van al *Ter* y al *Tech*.

A un quart dintre Fransa, desde la frontera, 's troban las ruinas del convent de *Sta. Margarida*. Ninguna noticia històrica he pogut recullir sobre eivas ruinas. Suposo que lo convent ó priorat de *Sta. Margarida*, dependia dels frares de l' abadia de *Arles* com ne dependia lo priorat del coll de *Panissars*. En las principals colladas més freqüentadas de la frontera, los benedictins solian construhir una casa de refugi y d' amparo pera recullir los viatjers perduts en aquells deserts; com lo convent de *St. Bernat* en los Alps. Lo convent de *Sta. Margarida* dataria donchs del sigle ix al x.

No lluny del coll d' *Aras*, á una horeta, 's troba lo coll *Bernadell* (1350 m.) poch freqüentat. S' hi puja per *Rocapruna* y 's baixa al santuari de la *mare de Deu del Coral*, digne de ser visitat per l' excursionista ahont hi trobará bon reculliment (1).

Lo santuari es á una mitja horeta del coll *Bernadell*.

Coll de *Malrém* (1250 m.) S' hi puja de *Rocapruna*.

(1) Derrera del camaril de la mare de Deu, en un aitar hi ha un Crist clavat en creu vestit d' una túnica y portaut al cap una corona com una gorra. Ne dihuen la santa magestat. A Bagét n' hi ha un d' igual.

na y Bagét y s' hi baixa á la *Menera* (alt *Vallespir*.) Sas ayguas se dirigeixen al riu *Fluviá*; se pot dir que son las verdaderas fonts d' aquell riu, per son altitut; á la vessant francesa al riu *Tech*. Desde coll de *Malrém* la cordillera se torna alsar formant una cinglera espadada de pedra calsinal, la qual dona pás al coll de las *Falgueras* (1400 m.) S' hi puja per *Tortellá* y *Talaixá* y 's baixa á la *Menera* y *Serrallonga*. Es casi impracticable; no més pels contrabandistas. Sas ayguas al *Fluviá* y al *Tech*. A visitar las cingles de *Talaixá* y *St. Aniol* qual descripció ha sigut publicada en lo suplement literari de *La Renaixensa* de 1885.

Coll de *Vilaroja*. S' hi puja per *Vilaroja*, *Bagét*, sia per *St. Llorens de la Múga*, *Carbonills* y *Albanyá*. Se baixa á *St. Llorens de Cerdans*. Sas ayguas van á la *Múga* quals fonts comensan en dit coll, y del altra vessant al *Tech*.

Coll dels *Orts*, s' hi puja per *St. Llorens de la Múga* y *Nostra senyora del Fau*, se baixa á *Costuges* y *St. Llorens de Cerdans*. A visitar la iglesia de *Costuges*, antiquíssima. Alguns pretenen que era una mesquita moresca (1).

Coll de la *Creu*. De *Massanét* á *Costuges*, *Múga* y *Tech*. Coll de *Faig*. De *Massanét* á *Arles* *Múga* y *Tech*. Coll del *Pou de la neu*, al cim de la montanya de las *Salinas* (1400 m.); s' hi puja per *Massanét*, *Labajol*, se baixa á *Amelie les Bains* *Múga* y *Tech*. A

(1) A mon modo de veurer aqueixa opinió no 's deu sostenir. L' estil del edifici es románich primitiu. L' iglesia fou reparada al sigle III y consagrada en 1142. Una antigua llegenda fa naixer le papa *Damasio* á *Costuges*.

visitar lo santuari de la mare de Deu de las *Salinas* á 1000 m. d' altitut ahont lo excursionista trobará aculliment.

Ara la cordillera fronterissa deixa son punt culminant de eixa part y baixa de sobte al

Coll de las *Illas* (800 m.) de fácil accés. Molt frequentat. S' hi puja per la *Junquera*, *Labajol*, *Agullana* y 's baixa á las *Illas* y á *l' éret*. Sas ayguas al *Llobregat*, afluent de la *Múga* y *Tech*: á 200 m. més avall.

Coll de *l'ortell*. S' hi puja desde los mateixos pobles y 's baixa á *Maurellás* y *l' éret*. Aquest coll es célebre per haverhi passat l' exércit espanyol en 1793, manát per en *Ricardos* pera invadir lo *Rosselló*. Feu construir una carretera pera fer passar l' artilleria y aixís evitá lo canó del castell de *Bellaguarda*. Ademés construí sas baterías més avall del coll pera reduhir lo castell en poder dels francesos. Encara 's coneixen,

Coll de *Tanissars*. 300 m. al peu del castell de *Bellaguarda*. Es lo coll més célebre de la frontera per sos recorts histórichs. *Pompeyo* vencedor de *Sertório* y *Cesar* després de la batalla de *Farsala* atravesaren los Pirineus, probablement per lo coll de *Tanissars*, y senyalaren son pás lo primer fent erigir á sas victorias un trofeu que portava 876 noms de vilas que havia conquistat. Lo segon oposá al orgullós monument de son desgraciat rival un altar senzill dedicat á la *Fortuna*.

Per lo coll de *Tanissars* passá l' exércit visigot del rey *Wamba* en 672 pera sofocar una insurrecció en la *Septimània*, de la altra part dels Pirineus.

Per aquell coll han passat las invasions d' alarbs per assolar ensá y enllá de la frontera.

Lo coll de *Lanissars* recorda la hermosa defensa de nostre rey en *Pere d' Aragó*. *Felip I' Aterit* de Fransa s' havia creuhát contra en *Pere d' Aragó* en 1283. Un exércit numerós de uns 80,000 infants y 20,000 caballs, se dirigí cap al *Roselló* al peu dels Pirineus, mentres que la costa desde *Marsella* á *Génova* era coberta d' infinitat de barcos destinats á alimentar aquella gran multitut qu' anava á invadir Catalunya. *Felip* se presentá al coll de *Lanissars* lo qual era defensat per los intrépits y terribles almogavers manats per lo vescompte de *Rocaberti*. Després d' alguna probatura pera forsarlo, tingué que recular. Llavors esdevengué que alguns traydors li ensenyaren lo coll de la *Massana*. Hi enviá 3,000 homes pera adobar lo camí y la nombrosa host empleá quatre dias pera pás-sar. Alguns mesos després, las naus dels crehuats, batúts y destruhits per en *Roger de Llúria* cobrian de sas estellas lo golf de *Rosas*. Tot lo *Empordá* fins á *Girona* era sembrat de cadavres morts per las epidemias y la fam. Los pochis que quedaren foren destrosats, al passar lo coll de *Lanissars*, per los almogavers que 'n feren una espantose carniceria. Sols deixaren passar lo rey *Felip* que portavan en *llitera* malalt y pot ser mort. Lo que hi ha de cert es que al arribar á *Perpinyá* era ja cadaver (1).

(1) Dona gust llegir la relació de aquell fet per en *Desc'ot* y en *Muntaner*; sobre tot ab l' entusiasme que ho conta en *Muntaner* puig s' hi trobava. Se conceix que estava molt airát contra 'ls francesos, y ab rahó que tenia, puig que á l' incendi de *Peralada* cremaren sa casa ab tot lo que hi possehia.

He estudiat detingudament la posició topogràfica dels colls de *Panissars* y del *Portús*. Lo primer ha sigut freqüentat y habitat desde los temps mes remots. Debia tenir gran importancia al sigle IX, puig que los benedictins de l' abadia d' *Arles de Vallespir* cregueren útil sa ocupació. Un diploma real de l' any 878 los hi confirmá, además de confirmar la cella de Sant Martí del Fonollar *locum ubi dicitur Comolarias. et Aguliana ubi dicitur Panoniores cum finibus suis*. Altre diploma de l' any 881, confirma aquellas possessions ab los mateixos noms, llevat lo lloch de Panissars que en lo diploma 'n diu *Paneniores*. En 1011 era encara una dependència dels frares de Arles que hi havian edificat una iglesia baix l' invocació de Sta. Maria: *ecclesiam nempe Sce Marie que dicitur Panessiars* (1).

Durant lo mateix sigle y per causas que nos son desconegudas, l' abadia d' Arles cedi aquella iglesia, que 's calificá d' allavors endevant, de monastir, á la abadia de Ripoll, qual possessió li fou confirmada en 1097, per una butlla del papa Urbá II; *monasterium sce Marie de Panizariis* (Marca núm. CCCXIII). Desde allavors aquell monastir fou erigit en priorát baix la dependència de Ripoll, ab la senyoria y territori particular de nom Panissars, ahont se trobavan cert número de masos y pagesías ab una casa d' hospedatge, la qual havia remplassat probablement alguna casa hospitalaria dels frares d' Arles. Además, un establiment per l' estil, havia hagut d' existir en aquell

(1) Ha de ser aquest lo nom primitiu, corrompút ó mal escrit en *Panoniores* y *Paneniores* dels diplomas anteriors.

punt lo mateix que al Portús, als principis del temps que los dos colls eran més frequentats.

Lo petit territori de Panissars, comprés de tot temps com perteneixent á la diócesis d' Elne, formà segons sembla, una parroquia distinta, com ho indica una infeodació de *mansos y bordas*, feta lo 2 de Mars de 1302 per lo frare Pere de San Gil, prior de Panissars: *qui mansi et borde sunt in loco jamdicto de Panissariis et in ejus parrochia*. A la mateixa época, la creació d' un territori justicier dependent del castellatge de Bellaguarda, deixá no més al prior la justícia civil en la part del territori que li perteneixia. Temps després, lo senyor de la Clusa pretengué que sa senyoria s' estenia per aquell costat fins á la cresta dels Pirineus; *mentres lo priorat de Panissars, segons dehia en 1573, no tinga terme algú, ans bé está edificat dins lo terme de la Clusa, y lo batlle de la Clusa té acostumat y está en possessió de anar ab la insígnia y bastó de batlle en dita iglesia y Priorat de Panissars, exercirhi tota jurisdicció. Pero contestá lo prior: que en contrari, es veritat, conforme als actes y privilegis antichs que (lo prior) te terme ab tota jurisdicció... que es estat donat y possehit, de tot temps ensá, que no es memoria en contrari, dins lo terme de Panissars y no en lo territori de la Clusa.*

Las pretensions del prior podian facilment justificarse per documents y fets històrichs. En efecte, la ribera del Llobregat que baixa de Bellaguarda, en la vessant sud dels Pirineus, ha format, durant tota la Edat mitjana 'l limit dels comtats de Peralada ó bé de Empúrias al est, y del comtat de Besalú al oest. La

riba esquerra del riu Llobregat se componia fins al coll del Portús, dels territoris de la Junquera y del castell de Rocaberti, bressol d' una de las mes il·lustres families de Catalunya. Aquella senyoria fou sempre baix la dependencia dels comtes d' Empuries. La riba de la dreta, que perteneixia al comte de Besalú, 's componia de las parroquias de Sant Juliá dels Torts (sota Bellaguarda) y per la de Santa Maria d' Agullana que 's estén fins à Panissars. Veus aquí 'ls limits tal com han existit entre 'ls dos comtats, dels quals resulta que los dos països del Portús y Panissars, que fan comunicar la vall del *Rom* ab la del Llobregat, han dependit durant sigles de dos senyors diferents. Aixó explica los termes de la sentència de 811 *in villare Turto quod est in territorio Impuritano*; també ho indica lo diploma de 878, que diu que lo lloch de Panissars es comprés en territori d' Agullana, y de consegüent en las dependencias del comte de Besalú: *et Agullana ubi dicitur Panoniores*.

En quant al castell de la Clusa, que dominava completament per la part del Rosselló lo pás de las dos colladas se feu un conveni que s' observá fins al sigle XIV. Per obtenir lo pas lliure dels dos colls que interessava lo comerç de Rosselló y de Catalunya, se convingué que lo comte de Besalú 's quedaria ab lo territori de la Clusa, y 'l castell seria dependent del comte d' Empuries. Aixís quedá dit castell neutralisat y lliure lo pás del Portús y Panissars. Se pot atribuir eixa convenció al sigle X. Aixó explica lo perque, per rahó de dit castell, cobrava lo senyor de la Clusa, un dret de duana per dellá y per deçá de dits colls

«en la diócesis d' Elna, com també en la diócesis de Girona: *Jus leude quod percipimus tam in episcopat* *En inensi quam in Gerundensi, racione dicti castri de Clusa (auto 15 de calend. Abril de 1320.)*» Aqueix dret era cobrat á la Junquera en nom del senyor de la Clusa, per las mercaderias que venian del comtat d' Empurias y passavan per lo Portús, en lloch que las que venian de Besalú, passant per Agullana y Panissars pagavan los drets de duana al poble de la Clusa.

Es cert, donchs, que al principi, lo castell de Clausuras havia sigut edificat pera defensar lo pás dels Pirineus, y 's veu que per la situació que se li feu, baix lo régimen feudal, se reduhí no mes en un despaig de duana encarregat de protegir la llibertat comercial de los dos comtats vehins. Ab tot y aixó, en cas d' invasió, tornava á son primitiu destí; com se vegé en 1285 quant la invasió del rey de Fransa, Felip III. En aquella época lo rey de Mallorca 'n prengué possessió é hi posá guarnició francesa durant tota la guerra, sens que lo cronista Dez Clot que conta aquell fet, fassi esment de cap protesta sia del senyor de la Clusa sia del comte d' Empurias.

Si los documents y fets que acabém d' explicar son acceptats com verdaders, n' ha de resultar que durant tot lo período comtal, los dos passos del Portús y de Panissars degueren ser freqüentats simultáneament y serviren lo primer pera interessos dels comtats de Rosselló y d' Empurias, y l' altre pera los interessos de la Cerdanya, Vallespir y territori de Besalú. Pero, sembla que desde 'l sigle XII, segons nos

fan creurer los documents contemporanis, lo pas del Portús sembla poch més ó ménos abandonat; en lloch que lo coll de Panissars pren mes importancia y sembla que fou l' únich practicat durant alguns sigles. Es fet incontestable que s' explica fàcilment pels successos històrichs, puig se sab que los comtes de Barcelona en aquell temps ja possessors del comtat de Girona, possehiren lo comtat de Besalú en 1111, lo de Cerdanya en 1117, lo regne d' Aragó poch temps després, y lo comtat de Rosselló en 1172. Lo comte d' Empuries haventse quedat sol independent, en mitj dels extensos dominis del rey d' Aragó, era un ben petit sobirà al costat de son poderós vehi. Las expedicions y comunicacions dels habitants del antich comtat de Rosselló cessaren desde l' any 1172 y 's feren sols per lo coll de Panissars, que perteneixia allavors á llur nou senyor; y lo pas del Portús, sols empleat pera las relacions de mes en mes escassas de la gent del comtat d' Empuries, fou casi abandonat. Aquell estat de cosas se continuá durant tot lo sigle •xiii y no pará no mes que quant lo comtat d' Empuries deixá de ser estat independent, es dir, baix lo regnat del segon rey de Mallorca. Aqueixa época coincideix precisament ab la fundació del castell de Bellaguarda y allavors, lo pas del Portús, reprengué una preponderancia que no ha perdut mes. (*Notices historiques sur les communes de Roussillon, par B. Alart, 2.ª Serie.*)

Lo coll de Panissars era lo coll de mes fácil accés de tota la frontera fins á Cervera. Aixó explica la gran importancia que ha tingut desde remót temps

«en la diócesis d' Elna, com també en la diócesis de Girona: *Jus leude quod percipimus tam in episcopat Eu inensi quam in Geruudensi, racione dicti castrí de Clusa (auto 15 de calend. Abril de 1320.)*» Aqueix dret era cobrat á la Junquera en nom del senyor de la Clusa, per las mercaderías que venian del comtat d' Empurias y passavan per lo Portús, en lloch que las que venian de Besalú, passant per Agullana y Panissars pagavan los drets de duana al poble de la Clusa.

Es cert, donchs, que al principi, lo castell de Clausuras havia sigut edificat pera defensar lo pás dels Pirineus, y 's veu que per la situació que se li feu, baix lo régimen feudal, se reduhí no mes en un despaig de duana encarregat de protegir la llibertat comercial de los dos comtats vehins. Ab tot y aixó, en cas d' invasió, tornava á son primitiu destí; com se vegé en 1285 quant la invasió del rey de Fransa, Felip III. En aquella época lo rey de Mallorca 'n prengué possessió é hi posá guarnició francesa durant tota la guerra, sens que lo cronista Dez Clot que conta aquell fet, fassi esment de cap protesta sia del senyor de la Clusa sia del comte d' Empurias.

Si los documents y fets que acabém d' explicar son acceptats com verdaders, n' ha de resultar que durant tot lo periodo comtal, los dos passos del Portús y de Panissars degueren ser freqüentats simultáneament y serviren lo primer pera interessos deis comtats de Rosselló y d' Empurias, y l' altre pera los interessos de la Cerdanya, Vallespir y territori de Besalú. Pero, sembla que desde 'l sigle XII, segons nos

fan creurer los documents contemporanis, lo pas del Portús sembla poch més ó ménos abandonat; en lloch que lo coll de Panissars pren mes importancia y sembla que fou l' únich practicat durant alguns sigles. Es fet incontestable que s' explica fàcilment pels successos històrichs, puig se sab que los comtes de Barcelona en aquell temps ja possessors del comtat de Girona, possehiren lo comtat de Besalú en 1111, lo de Cerdanya en 1117, lo regne d' Aragó poch temps després, y lo comtat de Rosselló en 1172. Lo comte d' Empúries haventse quedat sol independent, en mitj dels extensos dominis del rey d' Aragó, era un ben petit sobirà al costat de son poderós vehi. Las expedicions y comunicacions dels habitants del antich comtat de Rosselló cessaren desde l' any 1172 y 's feren sols per lo coll de Panissars, que perteneixia allavors á llur nou senyor; y lo pas del Portús, sols empleat pera las relacions de mes en mes escassas de la gent del comtat d' Empúries, fou casi abandonat. Aquell estat de cosas se continuá durant tot lo sigle XIII y no pará no mes que quant lo comtat d' Empúries deixá de ser estat independent, es dir, baix lo regnat del segon rey de Mallorca. Aqueixa época coincideix precisament ab la fundació del castell de Bellaguarda y allavors, lo pas del Portús, reprengué una preponderancia que no ha perdut mes. (*Notices historiques sur les communes de Roussillon, par B. Alart, 2.ª Serie.*)

Lo coll de Panissars era lo coll de mes fàcil accés de tota la frontera fins á Cervera. Aixó explica la gran importancia que ha tingut desde remót temps

fins tota l' Edat mitjana. Ja los romans, penetrats de sa importancia, construhiren mes avall una imponent fortificació, *Clausuras*, quals ruinas existeixen encara y son conegudas per lo castell de la *Clusa* que dominava 'l pas d' aquells congostos. La carretera real passa actualment al peu de sas murallas enderrocadas. Pero, he observat ab estranyesa, que las fortificacions aquellas se podian evitar, desde lo coll de Panissars seguint la serra á la esquerra, baixar al torrent de *Riu Nogués*, que no ofereix cap dificultat, y desembocar á Maurellas y al plá de Sant Joan-pla de-Corts, ahont existeix encara un camí molt antich que se gueixen los contrabandistas.

Fou per aqueix camí que degué passar en Pere IV, las vegadas qu' aná á Rosselló, puig que 'ns diu en sa crónica que al baixar del coll de Panissars, pará sas tendas devant del poble de Sant Joan. *E passen per lo coll de Paniçars sens nengun contrast, saul que alguns almugavers quey havia, e un escuder de casa nostra, Exemeno de Sparça, pres dell e ab alguns homens a cavall que nos volian capdellar, sen pujaren al castell de Bella guarda, e aquí hac algun fet de armes hi morirenhi alguns homens del castell e prengueren moltes naffres. E anamosen a jaure a la ribera de Teth, davant un loch que ha nom sent Joan darant lo Volo; e aquí posam nostres tendes e reposam aquella nit.*

Se veu, donchs, que en eixa relació 's parla solsa-ment d' haver sigut hostilisats per lo castell de Bella guarda, y si no 's fa menció de las fortificacions de las *Clausuras*, es perquè en Pere las evitá seguint lo camí de *Riu Nogués*.

En lo coll de Panissars se veuhen las ruinas de la casa hospitalar y de sa iglesia, ahont existeix encara un tros de volta de la nau.

A cent metres mes avall del coll de Panissars, se troba lo coll del Portús, conegut també desde los temps mes remots. Es lo coll per ahont passa avuy la carretera real de Barcelona á Perpinyá.

Entre los dos colls, y en lo punt mes baix de la frontera, s' aixeca una montanya aislada en forma de cóno dccimat de 100 metres sobre 'l coll del Portús y 50 metres sobre 'l coll de Panissars, qual aspecte de lluny es sorprenent. Son punt de vista es admirable: 's veu de tot l' Empurdá, plá de Girona y part de Rosselló.

Ha cridat de tot temps l' admiració de la gent que han poblat nostra terra desde ibers, romans y goths. En efecte, la cordillera dels Pirineus baixa de sobte desde 'l puig de las *Salinas* fins á trobar dit cóno y 's realsa de cop á 1,200 metres (cordillera d' *Albera* y *Requesens*). Los francesos hi tenen construhit lo castell que porta lo nom de BELLAGUARDA. Domina la carretera real y los passos del Portús y de Panissars. Part del castell está construhit sobre terreno espanyol si s' ha de tenir en compte l' aygua vessant de la línea fronterissa.

La importancia de tant imponent atalaya no podia passar desapercibuda per las diferentes rasses que dominaren nostra terra. Desde 'l temps mes remót existía al cim del cóno una torra rodejada de fortificació. A principis del sigle XIV, baix lo regnat del segon rey de Mallorca, se construhí un castell sobre

aquellas ruinas; y en 1679, després de reunit Roselló á Fransa, lo célebre enginyer de Lluís XIV, *Vauban*, engrandí y fortificá lo castell de Bellaguarda tal com se troba avuy; y per aixó fer, tingué que enrunar l'antigua torra que existia encara en aquella época.

Ara bé, representemnos Pompeyo vencedor de Sertorio, á son retorn á Italia, enorgullit per la victoria, atravessant los Pirineus y arribant al *Summum Pyrenæum*, al cim de la islada montanya piramidal de *Bellaguarda* que ja de lluny li havia cridat la atenció... Quint punt mes admirable pera deixar en aquelles terras que acaba de conquistar un orgullós recort de sas victorias! Sens dubte, ideá allavors y maná construhir un monument triomfal: los famosos TROFEOS. Cert es, s'ignora encara lo punt dels Pirineus conegut per lo *Summum Pyrenæum* per ahont passava la via romana *Domiciana* que de las Galias anava á Espanya; es qüestió que ha donat molt que discutir. Uns opinan que passava costejant casi 'l litoral de Empurias cap á *Portus veneris* (Port Vendres); altres per lo coll de *Banyúls* y de la *Massana*, del qual parlarem en son lloch. Pero dech advertir desd' ara que lo coll de *Massana* no ofereix cap pedestal tan important com la montanya de Bellaguarda.

No es cas aquí de continuar la discussió del trassat de la via romana, no mes me voldria fixar en lo punt, es dir, lo coll é *Summo Pyrenæo*, per ahont passava la calçada romana. Al dia d' avuy sembla que pera conciliar las diferents opinions dels que han estudiat eixa cuestió, s'ha admés que existian dos camins. Lo primer construhit ants la vinguda dels romans per

los iberos y pobles primitius que ocuparen Espanya. Es lo camí no lluny del litoral que seguí Anibal d' Emporium á Illiberis, l' any 217 ants de la era cristiana (Tito Livio, llibre 21). Es lo camí del qual parla Polibio; que los romans feren aixamplar y empedrar com á via romana. Es lo camí de *Juncaria* al *Summo Pyrenæo* ó sia lo coll de la *Massana* ó de *Banyúls*. Lo segon camí passaria per *Juncaria Summo Pyrenæo* (coll de Panissars,) *Stabulum* (lo *Bolo*), etc. Donchs atesas las consideracions que havém emesas, Pompeyo seguí lo segon camí, y construhí sos trofeos sobre la montanya dont está avuy edificat lo castell de *Bellaguarda*. Además hem de pendre en consideració las ruinas y torra antiquissima que existian quan lo segon rey de Mallorca feu construhir lo castell del qual hem parlat mes endarrera, que podian molt bé ser romanas y tenir relació ab los relatáts trofeos. (1)

Ni en las montanyas que forman las colladas de Panissars y de Portús se troban vestigis de calçadas romanes; menos en la pujada dels limits de la qual parlarem en altra ocasió y de l' altre part del Pirineu en l' antich camí del peu de las *Clausuras*.

Los romans construhian sas carreteras ab molt gasto y soliditat; las tenian empedradas sobre tot en pais montanyós, ab bonas pedras picadas, com se pot veurer encara en la calçada romana ben conservada,

(1) Don Antoni de Bofarull, en sa h'istoria crítica de Catalunya, diu que «este trofeo (del que Marca en su tiempo, creyó ver restos todavía) levantábase en el lugar del Pirineo que lleva ahora el nombre de Coll del Portús, y antiguamente el de Summum Pyrenæum.»

de 6 metres d' amplada, que desde 'l camí de Sant Joan á Comprodon passa per la carena de *Capsacosta* y baixa en la conca de Fluviá en lo plá de *Bianya* (Olot), Donchs si 'l camí aquell está encara tan bèn conservát, sembla impossible que en la cordillera fronterissa dels Pirineus no s' en vegi gayre bé rastre de cap.

Prou sobre eixa complicada cuestió; ne parlarem molt mes llargament quant serém al coll de la *Masana*. És hora de tornar empendrer nostra excursió.

Lo coll de *Portús* es lo coll mes baix de la frontera, deixant á part los de vora mar: te 200 metres d' altitut. Pero de cop se torna aixecar la crena pirenaica y forma la cordillera de las *Alberas* y *Requeséns*, qual altitut á son punt mes elevat; puig *Neulós*, té 1,200 metres. S' hi troban moltes colladas de fácil accés; la primera.

Coll *Forcat*, 900 m. S' hi puja per *Cantallops* y *Requeséns* y 's baixa al *Portús* y l' *Albera*, — *Llobregat* y *Tech*.

Coll de *L' Orri* y coll dels *Emigrants*, 1100 m. *Espolla Lavall*.

Coll de la *Massana*. S' hi puja per *Espolla* y 's baixa á *S. Genís*.

Coll de *Banyuls*.—*Espolla*.—*Banyuls*.

Coll del *Suro*.—*Culera*.—*Canyuls*.

Coll de *Belitres*, sota 'l qual passa el ferro-carril, y l' últim.

L' aygua vessant de la cordillera de *Requesens* dona á la *Muga* y al *Tech*.

Desde 'l *Portús* fins al puig anomenat de *Sallfora*,

la frontera segueix una creua regular; però arribant en aquest últim punt, la cordillera s' dilata en forma de vano, y cada aresta del vano es una creua ab son torrent barrancós que va á morir al mar. L' excursionista ho podrà molt bé observar anant ab carril: de *Vilajuiga* á *Llansá*, de *Llansá* á *Culera*, de *Culera* á *Port-Bou*, á *Cerbera*, á *Banyuls*, á *Portvendres* y á *Coblliure*. Ademés una d' aquestas arestas del vano se prolonga á dintre mar, formant lo cap de *Creus*, 'l qual se divideix també en algunas branques que forman los ports de la *Selva*, *Cadaqués*, etcétera.

Tota eixa cordillera es granítica y acaba en mar en altas timbas espadadas que forman calas de gran fondaria, y ricas en néros, llobarros, congres y demés peix exquisit que servia á alimentar la taula del rector dels monjos de *S. Pere de Roda*.

Del *Portús* al coll de la *Massana* se troban grans boscurias de suros y roures seculars. A notar le capella románica (segle XI) de *Sant Martí d' Albera* á prop del coll *Forcat*.

Seguint la montanya, á la vessant espanyola, á una mitj' hora de la frontera, sobre un gran cingle islat, se veuhen las ruinas del antich castell feudal dels vescomtes de *Rocaberti*, qual remota construcció data dels primers temps de la reconquesta, vers lo segle 8 ó 9. Es lo bressol de la ilustre casa dels comtes de *Pere-luda*, vescomtes de *Rocaberti*.

Quant se consideran aquells castells feudals, construïts sobre cims de montanyas, situats com nius d' àligas sobre alts y espadats precipicis, accesibles no mes que per un punt, ab grahons tallats sobre la pen-

nya, en un país selvatge desert, rodejats de malesa y boscos impenetrables... quantas reflexions fan fer! Com vivian la gent que los habitavan! aquells valents é intrépits varons que cavalcavan en las hosts de nostres comtes reys...

Los castells encinglats dels Pirineus, situats á prop de las colladas per las quals los bárbaros y alarbs passavan pera invadir nostra terra, eran també castells de refugi per la gent de la comarca. Desde lo alt de sos castells sentian retronnyir la tempesta á sos peus. Veyan passar al fons de la vall las innumerables turbas de bárbaros, las quals veyent la impossibilitat de saquejar y enrunar aquells nius d' áligas, los insultavan irats y los malehian rabiant de llur impotencia.

Durant sigles, los moradors del castell de *Rocaberti* han viscut d' espants. Me sembla véurer la familia del vescomte, tancada en son castell durant la tormenta, postrada en sa capella, implorant la misericordia divina... Las torras de *Mir de Cos*, de *Bella-guarda*, los advertian per las fogaynas que encenian, de la invasió de bárbaros que venian de la part de Fransa ó de Serrahins que venian de la part d' Espanya, llavors tothom se refugiava al castell.

Al dia d' abuy los castells de *Cabrenys*, de *Cabrera*, de *Rocaberti*, etcétera, son del tot enrunats. Per la extensió de sas ruinas se pot judicar de la importancia que tenian. Encara abuy las pocas murallas que quedan son feridas pel llamp que cada any ne fa saltar crostons que rodolan pel rost de la montanya.

Una hora mes enllá, en la mateixa altura y direcció del castell de *Rocaberti*, s' trova la capella de

Sta Llucia, també d' estil romanich, ahont se reuneix numerós ajust lo segon diumenge de Maig. Al continuar seguint la frontera, l' excursionista troba las boscurias de *Requesens* y d' *Avinyó*.

La cordillera dels Pirineus, desde *Costabona* al coll de las *Illas*, es de tot desemboscada: algunas ginetas, algun faig es tot lo que se troba en la vessant espanyola. Arrivant al coll de las *Illas* ja es altra cosa: comensan los alsinars, suredas, fajosas, rouredas fins al coll de la *Massana*. La falta d' arbrát en la prolongada frontera que segueix l' excursionista dona tristesa al recordar las impenetrables fajosas que cobrian ants la frontera espanyola y al véurer los frondosos boscos de la pendent francesa. Pero prompte queda agradablement impressionat al arribar á la montanya de *Requesens*.

Desde coll *Forcát* fins al coll de la *Massana* s' estén la gran boscuria. Comensa sobre *Cantallops* y *Espolla* per suros, alsinas, roures, faigs, grévols, arbosos, bruchs, avellaners etc. que la fan impenetrable. A la zona superior de la montanya son los roures y faigs, arbres seculars, de groixuda soca y gran alsada, barbúts de llarga molsa, decimáts per los vents y llamps inclinats los uns sobre 'ls altres, cayguts de vellura, son poderós arrelám arrabassat... Un hom sè creu dins d' una selva verge del nou mon. Aquellas imponents boscurias, ahont la fullaraca arriba á mitja cama, son los amagatal·ls de llops y porchs senglars.

En mitj de la montanya, lo gran casal ahont los comtes de Perelada passen l' estiu. (800 m. d' altitut.)

Pirineus penetra en Rosselló per un punt estret, entre l' estany de *Salces* y l' extremitat oriental de la cordillera: las *Corbieres*. Es lo congost que Mr. Baude anomena, ab bona rahó, los Termopilas de l' antich Rosselló. La via romana, passava per la estació de *Salsula* (*Salces*), encara que no figurés ni sobre los gerros apolinaris ni sobre cap dels demás itineraris, y seguia la carretera actual. Strabon y sos copiadors Tito Livio y Pomponius Mela, designan aquella important estació, en la qual Mr. Baude, suposa que del temps dels romans, los barcos venian aprovisionarse de sal en sas renombradas salinas, avuy desaparegudas.

Qual era la direcció que seguia la via romana desde *Salsula*? Marca, y ab ell, molts sabis exploradors, han designat líneas hipotéticas de son trassat. Segons opinió de M. M. de Gazanyola, de Saint-Maló, Tastú, Alart, (1) s' inclinava al Est, y suposan si atravessava la *Satanca*, aprop del poble de *Sant Hipólith*, en lo qual s' hauria conservat un millari que se trobá en 1847, y abuy depositat en sa iglesia.

Es en aqueix poble que, segons dits senyors, seria la estació de *Combusta*, indicada en lo itinerari d' Antonino y en los Gerros Apolinaris. Desde aquell punt, se compren molt bé la direcció de la via romana vers las dos estacions de *Ruscino* (Castell Rosselló) é *Illiberis* (Elne). Pero desde aquesta última estació hi ha

(1) De Gazanyola autor d' una historia molt apreciada del Rosselló. De Saint-Maló, sabí arqueòlech de Perpinyá. Mr. Tastu apreciable escriptor rossellonés, Mr. Alart sabí y erudit arxiver del Rosselló.

divergencia d' opinió; Mr. de Gazanyola troba alguns vestigis de la via romana en lo territori del poble de *St. Andreu de Sureda*, y determina son pás al *Summum Pyrenæum*, per *Banyuls-de-Maresma*.

Mr. Tastú, creu á l' existencia d' una via que costejava 'l litoral á la época en que los Massiliotas construhiren los primers establiments á la costa mateixa del Rosselló, y pensa com Mr. de Gazanyola, que lo *Summum Pyrenæum* de 'l itinerari, ha de ser situat al coll de *Banyuls*, conegut també per coll de *Belitres*. Mr. de Saint-Maló, descobrint una doble via, penetra en lo Rosselló sia per *Salsula*, sia per *Leucate*. De una y altra d' aqueixas dos estacions, se dirigeix també cap á la *Salanca*, seguint la via indicada per Mr. de Gazanyola fins á *Illiberis*; pero en lloch de traspasar lo *Summum Pyrenæum* per lo coll de *Banyuls*, com Mr. de Gazanyola y Mr. Tastú, s' interna en la vall de *St. Martí de Montbrun* y entra dins d' Espanya per lo coll de la *Carbassera*, á mes de 600 m. á sobre lo nivell del mar.

Marca, Mr. Henry y demás historiadors, referintse á la tradició, fan passar la via romana per *Bella-guarda*. (1)

Es necessari escullir entre aquestas opinions diferents ó bé, admetre l' existencia de moltsas vias. Lo principal es entendre's.

No hi ha dubte que en l' antiguetat com en nostres dias s' han traspasát los Pirineus per molts passos ó

(1) Es també l' opinió de Danville, Wisseling, Astruc, S. Guischarde, Du Mege, Daudé de la Valette, Ernest Desjardins, etc. etc.

colls, pero lo problema que tenim de resoldrer consisteix en buscar l' emplassament de la *via romana*, si n' existia no més una, ó bé probar que n' existian dos, com ho pretén Mr. de Sant-Maló.

Existian donchs dos vies?

Mr. de Sant-Maló no 'n dubta pás, y sa opinió es abuy dia admesa per la *Comissió de Topografia de las Galias*. Per ma part no m' atreveixo en acceptarla, Las rahons ingeniosas sobre las quals Mr. de Sant-Maló s' apoya son refutadas, al meu modo de véurer, per la topografia del pais. Com suposar que ingeniers romans hagin establert una via militar permanent en un terreno sorrench ahont no 's troba cap vestigi d' antiguetats, en part inundat per las ayguas del mar y de l' estany, é interceptada per los *graus*. (1) No 's podia escullir camí tan poch practicable. Sens dubte, en cas de necessitat imperiosa, se podia utilizar aquell pas; puig sabém qu'una divisió de l'exércit de Lluís XI l'aprofitá en 1462, mentres que una divisió entrava al Rosselló per lo pás de las *Corbieres*, en direcció d'*Opol*. Lo mateix succelí baix lo regnat de Francisco I en 1523; y baix lo regnat de Enrich IV, en 1597, lo marescal d' Ornano, va seguir aquell pás, practicable sol-sament algunas vegadas durant l'estiu, de lo que convé lo mateix Mr. de Gazanyola. Pero aixó son fets excepcionals dels quals cap consecuencia s' pot tréurer y que provan qu' un exercit d' invasió passa allá ahont pot. Aquell camí, improvisát per una estrategia de

(1) Los *graus* son bretxas produhidas en lo cordó sorrench per ahont surt l' aygua de l' estany y per ahont entra l' aygua del mar quan está alborotát.

moment, no 's deu confondre ab la via militar construhida per ingeniers romans, segons reglas y condicions de soliditat y llarga durada. (1)

Perque donchs volguer establir un embrancament de *Leucate* á *Combusta* (San Hipólit) segons la opinió de Mr. de Sant-Maló, quant desde *Salsulæ* se podia arribar ab mes facilitat á eixa última estació? No puch comprendre l' utilitat que podia tenir.

No admeto donchs aquesta segona hipótesis d' obrir l' accés del Rosselló per una doble via militar.

Si 's consulta la taula de Peutinger que com se sab, es una traducció linear de los itineraris, se veurá que no més una sola via anava de Narbona á

Ruscinone	VI	(Castell Rosselló).
Illibere. . . .	VII	(Elne).
Ad Centenarum. . .	XII	(Determinació dubtosa).

(1) Bergier dona, segons Vitrubio y Pline, llarchs detalls sobre la construcció de las vias romanas. Diu lo següent: sobre un primer gruix de falguera y palla, los treballadors formavan una argamassa de quatre capas sobrepasadas. La primera se componia de pedretas lligadas ab cals y cimá: s' en dehia lo *statumen*, lo fonament.

La segona capa de morté se feya ab pedras mes grossas esmenusadas y barrejadas ab la cals: s' en dehia *rudus*. Tota aquest amalgama havia de tenir per lo menos 50 centímetros de gruix.

La tercera capa s' feya ab una argamassa composta d' una part de cals y tres parts de teula esmenussada. L' estenian sobre 'l' *rudus*. Aquesta tercera capa s' en deya *nucleus*.

Després venia l' empedrát que servia pera cubrir la obra entera: era lo *summa crusta*.

Pera obtenir una perfecta soliditat las dos últimas capas havian de tenir juntas q'35 de gruix. (Vide Bergier: *Histoire des grands chemins de l' empire*, tom 1 pág. 150 y següents.)

Iu Summo Pyrenæo.	v	(Le Perthus).
		(La Massana).
		(Coll de Banyuls).
Deciano.	IIII	(Indeterminat).
Jnnquaria	IIII	(La Junquera).

Hem de creure donchs que si la via de la qual nos parla Mr. de Saint-Maló, hagués existit, lo mapa de Peutinger n' hauria fet menció. *l'egecio*, sobre aqueixos *itineraria picta*, en son llibre *De re militare* cap. VI, nos diu, que cada general tenia de ser provist d' aquell document, verdader mapa de camins, que marcava la distancia de una á altra estació, la qualitat de carreteras que los unian, las montanyas, los rius y riberas qua atravessavan. Semblant o vit, en lo itinerari aprop dels Pirineus, no 's podria explicar, y, si la taula de Peutinger no marca sinó un cami, hem de créurer que no n' hi havia cap més.

Aqueix punt una vegada resolt, es necessari escullir entre los tres trassats diferents per los arqueólechs. La controversia estriba sobre los punts senyalats y la medició. Com en los números de las distancias de la taula de Peutinger y de l' itinerari d' Antonino, no existeix eñtera concordancia, hem d' admetre erradas incontestables y reconegudas per tothom. Los partidaris d' aquells varios trassáts corretgeixen eixas erradas disminubint ó augmentant los números de las distancias en benefici de sas respectivas opinions. Aixó es fugir de la dificultat, no es resoldrerla. Segons veyém, no s' ha encara fet llum sobre la cuestió, malgrat las ingeniosas deduccions emesas per los eru-

dits arqueóclechs dels quals lo Rosselló s' té per honrat.

Prescindint de los documents sobre 'ls quals han ingeniosament discutit, un hom se demana hont podia esser l' emplacament de la via militar (*via domitia*), en vista de la configuració general del país.

Al entrar 'l invasor en la terra dels *Sordones*, se l' hi presentava al horisont, la cordillera dels Pirineus, de igual altitud, qual perfil se destaca clar sota un cel casi sempre seré. Ants de arribar al peu d' aquell teló granítich que l' hi ocultava la Iberia ja podia designar de lluny la collada que havia de trepar, y allavors, més d' un estendria instinctivament lo bras vers lo *summum Pyreneum*, vers las *Clausuras* (Bellaguarda.)

En efecte, es, á primera vista, la part mes accessible de la cordillera pirenaica. L' esfors geològich ha sigut menos poderós en aquella part, com si Deu l' hi hagués manát deixar una bretxa per la qual pogués passar, de una y altra part, lo flux y reflux de nacions molt mes guerrejadoras que pacíficas

Le coll de la Massana sobrepuja en altitud de prop de 400 metros lo cóno sobre 'l qual está construït lo castell de Bellaguarda. (La torra de la Massana s' troba á 811 metros sobre 'l nivell del mar, y la de Bellaguarda á 444.) Ja de llarga distancia un hom veu l' obstacle que s' ha de franquejar. Es molt dubtós que los romans haguessin dirigit sa via militar sobre tot altre punt, majorment quan la naturalesa los hi ha, ella mateixa, facilitat lo trassat.

Un camí passant per lo litoral, y encara que sia per la *Salanca*, no deixaria de tenir inconvenients. Es pro-

bable que l'ingenier romá cuydá d' evitar los llachs y estanys, y escullí un terré mes solit y menos exposát á inundacions. Los partidaris de la via romana per la *Salauca*, apoyan llur opinió sobre actes y vestigis que semblan indicar, per aquell punt, l' existencia d' una antigua carretera coneguda per lo nom de *Carrera de Cárlos Magno*. Seria fácil contestárloshi, que, continuats vestigis de ruinas romanas, se troban no vers St. *Hipolit*, pero si vers lo poble avuy desaparegut que s' en deya *Tura*, situat prop de *Rivesaltes*, los quals vestigis se segueixen fins al *Summum Pyrenæum* de Bellaguarda, per las *Clausuras*, molt més que per lo llur trassat preferit. (1)

L' importancia del pás de Bellaguarda havia determinat construhirhi fortificacions macissas qu' encara resisteixen als esforços del temps. Ellas nos próban

(1) Desde *Tura* ahont se suposan existir las ruinas de *Combusta*, després d' haver passat la ribera de l' *Agly*, del costat de *Rivesaltes*, se troban substruccions de la época galo-romana, sobre tot de prop del poble de *Peyrestortes*. Hem de creure donchs, que hi ha hagut en aquell punt aglomeració més ó ménos considerable de gent. S' hi han trobat restos de tota especie: rajolas, terrissería, ossamenta. La existencia d' un aqüeducte que hi conduhía l' aygua de l' *Agly*, ha sigut probada per un espay de prou extensió. La posició que ocupava aquell poble, 'l qual ha deixat solzament vestigis, es de las més aventajadas: se domina tota la Conca de *Rivesaltes*, tota la *Salanca* y tot l' entorn, un horisont de montanyas espléndit. Al dirigirse vers lo *Summum Pyrenæum* de Bellaguarda, se troban, á tres quarts de llegua sud de *Perpinyá*, ruinas romanas en lo lloch dit la *Vallauria*, á *Canhoes*, á *Pollestres*, á *Banyuls-dels-aspres*, á *Pontellá*, á *L' Albere*, al *Perthus*. Son com una sembradura que 's pot seguir fins á *Espanya*.

(Veurer *Le Publicateur des Pyrennées Orientales*, anys 1833-1835, passim.)

que en aquella época, lo mateix qu' abuy, era lo coll del Portús una de las portas principals pera entrar á Espanya, y qu' era lo punt extrém ahont passava la via militar després d' haver atravesat lo Rosselló.

En aixó, 's pót contestar que també existian fortificacions sobre lo coll de la *Massana*, y que lo conegut per lo nom de *La Pava*, era protegit per lo castell d' *Ultrera* (*Vulturaria*). Mr. de Saint Maló fa notar qu' en la vessant meridional, se troban á certa distancia, garrigas cobertas de jonchs, lo que explicaria lo nom de *Juncaria* donat a la primera estació que 's troba per aquell costat, entrant á Espanya. Aqueixa manera de raciocinar no deixa de volguer ésser condescendent; pero després d' examinat un se demana si la naturalesa del terreno y sas produccions bastan pera indicar lo lloch d' una estació; si fos així, lo nom de *Juncaria* s' aplicaria molt millor á la villa de la Junquera, qu' es la primera que 's troba al baix del coll del Portús. Se comprén qu' una estació dongui son nom á particularitats locals, com *Salsulæ* á fonts d' aygua salada y *Juncaria* á la naturalesa dels productes de son terreno; pero cap vestigi antich ó modern marca l' estació indicada per Mr. de Saint-Maló, en lloch que la vila de la Junquera tant per lo nom que porta, com també per sa situació y vegetació joncal que 's troba á las boras del riu Llobregat, justifica molt bé la preferencia que se li dona. Monsieur de Saint-Maló no ha advertit pas que Strabon, qu' ell mateix invoca en apoyo de sa opinió, nos parla també d' un camp *Joncaire* atravesat per lo camí que passa als entorns de *Saguntum* (Murviedro) y de

Setabis (Xátiva) (llibr. III pág. 408); y que 'ls autos antics de propietats dels terrenos prop de la via romana, en particular no lluny de *Sigean*, mencionan molts camps *joncaires* ó bé *joncassas*, denominació que 's troba per tot quant la naturalesa del terreno ho ofereix. (Veureu le *Compoix* de *D' aigrefeuille* de *Sigean*.) Donchs nó n' hi ha prou de una senzilla analogia etimologista pera destituir la vila de La Junquera en benefici d' un terreno incert que Mr. de Saint-Maló erigeix en estació.

Tothom que conegui 'l país veurá las pocas probabilitats de que passés la via romana per lo coll de la Massana ahont lo terreno, en la vessant meridional, es molt trencat y de rápida pendent. No hi ha dubte qu' aquells obstacles no impediren á Felip l' atreuit, trepar los Pirineus y baixar á l' Empurdá, pero s' ha de notar que aquell camí era tant poch conegut, que fou necessari que un frare francés, de l' Abadia de Sant Andreu de Soreda, s' oferís al rey pera indicarli y servirli de guia. Baix lo regnat de Lluís XIV, lo marescal de Noailles, va passar també la frontera per aquell coll, després d' haver lliurat un combat brillant contra lo Comte de Monterey, virey de Catalunya (1677). Si la carretera de las Clausuras no hagués sigut guardada, en un y altre cas, s' haguera escullit de preferencia. Donchs cap conclusió podém treurer del trassat per lo coll de la Massana.

Ademés, lo pás per la Junquera es encara mellor indicat més naturalment sobre la vessant meridional que en la vessant que mira lo Rosselló. En efecte, al entrar á Espanya, la cordillera dels Pirineus que for-

ma, desde la Junquera, la primera zona de la plana del Empurdá, s' aixampla extraordinariament. Lo mateix Mr. de Saint-Maló es obligat de reconeixer que «desde 'l Porthus al pont de *Campmany*, sobre 'l *Llobregat*, l' inclinació es tan suau, qu' apenas es sensible.» Molt al contrari, al dirigirse vers lo coll de la *Massana*, un hom se toparia ab dificultats considerables que lo farian recular, en lloch que la rebaixa del terreno indica quan s' ha de seguir lo camí vers las *Clausuras*, per lo coll del Porthus ó de Panissars, ahont l' antiga via es encara visible, puig es en part tallada sobre la penya, la qual conserva encara las marcas de roderas de carros.

Deixém per un moment la dissertació de Mr. Aragon pera produhir alguns nous arguments á favor de sa tésis.

Lo terreno de que parla Mr. Aragon m' es familiar, com habitant del país; donchs he observat molt bé aqueixas regueras de carros sobre la penya en lo tros desde lo pont d' Espanya al pont de la pujada dels límits, per dallá del barranch, á dreta de la carretera pujant als límits. Molts més trossos de la via romana 's coneixerian encara si no fossen coberts per la nova carretera actual. Y á propòsit del nom *Juncaria* dech fer coneixer als arqueólechs que 'l escut de la vila de la Junquera, lo mateix que son antich sagell de la casa de la vila, representa un manat de jonchs, lligat per una cinta.

Fins ara l' estació de *Juncaria* ha sigut generalment reconeguda per estació de Figueras. Pero, pera probar ab més abundament los arguments de Mr. Ara-

gon, diré que la Junquera es vila antiquíssima y que hi existian construccions romanas. Eixas construccions son avuy casi del tot destruhidas. Consistian en duas torras rodejadas de murallas, situadas á la part superior de la via, que 'n diuhen encara la Força. Avuy existeix en dit punt una fábrika de taps de suro la qual s' ha construhit ab las pedras de la fortificació y de las torras. Se veuhen encara alguns vestigis de muralla y los fonaments de las torras de dos metres de gruix; sa construcció es macissa, y pèr sa dura argamasa que s' ha hagut de desfer á barrinadas, se deduheix qu' es obra dels romans.

Ara dech contestar á un argument emés per l' autor de la *Historia del Ampurdan*, don Joseph Pella y Forgas. Diu en l' apéndice A: *observaciones topográficas*, que si bé s' arriba per la part d' Espanya ab facilitat als colls del Pertús y Panissars, s' ha de tenir en consideració que per la part del Rosselló seria molt difícil y costós per sa baixada rápida y que si havia de passar un camí de ferro, 's tindrian de construhir viaductos y fábriques colossals pera salvar la escabrositat del terreno.

Contestaré donchs á aquest argument lo següent:

Si la direcció de la via romana, en lo territori de la *Clusa*, hagués correspost á la direcció de la carretera actual, tindria rahó. En efecte, al construhir dita carretera, 's feu passar per los alts y punts més escabrossos, á fi de que fos dominada en tot son curs per los canons de Bellaguarda. La via romana, segons opinió admesa, passava per lo lloch qu' en diuhen: La *Clusa d' avall*, seguia la torrent del *Rom*, (1)

(1) Que baixa del coll de Panissars.

tantost la riba dreta, tantost la riba esquerra y sempre al fons de la vall, passant per l' estret y terrible congost de las *Clausuras*, enterament covert de fortificació, ahont pochs defensors podian impedir lo pás á un exércit. Es fácil seguir encara la direcció d' aquella via, reconeixentne alguns vestigis. Després de passar lo congost de las *Clausuras* s' arribava fácilmente al coll de Panissars seguint sempre la vall del *Rom*, y per' arribar al coll del Portús, se seguia á poca distancia de las *Clausuras*, un afluent del mateix *Rom* qu' en diuhen lo Torrent del *Faig*. La pujada de eixos dos colls es suau y no ofereix dificultats. Se comprén donchs molt bé, que 'ls ingeniers romans fessen passar la via per Bellaguarda.

Aixó dit tornarém á rependre la sabia dissertació de Mr. Aragon.

«Entre 'ls partidaris del trassat de la via per lo Coll de Banyuls, debém contar lo sabi arxiver de Perpinyá, Mr. Alart, lo qual en una interessant discussió arqueològica, deduheix que la via romana, que de las Galias se dirigia á la Iberia, costejava 'l litoral, puig que segons Strabon, lo temple de Venus (*Port Vendres*) aprop del mar, estava situat á la vora d' aquell camí. Col·loca també 'ls trofeus de Pompeyo á *Cerbera* més al sud, y seguint sempre la mateixa direcció, en contradicció ab Marca, Henry y molts altres erudits que 'ls confonen ab la torra avuy desapareguda, ab la qual Vauban substituí lo castell de Bellaguarda. Mr. Alart podia prevaleixers de la opinió anteriorment emesa per Mr. de Gazanyola en sa *Historia del Rosselló*. L' un y l' altre nos fan recordar que,

segons Polibio, Anibal traspasá 'ls Pirineus 217 anys avans de J. C., caminant *la dreta al mar*; y Mr. Alart afegeix: «que si l' exércit no hagués costejat lo litoral, eixa observació seria inútil de fer.» Ab tot y aixó es molt presumible que aquell exércit fort de 50.000 infants, 9.000 cavalls y 37 elefants, entrá al Rosselló per moltes colladas. Lo Portús no 's troba pas tant lluny de la costa pera creurer que lo general cartaginés hagués prescindit d' aquell camí, ab molta més rahó, que las forsas debian estar divididas en varios cossos y ocupar gran extensió de país.

Aixó de que Anibal s' avancés *la dreta al mar* seria de poch valor, si no fos que Polibio ho repeteix quan diu: «Anibal arribá de cop á las voras del Ródano, *tinguent á sa dreta lo mar de Cerdanya...* y se prepará á passar lo riu á l' altura ahont encara no s' ha dividit en cap branca; y establí son campament poch més ó menos á quatre jornadas del mar.» (Polibio 52.) Donchs, hem de presumir que lo punt ahont efectuá lo pas del Ródano 's troba més allunyat de la costa que lo *Summum Pyrenæum* de Bellaguarda. No obstant, Polibio, en los dos casos emplea las mateixas expressions. Se pot deduhir d' aixó que l' historiador grech ha volgut probar que la conseqüencia obligada de la marxa d' Anibal vers los Alpes, no era lo costejar seguidament lo mar. Ademés, Polibio diu senzillament que Anibal maniobrava pera traspasar los Pirineus, malgrat lo temor que 'ls Galos *atrinxerats en sas montanyas*, li inspiravan.» (Ibid., llibre III. C. 40.) Nó hem de deduhir donchs que, del resultat d' eixas expressions, era menos cuestió lo costejar vers

lo cap *Cervera*, en lo qual Mr. Alart col·loca 'ls trofeus de Pompeyo, que de caminar vers lo *Summum Pyrenæum*, ahont se trobava, segons l'opinió de molts historiadors, lo monument erigit temps després, en honor del vencedor de Sertorio? Lo que confirma aqueix modo de veurer es la manera de que formalment s'expressa Strabon, quant diu: «Aqueix camí s'apropa tantost del mar com tantost s'en allunya.» (Strabon. llib. III pág. 468.)

L'autor de la *Geographie historique et administrative de la Gaule Romaine*, Mr. Ernest Desjardins, de l'Institut, recorda l'opinió del célebre geògraf grec en eixos termes: Strabon, diu, nos explica molt bé que lo camí d'Italia á Espanya s'apartava del mar pera pujar los Pirineus en lo punt ahont se veyan los trofeos de Pompeyo; y que, seguint dit camí, desde Tarragona, s'atravessava lo *campus Juncarius*, del qual la Junquera recorda certament lo nom antich. *Se sab que no hi ha pús possible á l'est del coll del Portús, puig que lo cap de Creus, ants Pyrenæum pomontarium, s'avansa dins mar, rodejat de penyas y precipicis.»*

Cito la opinió de Mr. Desjardins encara que no fassi gran cas de sa autoritat, la qual, en aquest punt vé de tercera ó quarta má. Eix autor ignora sens dubte la controversia á la qual la cuestió ha donat lloch; sense aixó s'en hauria recordat al fer menció dels congostos de la Massana y de Banyuls. També s'equivoca quan diu qu'Anibal després de passar los Pirineus per lo *Summum Pyrenæum* del Portús posà siti á *Illiberis*. Hauria hagut de dir que establí son campa-

ment devant d' *Illiberis* (1) sense lliurar batalla, y que hi rebé una diputació dels principals galos, viaguts expressament de Ruscino, pera facilitar, sense combat, lo pás del exércit cartaginés al través del Rosselló. Sia com vulga, crech, que ha indicat, segons los autors citats en son treball, lo verdader trasat de la via romana al entrar á Espanya. Diu ab rahó que lo pas per l' est no era pas practicable, encara qu' allavors eom avuy hi busquessin la gent de peu un camí de travessa mes dret per lo coll de *Belitres* ó de *Banyuls*, y no per lo cap de *Creus* que no es frontera pirenaica. Cap vestigi indica rastres de via romana, rastres que serian encara en part visibles si hagués existit, puig que 's veurian tallats sobre la penya.

Donchs hem de mantenir, ab rahó, 'l pás per lo *Summum Pyrenæum* de Bellaguarda (lo Portús) com á última estació de la via romana al entrar á Espanya, sens deixar de convenir, per aixó, qu' allavors com avuy, no 's pogués traspasar los Pirineus per colladas més ó menos practicables.

No pretench imposar irresistiblement ma opinió. Tota vegada ella me sembla més racional que las demés.

En resúmen, segons mon modo de veurer, hi hauria moltes estacions ben determinadas en lo Rosselló: *Salces*, *Tura*, *Ruscino*, *Illiberis* y *Bellaguarda*. S' hi podria afegir *Ad Centenarium*, més enllá del *Boló*. Se troban en efecte sobre aquell punt numerosos rastres

(1) *Pyrenæum transgreditur, at ad opidum Illiberim castra locat.* (Tito Livio, llib. xxi sect. 4.)

d' estació romana damunt los quals està construhida una antiga capella que té nom *Sant Martí de Fonollar*. Crech que Mr. Henry la senyalá 'l primer; jo mateix lo vaig acompanyar sobre aquells llochs, y aprop de la capella várem trobar vestigis de numerosas substructions que semblavan provenir d' un establiment relativament important.

Quedaria sols á justificar per la medició los punts senyalats. L' autor, que acabo de citar, ho ha fet, reclinant las conjeturadas equivocacions dels números que reglan las distancias entre las varias estacions. Aqueix procediment, empleat també per los partidaris dels demás trassats, era, afins de cert modo, imposat per las diferencias que existian entre los números dels itineraris transmesos per l' antiguetat. No 's poden conciliar si nó fentlos concessions recíprocas, á las quals un s' ha de resignar per falta de documents precisos. Y no 's pot fer diferentment quan un no té una certitut sobre lo punt ahont estavan situadas algunas estacions.

Ruscino, com exemple, ocupava allavors lo mateix punt que ocupa avuy dia la terra anomenada *Castel-Rosselló*? Se creu que sí; pero aquella vila, que, segons Pomponius Mela, s' havia fet colonia romana y fou destruhida per la invasió dels bárbaros als principis del segle v es dubió que 's trobés establerta sobre l' espay reduhit, dominat per la terra construhida solsament en la edat mitjana, á la vora dels ribástos (falaises) als peus dels quals corre lo riu *Tech*: qui sab si *Ruscino* 's trobava allavors mes aproximada del punt que ocupa Perpinyá. La presencia dels prin-

cipals galos que 's trobaven reunits quan reberen los embaixadors d' Anibal, sembla indicarnos que l' antiga ciutat tenia sa importancia, y que, *lo Castell* actual nos representa potser las ruinas d' un castell distant de la vila, pero dependent d' ella pera sa defensa. Se compren donchs que aqueixa incertitut sobre lo verdader emplassament de las estacions autorisi certa tolerancia en l' apreciació de las distancias. ¿No 's podria encara conjecturar que la via romana no atravessava ni *Ruscino* ni *Illiberis* y que podia molt bé passar pels entorns d' aquellas dos vilas, pero mes lluny, lo mateix que las estacions de nostres camins de ferro que 's troban separadas dels pobles dels quals portan 'l mateix nom? Si axí fos, y es probable, un hom s' explicaria facilment lo que sembla un error en la medició de certs trassats, sobretot si s' te compte lo sinuosas qu' eran las vias sobre molts punts.

Los erudits, dels quals he fet menció, 's dedicavan á llurs concienzosos estudis, llarch temps avans lo descobriment dels gerros apolinaris que fou al principi de 1852. Se s' b que, en aquella época, trobaren á Roma, al reparar lo manantial de la font mineral de *aque apollinares*, entre altres objectes preciosos, tres gerros de plata, parescuts al millari d' or que l' emperador August havia fet erigir al centro del *Forum*, sobre 'ls quals era gravada la indicació de totas las carreteras de l' imperi, ab sas numerosas estacions que conduhian de Gades á Roma. Erá com una llibreta de correo, que s' ha conservat á través dels sigles, sens cap alteració per part dels copiadors, y

atés aqueix medi de comprovació. se podia molt bé rectificar l' itinerari d' Antonino y las taulas de Peutinger. Aixó fou fet, en conjunt, per Mr. Alfret Jacobs. Mr. Aurés ha publicat també un treball notable relatiu á la concordancia dels gerros y sa comparació ab l' itinerari d' Antonino y la taula theodosiana (de Peutinger.)

«Després d' havernos apoderat de Roma, en 1864, recorri á la amiatat d' un oficial intel·ligent (Mr. le capitaine de Basseville) 'l qual me procurá un dibuix de un dels gerros mes grans exposats al museo *Kirscheriano* del col·legi romá. Las inscripcions gravadas sobre los tres gerros son idénticas; pero no s' hi troba ni *Illiberis*, ni *Centenarium* ó *Centuriones*. Pot ser aquellas estacions estavan llavors suprimidas, en lloch que lo mapa de Peutinger, porta sòlsament, *Illiberè* y no porta *Combusta* que 's trova sobre los gerros apolinaris y l' itinerari d' Antonino. M' havia cregut poguer reconèixer exactament totas las estacions del Rosselló que se troban entre *Salses* y *Bellaguarda*, ab l' ajuda de las inscripcions gravadas sobre los gerros apolinaris. Com s' acaba de veurer, mon desilij va quedar enganyat. No 's pot donchs formarse opinió sobre la via romana á son pás per lo Rosselló si nó ab l' ajuda dels documents citats en aquest estudi. Cada hù escullirà lò trassat que li semblará millor establert. Henry, de Saint-Malo, de Gazanyola, Alart, etc., etc., han exposat las rahons de sas respectivas preferencias: en quant á mi m' en refereixo al trassat que comporta *Salses*, *Combusta* ó sia *Tourá*, *Ruscino*, *Illiberis*, *Sant Martí de Fonollar* ó sia *Centuriones*,

Summum Pyrinæum ó sia lo Portús (1) En eixa qüestió, quan no podém conseguir la veritat absoluta, es necessari, mentres se fassi mes llum, contentarse de la veritat aproximativa. A ella m' he resignat.

Reprodueixo en las planas 227 y 228 un cuadro sinóptich dels itineraris que'm procurá 'l senyor capitá de Basseville. S'hi han reproduhit los noms gravats en los tres gerros que 's trobáren en 1852. Un quart gerro 's trobá algun temps després; porta las mateixas indicacions que los tres primers. S' han de comprobar ab la taula de Peutinger. Aquest treball ha sigut fet per Mr. Aurés.

Mr. de Basseville, no sols ha copiat exactament las inscripcions del gerro més gran: al dibuixarlo ha fet de manera que enrotllanlo en un cilindro qualsevol s' obté la reproducció del gerro original dividit en quatre compartiments per columnas. Lo gerro te 'l coll y peu aixamplats.»

Ara tornarém á parlar del coll de la Massana, y donarém la etimología del nom Massana segons un autor rossellonés.

En 981, Lotari, rey de Fransa, confirmá á favor del monastir de Sant Genís la possessió de tots los bens que perteneixian á dit monastir. En lo número de pobles designats en lo diploma que se li otorgá, s' troba 'l poble de Sant Pere, situat á prop d' Argelés: *villam sti Petri quæ est juxta villam argelariam*

(1) Mr. Aurés ha publicat en Nimes, en 1868, un opúscul que porta lo títol següent. *Concordancia dels gerros apolinaris y de l' itinerari de Bordeaux á Gerusalem y comparació ab la taula de Peutinger y l' itinerari d' Antonino In 8.ª 128 pág. ab cuadros.*

(Marca Hispanica, Lit. n.º 128). Una vegada probat aqueix punt, dech concretarme solsament en buscar probas en tota l' extensió de l' antich territori de *Sant Llorens*. Al recorre donchs aquell territori s' arriba á un lloch que s' anomena encara *Sant Pere dels Forquets*, ahont se veu lo mas Muntaner; es en aqueix punt donchs que, en aquell temps, existia l' iglesia de Sant Pere, de la qual lo diploma de l' any 981 fá menció... Com en aquells llochs no s' troban vestigis de un conjunt de cases que formin un poble, hem de creurer necessariament que lo poble de Sant Pere s' eomponia solsament de masos islats y distants los uns dels altres. Es, potser, per la multitud de aquells establiments rurals que la montanya d' Argelés ha pres lo nom de *Massana* que porta encara abuy. Lo mot *mas* es sens dubte l' arrel del nom precitat, y nos es per més presumir que *Massana* significava en aquell temps un territori *dividit en masos*. (Renard de Sant Maló. Publicateur des Pyr. Orles. 6 Juliol 1833).

Al cim de dit coll y en territori francés se troba una torra que correspon ab una altre molt alta qu' en diuhen la torra de *Madalóch*.

ITINER

AD PORTVM	XXIII
MASTAM	XVI
VCIAM	XXVII
ORIPPVM	XXIII
HISPALIM	VIII
CARMONEM	XXII
OBVGLAM	XX
ASTICIM	XV
ADARAS	XII
CORDVBAM	XXIII
AD [̄]	X
EPORAM	XVII
VCIESEM	XVIII
ADNOVLAS	XIII
CASTVLONEM	XIX
ADMORVM	XXIII
TISOLARIA	XIX
MARIANA	XX
MENTESAM	XX
LIBISOSAM	XXIII
PARIENTINIS	XXII
SALTIÇIM	XVI
AD PALEM	XXXII
ADARAS	XXII
SAETABIM	XXVIII
SVCRONEM	XVI

ARIUM

VALENTIAM	XX
CAÇYNTVN	XVI
ADNOVLAS	XXIII
ILDVM	XXII
INTIBILIM	XXIII
DERTOSAM	XXVII
SVBSALTVM	XXXVII
TARRACONEM	XXV
PALFVRIANAM	XVI
ANTISHANAN	XIII
ADFINES	XVII
ARRACONEM	XX
SEMPRONIANA	VIII
SETERRAS	XXIII
AQVISVOCONTIS	XV
GERVNDAM	XII
CILNIANAM	XII
IVNCARIAM	XV
INPRAENEVM	XVI
RVSCINONEM	XXV
COMBVSTA	XI
NARBONEM	XXXII
BAETERRAS	XVI
CESSERONEM	XIII
FORVMDOMITI	XVIII
SEXTANTIONEM	XV

AGADES

AMBRVSSVM	XV
NEMAVSVM	XV
VÇERNVM	XV
ARELATA	VIII
ERNAGINVM	VI
GLANVM	VIII
GABELLIONEM	XII
APTAMIVLIAM	XII
ÇATVACIAM	XII
ALAVNIVM	XVI
SEGVESTERONEM	XXIII
ALABONTEM	XVI
VAPINCVM	XVIII
CATVRIÇOMAÇVM	XII
EBRVRODVNVM	XVIII
RAMAM	XVII
BRIGANTIVM	XVIII
DRVANTIVM	XI
SEÇVSIONEM	XXIII
OÇELVM	XXVII
TAVRINIS	XX
QVADRATA	XX
RIÇOMAÇVM	XVI
CVTHIAS	XV
LAVMELLVM	XIII
TICINVM	XXI

ROMAM

BAMRVM	XX
PLAÇENTIAM	XVI
FLORENTIAM	XV
PARMAM	XXV
LEPIDVMREGIVM	XVIII
MVTINAM	XVII
BONONIAM	XXV
CLATERNVM	X
FORVMCORNELI	XIII
FAVENTIAM	X
FORVMLIVI	X
GEÇENAM	XIII
ARIMINVM	XX
PISARVM	XXIII
FANVMFORTVNAE	VIII
FORVMSEMPRONI	XVI
AD CALEM	XVIII
HESIM	XIII
HELVILLVM	X
NVCERIAM	XV
MENANIAM	XIX
AD MARTIS	XVI
NARNIAM	XVIII
OCRICLO	XII
ADXX	XXIII
ROMAM	XX

Aquellas torras construhidas lo llarch de la frontera dels Pirineus y sobre los punts culminants, de construcció autiquíssima, han cridat l'atenció dels arqueólechs y suscitát no pocas discusions lo mateix que las vias romanas. Los uns diuhen que foren construhidas pels romans, altres per los goths, altres per los árabes y per fi per los reys de Mallorca.

La primera torra que 's troba en la alta cordillera es á una horaavans d'arribar á coll d' *Aras*, construhida en un puig elevát y de rica vista; ne diuhen la torra del *Mir*. Es rodona de una alsada de 8 metres y de 4 metres de diámetro á l'interior. Es dé tres pisos, en volta, y sos murs tenen 1'50 m. d'espessor. Se puja al primer pis per una escala de pedra construhida dins lo gruix del mur, á 1'50 metres d'altura del platerreno. Pera pujar al segon pis es lo mateix. La torra está construhida sobre una plataforma de 3 m. de relleu; y á l'entorn de la plataforma, la penya es tallada de modo que la torra s' troba aislada per un fosso de regular profunditat y amplada. En l'únich costat pera entrar en la torra, vers la porta, hi ha una escala de pedra de uns 2 metres que hi dona accés. Los murs, encara que tinguin un gruix de 1'50 m. son espitlleráts (1). No hi ha pedras picadas, son pedras de tota dimensió unidas per una ar-

(1) Lo ser los murs espitlleráts, vol pas dir que sas espitlleras servissen pera la defensa de la torra, com en las fortificacions de la edad mitjana. Se compren sa impossibilitat per lo metre y mitj de gruix de la paret. La forma de ditas espitlleras fa creuer que servian pera donar claror á l'interior de la torra, puig que no rebia la llum d'altra manera.

gamassa dura y compacte semblant á la argamassa de las construccions romanas.

Descrích minuciosament aquesta torra porque qui n' ha vist una, totes poch ó molt son lo mateix. De segur que desde la torra del *Mir* veurém una altre torra ab la qual correspon: en efecte á unas tres horas se presenta la torra de *Cós* del tot arrunada. Aqueixa torra está en combinació ab la torra de *Batera*, de *San Cristau*, de *Bellaguarda* (eixas dos destruhidas) de la *Massana*, de *Madaloch* y las torras de vora mar.

Es difícil fixar la época de sa construcció y per que serviren. Lo cert es que ha de ser molt remota. N' hi há que pretenen que aqueixas torras eran torras de refugi y de de'ensa; está molt bé, pero vos demano quin refugi podia oferir la torre del *Mir*, á 1500 metres d' altitut, las torras de *Cós*, de *Batera*, etc., lluny de tota habitació, en paisos deserts, en montanyas escarpadas y d' elevació?... Comprench molt bé que las torras espargidas en nostre litoral servissen de refugi. En efecte, quan lo perill d' una invasió era senyalat per las torras d' observació de la montanya, los barons cridavan y reunian sos vassalls y s' tanca- van en sos castells. Las vilas de alguna importancia possehian sa *Força*, punt fortificat y de refugi. Las casas ricas de pagés tenian sa torra dins la qual la gent se refugiava ab lo que volian salvar tant com durava la tala dels piratas serrahins de Mallorca ó desembarcáts de la costa moruna. A fins á 1830, que 's conquistá Alger, duraren las sorpresas dels moros en nostras costas.

Donchs, de que servian las torras dels cims dels Pirineus? y á quina época han sigut edificadas? Es difícil respondrer. La bona rahó que 's pot donar es que foren construhidas per los que fugint de la invasió serrabina permanexeren durant llarchs anys en las garrotxas escabrosas del Pirineu. Al principi, serian sens dubte torras de refugi pero á mida qu' anavan conquistant sa terra, se servirian d' ellas pera senyals ab farons ó alimares com estava en us al segle XI en lo famós article *Princeps namque* dels *Usatges* de Barcelona. En Pere III, acampát sobre lo coll de Panissars *feu fer huna alimara vers la Junquera axí com havia demprés*, per anunciar la invasió del rey de Fransa (Muntaner).

En Pere IV, quant se las havia ab lo compte d' Ampurias, (1384) feu un reglament sobre las senyals que havian de fer las torras y castells de la frontera al tenir novas del enemich. Durant la nit s' havia d' encendre *hun faro* y de dia *huna fumada* per cada cent homes d' armes que pasarian la frontera. Cada torra transmetia lo senyal fins las torras de *Madalóch* y de la *Massana* las quals lo transmetian á la torra de Peralada y de eixa al restant de Catalunya.

Pera més il·lustrar eixa cuestió y donar una proba de las discussions que ha suscitat, reproduhirém la polémica de dos sabis historiadors y arqueólechs del Rosselló *Mrs. Pierre Puiggari* y *Henry*.

«—Torras sobre las montanyas vulgarment y falsament atribuhidas als sarrahins com á torras de senyal.—

Aquellas torras erigidas sobre molts cims de nostres

Pirineus passen vulgarment per torras de senyals construhidas per los moros, Pero Tito Livio nos diu que aquellas que s' han atribuhit als serrabins d' Espanya, existian ja ans de la segona guerra púnica. No es menos cert que del temps del Baix Imperi s' construhian aquellas especies de fortificacions y que son us principal consistia en oferir un refugi al moment del perill á la gent y remáts dels pobles vehins. (Gibbon, tom. 7.)

Lo género de construcció d' aquellas torras y tamoch l' historia no 'ns proban que sian obra dels moros; res nos diu que hagin servit precisament per la transmissió de senyals. En nostres arxius trobém probas del contrari. S' hi troba, com exemple, que las torras de *Madalóch* y de la *Massana* eran destinadas á la defensa del pais, y que aquesta última que protegeix lo coll que porta son nom, havia sigut construhida per orde de Jaume primer, rey de Mallorca. (*Arxiu del real patrimoni, 5 Reg. cartulari de Coplliure.*) P. Puiggari corresponsal de l' Academia Real de Tolosa. (*Journal le Publicateur des Pyrénées orientales* 1832, núm. 29).

Contestació de Mr. Henry.

.....
Torras de senyals segons la opinió de Mr. Puiggari, «res nos diu que aquellas torras hagin servit precisament á la transmissió de senyals, puig tenim «probas del contrari en nostres arxius.» Es una equivocació; jo provaré que nostres arxius parlan de l' us de senyals. Ducange á la paraula *Adalides*, cita un tros que diu: *ponunt de die speculatores seu atalaias*,

et noctu auscultatores. En 1834. quan en Pere IV ha-
gué obligat á son gendre, lo Comte d' Ampurias, á
deixar sos estats, lo qual, refugiat en Languedoc, reu-
nia forsas pera tornar á entrar en l' Ampurdá, lo rey
Pere que 's trobava allavors á Figueras feu publicar
un bando pera regir los senyals que las torras s' ha-
vian de transmetrer pera anunciar la aproximació del
enemich. Lo vigilant de la torra la més aproximada
de la frontera per la qual lo comte d' Ampurias havia
de penetrar en lo Rosselló, debia encendrer un gran
foch al ovirar l' enemich, si era de nit, y si entrava
de dia, fer una gran fumada. Aqueix primer foch ó
fumada qu' era lo senyal d' alerta havia d' esser se-
guít d' altres fochs ó fumadas per cada vegada que
veurian entrar cent homes de llansa. La torra del cas-
tell de Perpinyá tenia de fer immediatament lo mateix
senyal pera ser transmés d' una torra á l' altra fins á
la de *Madalóch*, y d' aqueixa á las torras situadas á l'
altre part dels Pirineus fins á Barcelona.

Hi ha més encara: á causa d' aqueixa mateixa des-
tinació, las torras que, tant en Espanya com en Cata-
lunya, han conservat lo nom árabe d' Atalayas, se las
anomenava també *Phares* (Faros). Una ordinacló de
Berenguer Dalmás, inspector de fortificacions del rey
de Mallorca, nombrá *casteylans de la torra del Far*
de Tautavel á tres individus als quals los hi doná per
paga 35 lliuras per tots tres, més dos lliuras pera pa-
gar lo menjar d' un gos qu' eran obligats á mantenir
(arxiu Dom.) Donchs, aquellas atalayas, encara qu' en
Gibbon diga 'l contrari eran més torras de guayta que
de refugi, com en lo temps dels romans. Lo poch es-

pay que tenia l' interior de la major part d' ellas de poch hauria servit pera poguer refugiarshi la gent d' aprop ab son bestiar y menos encara á la gent dels pobles que eran casi sempre enmuralláts. (Henry. — *Publicateur du 8 Sbre. 1832* núm. 32.)

Réplica de Mr. P. Puiggari á Mr. Henry.

Quan jo he escrit que res probava que aquelles torras haguessin servit *precisament* á transmetrer senyals... y qu' aixó no era la destinació *principal* d' aquells castells durant lo Baix Imperi, me sembla que eixos dos mots *precisament* y *principal* bastarán pera apartar tota idea d' exclusió. Perqué donchs emprar probas de tanta rama pera probar una cosa que ja sabia? Convinch que aquelles torras han servit alguna vegada de guayta. Pero, parlant ab bona lógica, nos es permés deduhir, ab Mr. Henry, que havian sigút construhidas expresament pera aquell objecte. Si fos així, lo mateix se podria dir de campanars, de montanyas y de totas las elevacions sobre las quals se fan també senyals quant es necessari.

Mr. Henry fa cas omís de las probas contrarias; condemna molt decidit en *Gibbon* sens haverse donát la pena de llegir son escrit relatiu á aixó y que jo mateix li indicava pera abreviar. Consultantlo hauria pogut compendrer de quina manera torras bastant reduhidas podrian procurar un refugi sufficient. Li aconsello, donchs, torni á consultar aquell historiador illustre; y més encara, puch indicarli en l' arxiu real (R. 18 p. 133) una ordenació de 1388 que ordena al comandant de la torra antigua dels Banys d' Arlés de

recullir, en cas de perill, los homes y las donas del vehinát ab tot son haber, provisions y mercaderías (ab tots sos bens.)

Lo que diu en Ducange, res proba; parla no més que de centinellas. *Atalaya* es un bome que vigila; també 's compren com á pntt elevát qualsevol que serveix á dit· vigilant. En aqueix sentit lo· castellá y lo catalá traduheixen aqueix mot en llatí per *Spécula* que vol dir lo mateix. En lo Rosselló lo mot *Atalaya* no s' emplea; sols s' emplea son verb *atalayar* y encara mal á propós.

Segons la opinió de Mr. Henry nostras torras eran també conegudas per lo nom de fáros y no pot citarne no més una; la torra que s' en diu *del Far*. Relativament en aixó, nos refereix que Berenguer Dalmás, (hauria hagut de llegir Dolms y no Dalmás) encarregat d' inspeccionar y aprovisionar los castells del Rosselló nombrá tres guardians pera aquella torra. Pero, además de que aquella ordenació res nos proba de lo que nos hauria de probar, es també bastant ridicul. Com s' enten, tres guardians ó castelans pera una sola torra! y encara per qué afegirhi un cá? Creu Mr. Henry que sia pera entretenir un farol ó una gabbia de foch. Pero si Mr. Henry hagués girát lo full, hauria vist una ordenació real que nombra solsament un únich governador dels col·locats, per lo complacent delegát. Hi hauria vist també que no era sols la torra que portés lo nom *del Far*, pero lo portava també la montanya sobre la qual estava edificada; *Turris poldii del Far*. Molt més hauria vist si hagués obert lo registre del patrimoni real, titulat: *Castells reyals*

de Rosselló any 1369, com també la recopilació d'ordenacions reals referents á lo que contenian y de lo que faltava en quiscuna de aquellas fortalesas, en número de trenta.

La torra *del Far* es una de las primeras, y en ella's refereixen solsament municions de guerra y queviures; no s' hi fa menció ni de *far* ni de cap altre foch. N' es lo mateix de tots los demás castells inscrits en aquell registre. M' atreveria encara á dir, després d' haber molt cercat, que cap nombrament de governador, en nostres arxius, fa menció de senyals, lo que probaria qu' aixó era no més un accessori de moment y que res significava.

Donchs, si aquells castells ab sas municions eran guardats per quatre ó un sol individuo fins al moment del perill; n' hem de deduir que aquells empleáts tenian los empleos de guardas de magatsem ó be de porters.

Citaré un fet notable que vé en ajuda de la tésis que defenso. Lo reyalme de Valencia es poblat de torras com las nostras poch més ó ménos. Foren veraderament edificadas per los serrahins (es dir en lo segle XII), pero la proba *que no servian pas sols pera transmetre senyals* es que quant s' en apoderá lo nostre rey en Jaume en 1230, en lloch de col·locarhi guardians encarregáts d' encendrer fochs, hi col·locá pera sa guardia y defensa, nobles y braus templanis, y també sanjuanistas y mercenaris; hi veyem caballers del més alt llinatge.

Veyém donchs ab evidencia, que nostras torras encara qu' haguessen pogút servir pera senyals, eran

verdaderas fortalesas que no s' han de confondre ab senzills *Fares*, qual nom en la edat mitjana, 's donava á las torras destinadas pera avisar de la proximitat de l' enemich. La torre del *Far* mateixa no n' estava exceptuada; puig havem vist qu' era un fort castell, un castell real. Y si un observa encara qu' es actualment coneguda per *Torra del cim del Fare*, en lo document que havém citat, debem naturalment deduhir que havia prés lo lloch d' un verdader far, qual nom porta encara la montanya, ó bé que la mateixa montanya havia servit y podia servir eucara de far.

En fi caldria, segons me sembla, deixar aqueixas ideyas de torras de senyals á aquells que poch instruhits en lo modo qu' es feya la guerra en aquell temps. judican nostras antigas fortalesas no més en comparació ab las modernas.

(*Publicateur* del 29 Sbre. 1832 núm. 35).

Réplica de Mr. Henry.

«Dech una contestació á la réplica de Mr. Puiggari: aquí la teniu:

Tornem donchs á parlar de las torras de senyals. Aferrát sobre l' opinió de Mr. Gibbon, Mr. Puiggari vol absolutament que tot cedeixi al sistema d' aquell escriptor: per éll es lo *magister dixit*. No obstant hem de distingir las torras fortificadas, las quals encara que poch importants podian ab sas fortificacions oferir un refugi sufficient, y las que tenian sols per principal objecte la transmissió de senyals. Lo meu crítich vol que torni á consultar l' arxiu del patrimoni real pera véurehi una recopilació de documents relatius á lo que existia y á lo que faltava, als castells

reals pera convencerme que res se refereix á fars y fochs. Ja que 'm vol fer aqueix servey jo li 'n faré un altre; li faré notar també que en lo mateix arxiu existeix una ordenació de 'n Pere IV del 8 de Maig de 1346 fixant lo salari de tots los empleats del Rosselló: al arribar á l' article de gent de guerra trobará la paga que 's donava als capitans de torras fortificadas; y en lo número d' aqueixas torras se troba la torra de *Tautavel*, la d' *Opol*, la de *Bellaguarda*, la de *Laguarda*, etc., no n' hi veurá figurar cap de aquellas destinadas pera senyals, com las torras de la *Massana*, de *Madalóch*, del *Mir*, etc., qual diámetro interior varia entre 10 peus (torra de *Caroig*) y 15 peus (torra del *Mir*), las quals no haurian pogút servir de gayre refugi *als pagesos y remats dels pobles vehins*. No infereixo d' aixó que las torras de senyals no haguessen pogut servir en cas de perill als pagesos que hi podian cabrer, y que en temps de guerra no sols s' hi posés guarnició proporcional; pero, segons ma opinió llur objecte principal era la transmissió de senyals.

Mr. Puiggari pretén que los senyals que hagueren pogut fer eran senyals de moment, y a propòsit d' aixó, 's fa molt graciós quan diu que lo mateix podian servir los campanars y montanyas. En efecte te molta gracia, pero aném al grà. En primer lloch, li recordaré que segons lo mateix Tito Livio, los senyals eran ja coneguts del temps dels romans á destinació d' aquellas torras *multas et locis altis positas turres. Hispania habet quibus et speculiset propugraculis adversus latrones utuntur*, Mr. Puiggari coneix sens

dubte 'l ditxo catalá *fer alimaries*. Si vol donarse la pena de buscar aquest últim mot dins Covarubias, hi trobará: *alimara* *significa seña y es lo mesmo que ahumada que es la seña que hazen las torras ó atalayas de la costa*. Es aquí prou precis lo mot *seña* pera probar que los senyals d' aquellas torras no eran senyals de moment? Mr. Puiggari trobará potser una escapatoria contestantme lo mot *atalaya de la costa*, no podria ser sino una vana disputa de mots, puig lí podria fer notar que la traducció conserva á la *Tourmagne* de Nimes, la qual es certament ben lluny del mar, lo nom de *phare*, y mireu aquí lo que relativament d' aixó diu l' autor de las antigüetats de Nimes: «L' us «de fer senyals pel medi del foch s' ha practicat en «los temps més remots, de consegüent es molt vero- «símil que la *Torra Magna* hagi sigüt construhida pe- «ra la práctica d' una costum tan sabia y útil pera lo «descans de pobles y ciutats de las quals Nimes era «la capital. La situació, la construcció, l' elevació, «d' aquella torra col-locada sobre un dels punts «més elevats... tot aixó nos dona la proba incontes- «table d' aquella destinació primitiva. Sa escala que «fou sols construhida pera pujar al cim de la torra, «nos indica que únicament se servian de sa platafor- «ma superior. Donchs aquella apropiació no podia «ser altra que la qu' acabo d' indicar.»

En quant al mot *Atalaya*, Mr. Puiggari declara resultantment que no está pas en us en lo Rosselló. Com s' enten? Es tanta la diferencia del rossellonés ab lo catalá? Donchs si la llengua es la mateixa, que mon crítich consulti lo *gazophilacium* de Lacavallería; lo

Thesaurus *Catalano-latims* de Torra, lo *Lexicon Catalano-latinus* d' Oelius Nebressensis, é hi trobará aquell mot molt ben reconegút com tots los demés de la llengua catalana. Quan se proclama la pretensió de contrarestar *opinions atrevidas* se deu fer per manera de no produhirne de tant fácil refutació.

He dit que las *Atalayas* portavan també lo nom de fars. Es bastant singular que després d' haver sols volgut veurer en lo mot fare farols y gabias de foch, Mr. Puiggari declari, algunas ratllas després, que en la edat mitjana s' havia donat aquell mateix nom á algunas *torras*, (vaig á transcriurer sas paraulas), *al cim de las quals se fehian fochs pera avisar l' aproximació de l' enemich*. No es lo mateix que jo he dit? Pero es pas l' única acepció que s' hagi volgut donar al mot *phare*; en la edat mitjana, volia dir també columna de foch, puig que *Gregoire de Tours* l' emplea com á sinónim d' *incendi*, al parlarnos de l' iglesia de Sant Hilari que fou cremada.

(Henry.—*Publicateur* del 15 Octubre 1832).

Altra réplica de Mr. Puiggari.

«Pot haverhi semblant desgavell al de Mr. Henry? Després de haver despreciat Gibbon, bromeja, en son últim article, sobre ma segona invitació en consultarlo; després emplea un *distinguo* y l' abandona al últim paragraf, pera acabar d' admetrer lo qu' ell mateix havia reconegut esser equivocació, salvo una petita restricció que aviat apreciarém.

Se figura Mr. Henry haver dit molt al citarme l' ordenació d' en Pere IV! Ha donchs oblidat las ho-

nas probas que li he donat referents á las torras de la *Massana* y de *Madaloch*! Ja que son distraccions sevas, las hi hem de recordar altre vegada. Que sapiga donchs que 's llegeix en un auto de 1356, conservat en lo arxiu de Coplliure, que la torra de la *Massana*, que s' en deya també *Perabona*, havia sigut construhida per lo rey Jaume I de Mallorca; *protectione terræ suæ*; y que en lo registre de *provisions* del patrimoni real, fol. 45, hi há un nombrament de governador pera áquella fortalesa de l' any 1444.

En quant á la torra de *Madaloch*, trobará també en lo registre 5, fol. 95 del mateix, lo nombrament d' un governador de l' any 1333: y un altre, fol. 141, de l' any 1341 ab la clausa següent: *Jubentes illi qui custodiam dictæ turris gerit, ut illam, cum armis et arnesiis et aliis ad ipsam pertinentibus tibi tradat.*

La torra d' *en Mir*, es dir, *del Castellar*, puig que lo nom de *Mir* ha sigut donat á aquella torra lo mateix que lo nom de *Mahít* á la capella de Sant Martí, 's troba precisament en lo registre dels castells reynals de Rosselló com á fortaleras.

En quant á la torra de *Carroig*, lo rey no 'u podia salariar son governador, per la senzilla rahó que perteneixia al comte d' Ampurias.

Obligat donchs de convenir que nostras torras eran castells y llochs de refugi, Mr. Henry tota vegada pretén que son principal objecte era la transmissió de senyals. Com ho proba? Primerament ab una petita burla, molt fora de lloch, sobre la absurda inducció que pera mí prové de son sofisma. *Aném al grá* diu éll y eixos *grans* li serveixen ben mal, comensant per

lo mot *speculis*, que traduheix tot al revés, á sa fantasia, malgrat haverli jo indicat lo sentit verdader en tots los diccionaris. No parlo tampoch del *pro pugnaculis*, que cert és no 's troba dins Marca. p. 128; si, s' ha spoderat de lo dit per Tito Livio.

Proseguiré, donchs. Lo ditxo catalá *fer alimarias* té avuy dia pera nosaltres rossellonesos un sentit figurat molt apartat del sentit primitiu. No es necessari pera lo mot *alimara* recórrer á Covarrubias. Es explicat per tots los diccionaris espanyols. Pero aquell antich autor hauria tingut ben poca autoritat si hagués comés los dos barbarismes que li atribueix son mal aventurat copiadó. Mr. Henry, per tant que digui, en la frase de l' historiador romá, no 's tracta no mes que de guaytas. Donchs ja que 's vol batre á cops de diccionaris, comensaré per tirarli Lacavallería, Torra, Nebrija y ademés Belvitges y Juglá, los quals traduheixen *alimarias* per *nocturni ignes* y no per *signa fumodata*; y aquells focs nocturnos son las iluminacions que 's fan en las festas públicas, com ho explica molt bé l' últim dels diccionaris citats, qual data es de 1803.

Mr. Henry pot sens dubte ensenyarnos moltes cosas; pero es una temeritat que no te nom aixó de volguernos ensenyar la nostra llengua vulgar. Si senyor, malgrat sas grans exclamacions y son tó magistral, ha de saber que la llengua catalana, sens comptar sas vicissituds, te dialectes que cap diccionari porta; y si 'n dubta, que vagi ab son *gazophilacium* á comprar dins Perpinyá las cosas més usuals, com *rahims*, *melocotons*, *tófonas*, *escalunyas*, *sajulida*, un *canti*, un *gerro*,

aygua cuyt, molls á casa un manyá; que 's lassi fer per son sastre una casaca de panyo y un gipó de bombosí, etc., etc.; y si 's burlen d' éll, si 's troba insultat, que vagi á gemegar en busca d' un mostassá.

Res de *singular* té la distinció que he fet entre las fortalesas que de moment servian pera senyals y senzills *fars*, es dir, torras com la *Tour magne*, si 's vol que servian y no podian servir no més que per aquell us. Tot lo que sobre d' aixó nos diu Mr. Henry es tant fora de tó com poch reflexionat. No es fastigós, no obstant, tenir de repetir tantas cosas, á un antagonista que treballa sense tenir sota 'ls ulls ni dins son esprit, las proposicions que combat?

(*Publicateur* de 20 Octubre 1832.)

No es veritat que la polémica de eixos dos sabis es molt interessant? Se las pican de valent. M' Henri es autor d' una historia del Rosselló y altres treballs literaris. M. Pierre Puiggarí es l' autor de la Episcopologia dels bisbes d' Elne, d' una gramática espanyola, de una altra de la llengna catalana, arqueólech y crítich molt erudit. Los dos son morts lo mateix que Alart, Saint-Maló, Gazanyola, tots sabis il·lustres dels quals lo Rosselló conserva la més grata memoria.

Pera acabar ab lo coll de la Massana diré que després de l' anejió de Rosselló á Fransa, hi hagué una petita guardia permanent en dita torra de la Massana. En 1713, un llamp va caurer sobre la torra, lo que obligá abandonarla.

La torra de Batera, á sobre Cortsavi té una construcció semblant á la torra de la Massana. La torra de Madaloch está molt ben construhida ab pedras picadas

Crech nos havem prou detingut al coll de la Masana. Continuém donchs nostre sxcursió frontera enllá.

Res de particular tenim que dir. Seguim una de las arestas del vano que 'ns portará al últim poble de la frontera, Cerbera, *Cervaria* dels romans, Finis Gallie (Pomponuis Mela,) avuy poble d' algunas casas de pescadors. Es la primera estació francesa del camí de ferro.

Seguint la branca principal que forma lo cap de Creus, se troban las ruinas del monastir de St. Pere de Roda, al cim de la carena. Son tan conegudas y han sigut descritas tantas vegadas que m' estalviaré de parlarne, (veurer l' interessant descripció qu' en fá D. Francisco Pí y Margall,) y últimament la verídica y poética relació del autor de l' historia del Empurdá, en Joseph Pella y Forgas.

Solsament recomanaré al excursionista una font d' una aygua fresquíssima y molt bona ahont s' hi fá un ápat ab gust.

Es singular. A propósit de fonts, dech fer observar una particularitat que 's pot averiguar quan se vulga, y es la següent: tots los monastirs de benedictins sense escepció son situats en endrets sans y agradables á prop de fonts abundants d' una aygua fresca y bona, com per exemple: lo monastir de benedictins d' Arles (Vallespir,) Camprodon, S. Miquel de Cuxà, S. Pere de Roda, S. Quirch de Culera, S. Andreu de Soreda, etc., etc. Donchs quan trobareu una font á prop d' un monastir benedictí, no demaneu si es bona aygua; begueu sens cuidado, la trobareu riquíssima.

En Pi y Margall nos parla en la arquitectura del monastir de S. Pere de Roda entre altres cosas, de columnas y capitells del orde corinti ab sas fullas d' acanto y fullatge d' una puresa grega... Qui sab si aquellas columnas provenian de la célebre Roda? ó bé del famós temple romá de Venus del qual nos parlan Ptolomeo y Strabon y qu' estava situat sobre un dels promontoris dels Pirineus que s' avansen dins mar?

Roda!... altra cuestio que ha donat molt que dir als arqueólechs! Una vila tan important que no ha deixat cap vestigi del lloch ahont era construhida!... Al menos Ampurias nos ha donat y nos dona provas de sa existencia. Alguns nos diuhen que Roda es la actual vila de Rosas. No ho podém creurer, puig que Rosas no conté cap edifici antich. He recorregut sos carrers y recons y res he sabut veurer; á demés sabém que Rosas es vila moderna. He buscat per sa campinya, son litoral, fins al peu de la montanya; cap ruina he trobat. Los historiadors romans nos diuhen que Roda era port de mar y gran població ahont Caton y Cayo Scipion desembarcaren ab son exércit. Nos diuhen que Roda 's trobava al peu de la montanya al fons del golf. Desde aquella época 'l mar no 's pot haver gayre retirat y si ho ha fet ha sigut no més que de 10 á 20 metres. Donchs ahont hem de buscar Roda? Deu ho sab; pera mi, la antigua ciutat grega havia d' ocupar lo punt que ocupa avuy la ciudatela enderrocada al costat de la vila de Rosas. Aquella extensa fortificació fou potser construhida sobre sas ruinas, y sas pedras serviren á edificar sas murallas, tot

aquell terren fou regirat pera construhirhi sos baluards y enfondir sos fossos. Rosas no te cap font si no aygua de pou. En la ciutadela hi ha dos fonts, una molt abundant y de bona aygua la qual alimenta los barcos y esquadras que venen á ferne provisió. Son manantial es sota terra y recobert d'antigua volta. Recomano á nostres arqueólechs estudihi detingudament las ruinas de la ciutadela de Rosas; algun vestigi hi trobarán de l'antigua ciutat grega. Es probable que quan los benedictins construhiren son monastir no faltavan enderrochs de Roda en aquells contorns y lloch de la ciutadela enrunada; ruinas sobre ruinas!... s'aprofitaren de columnas y capitells que tragueren d'aquell enderroch pera adornar son claustre...

La ciutadela de Rosas, quals murallas son mitj enderrocadas, está construhida en un extens plá, á la vora del mar, un poch á la dreta de la vila mirant al mar. Es un pentágano irregular, qual front, de mes extensió, fa cara al mar, dos al plá y los dos restants á la montanya. Lás murallas tenen de 10 á 12 metres d'altura; y sos fossos que tenen una amplada mes que regular rodejan la ciutadela excepte del costat de mar.

Lo siti de Rosas per los francesos y la resistencia y defensa dels espanyols es un dels fets més memorables de la fi del sigle passat. Tres mesos durá desde'l 24 Novembre 1793 al 3 de Febrer 1794. Lo nom de son defensor lo general Izquierdo 's feu immortal com lo nom d'Alvarez de Girona. Durant aquells tres mesos, suportaren malalties, fam y una continua pluja de bombas y balas rasas. Deixém parlar un histo-

riador francès molt verídich. (*Fervel.—Campagnes de la revolution française dans les Pyrennées Orientales.*)

«Lo 1 de Febrer 1794, al trench d'alba, la gran bateria doná 'l senyal á las demés, y de cop la ciutadela 's trobá rodejada en un torbellí de foch. Aquella desgraciada plassa no pogué contestar no més que del costat ahont havia concentrat sa única defensa. es dir en lo front que nosaltres haviam abandonat, y encara al retró espantós de las nostras 93 pessas contestava escassament. En quant á l'esquadra espanyola 's quedá muda é inmóbil.

Durant dos dias y duas nits, sens cessar, la guarnició espanyola rebé á cel obert y silenciosa, una pluja de ferro y de foch. Per últim lo 3 de Febrer, á la punta del dia, se sentiren redoblar tabals y vegegrem alsar la bandera blanca de capitulació. Un parlamentari se 'ns presentá diguentnos que quedavan no més en la plassa 540 homes manats per un coronel lo qual s'entregava ab sos soldats á la generositat del vencedor. En efecte, lo general Izquierdo, que no podia ja prolongar sa gloriosa resistencia no més deixant aniquilar sos braus defensors, aprofitá de la nit del 2 al 3 pera fugir. L'embarcament se feu ab calma y molt orde; tota la guarnició s'embarcá menos la reguardia que 's constituí presonera.

Lo mateix dia entrárem en la ciutadela. Presentava un espectacle lamentable: tots sos edificis enderrocats ó cremats per nostres 40.000 projectils (1): sos car-

(1) A eixos 40.000 projectils, la ciutadela havia contestat ab 13.633 balas rasses, 1297 obusos, y 3602 bombas. L'esquadra contestá ab 1773 balas rasas, 2493 obusos y 2736 bombas, total 28534 projectils: de part y d'altre durant tot lo sit.: 71.780 projectils.

rers un munt de runas y per tot fossos produhits per las bombas, coberts de morts mitj enterrats.

Quants cadàvers sepultats sota aquell enderroch!... La guarnició tingué 113 morts, 470 ferits y 1160 malalts. Nosaltres tinguerem sols de 50 morts y 150 ferits, sens compendrerhi las numerosas víctimas que feren lo tifus, lo fret y privacions.

Trobárem dins la ciutadela: 90 canons, 11814 projectils, 20 millars de pólvora, 14000 cartutxos y 200 fusells fora de servey.

De queviures ne quedavan molt pòchs. De bandera no s' en trobá cap, havian desaparegut.»

Continuém nostre excursió fins arribar á la extremitat de cap de Creus, terme de nostre llarch viatge.

La massa granítica se prolonga formant á dreta y esquerra calas rodejadas de precipicis de gran profunditat. Se troban fondos de cent y doscents metres al peu mateix dels cingles. Aixó 's compren, puig que la cordillera granítica segueix sa prolongació dins mar.

Havem dit que la frontera franco-espanyola es avuy lo cap Cervera. Segons Strabon, lo temple de Venus pirenaica separava ants la Galia de l' Iberia. Aquell temple era edificat sobre lo cap de Creus y per aqueix motiu ne deyan *Aphrodisium*. Donchs molts geógrafos s' han equivocat al confondre lo temple de Venus á sobre 'l cap *Aphrodisium*, ab lo *Portus Veneris* (Port-vendres.)

Per tant respectable que sigui pera nosaltres la opinió de Strabon, farém notar, ab tot, que Pomponius Mela sembla volguer col·locar la línea fronterissa

al cap Cerbere, de modo que la frontera d' allavors seria la mateixa d' avuy. Sia com se vulla, la comparació dels textos de Strabon y de Pomponius Mela, que vivian y escribian á la mateixa época, deixarà sempre alguna incertitut sobre la determinació exacta de la frontera entre la Galia Narbonesa y l' Iberia, en la época de la dominació romana.

Lo litoral del cap de Creus, desde 'ls temps històrichs més remots, sembla pas haver cambiat: las onas han pogut determinar ensá y eullá algun enderrocament parcial al peu de las timbas y parets espadadas de la costa. Però, en general, tota la massa granítica ha resistit á la desagregació del mar, puig sas penyas se segueixen á sota aygua y sembla pas que l' acció del mar las hagi esmenussadas. Alguns barranchs en temps de pluja, per son arrastre de pedras y grava, forman calas sorrencosas que dulcifican lo aspre que te la costa. Son verdaders *Fiords* ahont lo palangrer sorprés per un tramontanal, troba un refugi. Port-Bou, Culera, Llansá, la Selva, Cadaqués; tenen en mitj de la granítica montanya, sos *Fiords* sorrencosos ocasionats per los torrents ó barranchs que baixan de la carena, 'ls quals per sos continuats arrastres, acabarán ab lo temps pera cegar aquells ports de refugi.

Hem arribat al fi de nostra excursió, puig es inútil fer menció del *far* de segon ordre construhit á la extremitat del cap de Creus. Ho deixarém pera M. Pere Puiggari y M. Henry...

Deixo al excursionista l' estudi de la part geològica molt interessant sobre tot en las montanyas de Culera ahont s' han explotat minas de coure, d' estany y de

plata. Tota la linea fronterissa que havem recorrogut es molt rica en tóta classe de minerals. Falta també escriurer lo catálech de la Flora de la cordillera de Requesens fins á cap de Creus la qual es tan diferent de la flora de la frontera de gran altitut per hont hem comensat eixa relació. Però ja n' hi ha prou per ara, puig dita relació, ja massa llarga 's faria pesada. Com deya al comensarla: he trassat lo viaró; als excursionistas toca obrir ampla carrera.

ROSAS

UNA TEMPORADA DE BANYS DE MAR

Una de las estacions de la Costa ampurdanesa més agradable pera péndrer banys de mar es Rosas. Situada al peu de la montanya, al fons de son hermós golf, té una platja de sorra molt fina; se pot anar á gran distancia sense que l' aygua cobreixi. Ademés, tant per mar com per terra, la vista gosa de la inmensitat... tota la plana del Empurdá.. y al cap d' allá, lluny, negada en una atmósfera blavenca, la cordillera dels alts Pirineus catalans... Quin cel més pur!... A mar, de bon matí, la sortida del sol ab sa escala cromática de colors que 's reflexan en los núvols estirats com faixas paralelas al horizont... A terra, per la tarde, la posta de sol darrera 'ls Pirineus, en mitj d' un celatje de núvols radiants d' or y foch!...

En la fonda s' hi está prou bé: s' hi menja sobre

tot bon peix, encara viu. Los parrals que la rodejan crian un aixám de mosquits que malgrat la mosquitera troban sempre un forat pera venir á bronzinar á vostras orelles. ¿Haveu observat alguna vegada llur modulada entonació? Hi ha contrabaixos, violoncelos, violins... Un hom está rendit de son y 's passa la nit rabiant y bofetejantse. Jo trobo que 'l mosquit es una de las plagas que afectan nostra existencia. Tinch un meu amich que se li va desfé 'l casament, al presentarse á la seva promesa ab la cara embutllada y un ull mitj clucat; estava ridicul. Donchs si no fos l' inconvenient dels mosquits, s' estaria molt bé al restaurant ó fonda de Rosas.

En tots los pobles de la costa hi fa una calor sofofant; pero á las vuyt comensa la marinada fins á posta de sol. La nit es molt calorosa.

En la fonda hi havia alguns banyistas ademés dels allotjats en la població. Entre ells un marit y muller ab quins vaig fer amistat: lo senyor Felip y la senyora Pepa. Eran d' Olot; havian fet una fortuneta ab la fabricació de xocolata y vivian de renda. Ell era alt, magre, sech, color apergaminat; los mosquits no hi volian res. uns 65 anys. Ella, petita, rodona, grassa com una guatlla en setembre. 60 anys .. gent honrada y de bona pasta. Lo senyor Felip era home de pocas paraulas. Fumava tabaco negre que tallava ab son ganivet, se 'l posava al clot de la má, y l' esmenussava fregant una má ab l' altra; era feyna d' estona, puig era molt metódich. La senyora Pepa enrahonava una miqueta més; se coneixia qu' era dona de sa casa: tot lo dia feya mitja. No sé quina malaltia tindria, 'l

cas es que 'l metge Robert de Barcelona li havia aconsellat los banys de mar. Feya vuyt dias qu' eran á Rosas y encara la senyora Pepa no havia prés cap bany. Los dematins anavam á la platja, ella ficava 'ls dits á l' aygua, arronsava 'ls l'abis y ab molta cat-xassa 's treya la mitja y s' assentava sobre una cadireta que 's plega; sempre trobava l' aygua freda. Ell se 'n venia ab nosaltres tot xiulant una sardana de 'n Pep, s' assentava sobre una pedra y ab son bastó feya rotllos y ninots de quaresma sobre la sorra.

—Y donchs, senyor Felip,—jo li deya—¿no 's vol decidir?... ¡Apa... *pecho al agua!*

—Cá, home, no só amich de banys; en ma vida m' he ficat al aygua... Recordis del refrá: *home de banys, home de poch anys.*

Tals eran mos companys.

Pel matí, avans del bany, anavam tots á la *punta* (1) á véure arribar 'l peix. Quina animació!... Las donas, ayrosament arrebossadas, treuhen de las embarcacions las canastras plenas de tota classe de peix; forman un rotllo, prompte 'l peix es venut y vinga carregar lo carro de 'n *Ciset* que trasca tot seguit cap á la pescateria de Figueras. Los mariners tiran las barcas en terra; ¡hoooh, hissa!... apoyant sas espatllas á la barca; sent rossurtir llur forta musculatura... ¡Qué graciosa és aquella joveneta que se 'n va arremangada y camas nuas, garbosa y lleugera, ab una má sobre sas caderas y l' altra reblincada sobre son cap, lo bras arrodonit, sostenint sa canastra de peix!...

(1) La *punta* es l' extremitat del carrer de Mar, vers Cap de Creus.

A las vuyt, á la platja, las senyoras en sas barracas y nosaltres mes enllá, á la sorra; tothom á l' aygua; los uns nadant, altres ravejantse, alguns majestuosament abrigats ab sos llensols com senadors romans de la decadencia, aquells ab disformes carbassas estacadas á l' esquena, semblant *amors* envellits... ¡Quinas caras verdosas y estiradas al sortir de l' aygua, tremolant de fret al buf de la brisa fresqueta del matí!.. Las senyoras no volen ser vistas, y fan bé, res guanyarian quan surten de l' aygua, malgrat la elegancia de sos trajos de bany.

Al capvespre, quan ha caygut la calor del dia, tothom pren la fresca á la platja; s' organisan tertulias, las mamás brodan, las criaturas fan castells de pedretas y sorra, y la jovenalla *flirta* y galanteja.

Aixís se passen los dias de la temporada de banys. Aviat un se coneix; se fan brenadas á las fonts del peu de la montanya, excursions als voltants, barquejant ó pescant ab canya ó volantí pera agafar aquells hermosos peixets de vius colors que tant abundan prop del rocám de la costa.

Un dia projectárem una excursió á Montjoy, pera visitar l' almadrava. Sortírem al capvespre los uns seguint la costa per terra, altres en barca.

Montjoy, es una casa construhida en una platjeta que serveix de magatsém y d' alberch als mariners de l' almadrava; se troba á una hora de Rosas costa enllá, vers Caps de Creus. Es indispensable passarhi la nit pera poguer assistir, á trench d' alba, á la primera llevada del extens filat. L' almadrava qu' está parada á mitja horeta de distancia de Montjoy, con-

sisteix en una inmensa xarxa d' espart, quals mallas, que al principi tenen un pam en cuadro, van disminuint fins á tenir un centímetro no més. Baixa á sota aygua á gran fondaria y té més d' un kilóm. d' extensió. Per sas boyas de suro 's poden seguir sas numerosas ramificacions que comensan prop la platja y s' avansen cap en fora.

Tot lo peix conegut per peix blau, com sardina, baráts, bonitos, tunyinas, etc., etc., és peix de passa; vé de l' Atlántich á la primavera, passa per l' estret de Gibraltar y entra en lo Mediterrá, costejant sempre y ficantse en los golfos, seguint las sinuositats de la costa. Los vols de sardina entran á mils, perseguits per baráts que se las menjan, los baráts son perseguits per las tunyinas y las tunyinas per altres peixos grossos. Aquesta es la lley de la existencia de tots los sérs creats; la lley dels forts contra 'ls débils: *struggle for life* com diu Darwin, lo forsa prima 'l dret, com diu Bismarck; y aixís va 'l mon... Torném á l' almadrava.

L' almadrava está construhida y colocada de manera que 'l peix que hi entra ja no 'n pot surtir; passa per las diferentas oberturas que se li presentan, com per dintre un laberinto y al últim arriba á la ratera, ahont la malla de la xarxa te méenos d' un centímetro. La ratera te una llargaria de 25 ó 30 metres, 5 d' ample y 9 ó 10 brassas de fondaria. Está rodejada de tres barcaças fortament ancoradas á las quals adhera 'l filat; están col'locadas en quadrilatero, pero la quarta barcaça que 'l deu tancar se te á trenta metres de distancia, allá ahont comensa la ratera.

Quinze ó vint mariners son á dins la barca y un vigilant aprofitantse de la transparencia de l' aygua, observa á molta fondaria lo que passa. Quan ha entrat un vol de peix fa la senya, tancan la porta de la ratera deixant cáure un filat, y cada hú agafa la part de xarxa que li correspon y l' aixecan endavant pera tornarla á deixar cáurer endarrera; de modo que quan arriban á juntarse las tres barcassas lo filat se torna á trobar parat. Se comprén donchs, que al acostarse la barca, la ratera 's va reduhint, pujant fora l' aygua fins á quedarse en sech; allavors tiran lo peix dintre una de las tres barcassas, la del vigilant se 'n torna á son pnt y 's repeteix la funció tant com entra peix. Quan s' agafa sardina ó barat, res ofereix de particular; lo dia que 'ns hi trobávam vegérem una agafada de tunyinas. La senyal del vigilant ho feu conéixer. Calia veurer ab quin vigor y alegría 'ls mariners alsavan la ratera! No tardárem á distingir la negror dels peixarros que no malfiantse del perill que corrian, donavan voltas al entorn del filat, que poch á poch los pujava á dalt. Prompte las tinguéren en l' espay reduhit format per las quatre barcassas. May havia vist espectacle tan singular y conmovedor... Las tunyinas (n' hi havia vuyt y la que pesava ménos, pesava quaranta carniceras) al trobarse á disminuhir son element, feyan salts estrordinaris y á cada cop de cúa nos arruixavan de valent. Los mariners se tiráren dins de l' aygua abrahonantse ab ellas lluytant, de capgirells, anant á fons y tornant á surtir, fins que las pobres tunyinas cansadas y rendidas, fóren tiradas á pés de brassos en nostra barca

about espiráren á nostres peus. Tornárem á Rosas mullats com pops, portant á popa la bandera nacional qu' es la senyal que l' almadrava ha agafat tunyina. D' aquell dia endavant, la senyora Pepa molt remullada comensá á banyarse. Son marit, lo senyor Felip, arreplegá un constipat ab una ronquera que 'l feu tornar mut durant alguns dias; sols xiulava de tant en tant sa sardana favorita.

Un altre dia anárem á véurer tirar l' art. Es un filat que s' acava ab una bossa, toca al fons y arrastra tot lo que troba. Sa llargaria es de 50 á 70 metres; lo páran en la platja á una hora en fora. Los duas alas del filat separadas y aixampladas á una distancia de 50 metres l' una de l' altra, son lligadas ab una corda cada una que arriba á terra. La hora fixada; á punta d' alba, comensan á tirar lo filat en terra; per fer aixó, se juntan á cada corda un grapat de gent: homes, donas, criaturas, tota la xusma dels pobles vehins; ab la cingla que portan se lligan á la corda, ajupits y encorvats, y tira que tira, alternant uns després d' altres de modo que 'l que 's troba á la cúa de la corda 's deslliga y 's torna á posar al cap, y aixís seguidament mentres la corda 's va enrotllant sobre la sorra. A mida que l' art s' acosta á terra las duas alas se van ajuntant, y quant la boya del suro anuncia que ja s' ha arribat á la bossa, allavoras s' ajuntan del tot, redoblan sos esforços y, apa! apa!... ja 'l tenim!... Ja 's veu lo peix ab los reflectes platejats de la sardina y surell... Ja está en terra... ¡Quina bellugadissa y quíns salts!... Xanguet, pops, rogerets; etc., etc. Vingan coves y cap á Rosas.

La gent que tira l' art es pagada ab peix; es á dir, á proporció del peix que agafan. Quan la pesca es bona, tot es alegria; quan la bossa del art arriba plena de pedras, molsa y álga, tot es tristesa y mal humor, puig han treballat tota la matinada sense guanyar res.

Una tarde, passejantme ab lo senyor Felip vers la farola, vegérem un home que 'ns cridá la atenció. Anava relliscant sobre las penyas, per vora l' aygua, camas y brassos núus, ajupit y prenent mil precaucions. Portava sobre 'l bras esquerra un esparver; ab la má dreta sostenía un cap dé filat mitj abrigat sobre sa espatlla y un altre cap á la boca, entre sas dents, buscant lo moment favorable. Prompte lo llansá á gran distancia ab una prestesa admirable: lo filat ab sas balas, de cop desplegat, caygué en rotllo. Lo pescador, llavoras, se l' va acostant poch á poch y 'l tira á terra plé de saúpas. La saúpa es un peix de mitja carnissera, que pastura com los xays; la molsa de las rocas á fló d' aygua li agrada molt y ab ló rall ó esparver se 'n fan bonas agafadas.

Feya alguns dias qu' era á Rosas, quan un diumenge 'm sorprenguéren alguns amichs de Castelló pera convidarme á una cassera de perdius.

La montanya de Rosas fins á Cap de Creus, es molt poblada de perdius y cunills. S' hi fan molt bonas casseras. Los cunills, molt abundants, s' agafan ab fura en los caus. Son renombrats per lo sabrosa qu' es sa carn, puig se nudreixen de plantas salitrosas que 'ls donan un gust exquisit. Los cunills y 'ls cargols de la montanya de Rosas son molt estimats.

La cassera de la perdiu vol molt delit y bona punteria, puig es país molt trencat y la perdiu d'aquells pedregals, quan s' aixeca, bronzina y espanta al cassador novell. Una volada de perdius que s' ha fet al-sar tres vegadas y que 's veu apretada, acaba per tirarse en las timbas de mar, sobre 'ls matolls y relleus dels cingles. Allavors se fusellan ab barca desde mar. Es cassera descansada y divertida pels que van en barca, puig ells son los que tiran més.

Sortírem lo dilluns de bon matí: lo senyor Felip y jo ab dos mariners, nos dirigirem cap á Monjoy y tot costejant entràrem en las calas de gran profunditat, rodejadas d' altas murallas graníticas. L' aygua té un color vert fosch; los mariners m' asseguráren que hi havia més de 400 pams de fondaria. Se compren: la carena de rocám macisa que forma lo Cap de Creus, entra dins de mar; si l' aygua 's retirés veuriam com en terra, precipicis de 200 metres y més d' alsada, tallats á pich.

Un dels mariners que venia ab nosaltres vogá vers una cala ahont havia parat algunas nansas y palan-gres. No hi faltava peix, entre altres un congre de 9 carniceras que 'ns emportárem á la tornada.

A las 10 del matí, guiats pels tiros, observárem las timbas dels voltants. Prompte vegérem las perdius tirarse á mar y encinglarse. Allavors comensá nostra divertida cassera: mentres venian, ja fos al vol, ja posadas al relleu del cingle, las hi tiravam desde la barca estant. Los companys, al cim de las timbas, vigilavan per si 'n tornava á pujar cap. Se coneix que 'ls olotenchs son bons cassadors, puig ne doná provas

lo senyor Felip: mitja dotzena de perdius en poca estona; totes queyan al aygua; las anavam arreplegant deixantlas dins la barca. Tornárem á Rosas carregats de peix y perdius.

La senyora Pepa tenia sa mitja acabada y 'n comensava un' altra. Estava de mal humor ab son marit, no sé perquè. Quan la senyora Pepa estava mal humorada, cosa que li succehía sovint, son marit se 'n venia cap á mí tot xiulant y anávam vers la platja, 'ns assentavam á la sorra y com era home de pocas paraulas, nostra conversa era interessantíssima. Així, de cigarrillos de tabaco negre ne fumava tants com vulguin, llevant al ayre glopadas de fum y contemplant la immensitat...

—¿En que pensa? vaig preguntarli.

—May ho endevinaria!

—¿Digui?

—He trobat lo moviment continuu...

—¡Qué 'm diu home!... (Lo senyor Felip tragué 'l tabaco negre, 's posá un full de paper als llabis y comensá á esmenussar son tabaco.) Me fa quedar parat! Espliquis?

—Aquí 'l té; digué indicantme las onadas que venian á morir á la platja.—¿Ha vist vosté may lo mar quiet, encara que 's trobi com una bassa d' oli?... Donchs, aplicanthi un motor tindrà 'l moviment continuu...—Encengué 'l cigarro, llevant una glopada de fum y torná á sa meditació.

• • • • •

Aquella nit tinguérem á sopar ab nosaltres un mariner d' uns 30 anys, alt, bona figura, bronzejat pel

sol. Venia de las illas Medas ahont tenia duas embarcacions dedicadas á la pesca del coral. Nos feu una relació d' aquella pesca que 'ns entussiasmá... Havía vingut ab son llahut y l' endemá se 'n tornava á son punt.

—Pero, home, li deya 'l senyor Felip, vosté 's fica á l' aygua y s' hi está una y duas horas!

—Vinguin y ho veurán.

Nosoferí son llahut y sortírem de Rosas á trench d' auba, ab una brisa fresqueta que venia de 'n terra. La senyora Pepa no volgué acompanyarnos, deya que 's marejaria. Atravessárem, donchs, l' hermós golf de Rosas. Assentat á popa, mos ulls seguian la curva d' aquell litoral sorrench que desperta tants recorts històrichs!... Allá en mitj d' aquella arbreda negada en atmósfera boyrosa, l' embocadura de la Muga. Mas miradas buscan en aquellas platjas una ruina de lo que fou la ciutat de Roda, que ni rastre ha deixat... ¿Ahont está situada?... Ningú ho sab... Mes enllá se 'ns presenta un turó islat, sobre 'l qual veyem un edifici rodejat de runas... Lo sol ixent las ilumina d' un reflexo daurat... *Emporium!*... Quíns recorts!... ¡Quánta tristesa donan aquellas ruinas célebres!...

Lo llahút ab sa vela decantada, fuig com una aureneta... La Escala ab sas casas emblanquinadas, sembla un vol de coloms posat sobre la platja... ¿Qué 's aquella montanya núa, erma, que no té cap pedra ni matoll? Es montanya de sorra... Es singular lo que passa ab las montanyas de sorra: quan bufa la forta tramuntana s' observa en la platja d' Empurias un remolí que com una tromba enlayra la sorra y la trans-

porta á punts determinats. Una partida cau com una pluja en la montanya de la Escala; altra detrás de la montanya de Torruella, prop de la horta de 'n *Reixach*; y per fi, lo gran núvol de sorra 's deposita sobre las montanyas de Bagur.

A la dreta de las montanyas de Torruella s'hi ostenta ayrosament son castell feudal en la més alta, inclinada cap al mar y formant colossals grahons de cingleras graníticas. Las tres illas Medas son la continuació de las montanyas de Torruella. Un cataclisme ha obert una bretxa y las ha separat. La principal es la única habitada; lo govern hi té una fortificació ab alguns soldats. Las altres duas son una massa granítica, rodejadas de cingles; una sobre tot, es una inmensa penya en forma de pinyó que té 15 ó 20 metres d'alsada sobre l'aygua.

Arrivárem á las Medas á las 8 y 'ns dirigirem cap á las embarcacions de la pesca del coral. Los mariners nos convidáren á esmorsar lo que acceptárem de bon grat. Los escafandriers havian fet sa primera baixada ó pesca que havia sigut prou abundant, puig tenian una bona provisió de branques de coral.

Creyém inútil descriurer lo trajo que porta l'escafandrier; tothom n' haurá vist en lo moll de Barcelona, com també l'aparell que serveix pera donarli ayre pera poguer respirar. No obstant, donaré una petita explicació pera la gent poch familiarisada en las cosas de mar.

Lo escafandrier se vesteix unas calsas y gech tot d'un tros, de tela impermeable, quals botas adherents á la tela tenen groixuda sola de plom. Fica 'l cap

dintre un casco de metall molt ample que te duas finestretas ab los vidres groixuts; á la part superior dos forats; un que 's cargola en un canó de gutaperxa que comunica ab l' aparell de la barca per ahont entra l' ayre que surt per l' altre forat. Lo dit casco que s' anomena *escafandra*, se cargola sobre un collar metàlich adherent al gech, de manera que no hi pot entrar ni una gota d' aygua.

Sobre la barca hi ha un petit aparell que conté una bomba pneumática moguda per un volent, la qual aspira l' ayre y l' envía ab forza per lo canó de gutaperxa á dintre 'l casco del escafander y surt per l' altre forat fent bombollas sobre l' aygua, de manera que sembla un bullidor. L' home pot aixís respirar molt bé. Un cop cobert ab aqueix trajo 's posa una cinta de cuyro que conté, al davant, un martellet y una bossa pera posar lo coral y al costat un punyal pera defensarse dels peixos; hi té també lligat un cordill pera fer senyal, qu' está entre mans del que mou la bomba. Aixís vestit, se deixa relliscar dins de l' aygua y pel pés del plom que porta als peus baixa verticalment fins á tocar als fons. Quant vol pujar estira 'l cordill, dona ab los peus un impuls y puja instantáneament á dalt.

A quina profunditat pot baixar l' home? No pot passar de 30 brassas y encara. Al arribar á aquesta profunditat, l' asfixia 's produheix per la forta pressió exercida dins nostras arterias, y malgrat tot l' oxigeno y ayre que un hom se 'n porta pera respirar, la compressió es tanta que 's para la circulació de la sanch.

La asfígia en grans altituds es produhida per lo mateix fenómeno pero en sentit invers: passats 8,000 metres d' altitud, en lloch de pressió es depressió. La atmósfera, en la qual vivim, exerceix sobre nosaltres son pés que está en relació ab nostre organisme. Quan pujém en un globo, aqueix pés disminuheix y al arribar á un cert límit, la sanch de las arterias, no essent continguda per aquella benéfica pressió 's desborda, s' escampa y surt per las orellas, nas, boca, etc. No hi val la provisió d' oxígeno pera suplir á la falta de pressió atmosférica.

Torném á nostra pesquera. A las deu baixá l' escafandrer; era á una curta distància de la illa del mitj; per lo bombollejar de l' aygua 's podia seguir sa direcció.

Lo que hi havia baixat de bon mati, 'ns donava totes las explicacions que no 'ns cansavam de demanarli.

—Ara, per ara, baixém á 20 brassas; pero 'l coral se 'ns acaba y sa estracció 's fá cada nia mes dificultosa,

—¿Com es aixó?

—Figuris que 'ns tenim de ficar en las covas profundas de sota las illas pera treurer lo coral y 'l perill va en augment, puig han de saber que las illas Medas son del tot foradadas y sa base descansa sobre colossals pilans de més ó menos alsada, amagatalls de congres, morenas y altres peixos grossos. L' altre dia, al entrar en una d' aquellas obscuras grutas vegí, al fons, dos ulls rodons brillants com duas brasas de foch. Treguí tot seguit mon punya! y 'm que-

dí inmóvil provant de distingir lo qu' era alló. Per un moviment que va fer, vegí qu' era un peix molt gros, una especie de llop marí. Nos observárem los dos un moment y desseguida pegá un cop de cúa, y casi fregantme va sortir de la gruta...

L' escafandrer feu senyal de pujar; prompte 'l tinguérem á dalt. A més del coral duya quatre llagostas, las quals barrejadas ab alguns pollastres qu' havíam portat de la fonda y alguns mareschs, férem un arros á la marinesca que en ma vida n' he menjat de tant bó. Lo senyor Felip se 'n llepava 'ls dits.

Passárem la nit al poble del Estartit. Al següent dia, de bon matí, un llabut nos portava á Rosas. La senyora Pepa 'ns rebé ab molta amabilitat y cara molt alegre. Aquest bon humor era degut á una branca de coral que li regalá son marit.

Acabada la temporada de banys retornáren á Olot, no sens convidarme á visitarlos á casa seva, puig com ja he dit, nos havíam fet molt amichs.

No separárem, emportantnos de Rosas y sos mariners los mes bons recorts.

LA PESCA DE LA TRUYTA

EN NOSTRES PIRINEUS CATALANS

Lo peix d' aygua dolsa preferit dels gastrónomos es la truyta salmonada, pescada no lluny de las fonts dels rius que baixan de la cordillera de nostres alts Pirineus: lo Segre, lo Fresser, lo Ter y sos afluents; y de allá de la frontera lo Tech y la Tet.

La truyta vol aygua viva molt freda. Se comensa á trobar de 700 á 2.000 m. d' altitut y més. Se diferencia dels demás peixos d' aygua dolsa, per lo context de sa carn forta com la del peix de mar, com la del llobarro al qual te molta similitut. Una singularitat: las truytas de certs rius son salmonadas, es dir, tenen la carn rosada com lo salmó, y altres la tenen blanca; las primeras son preferidas per mes gustosas. Las truytas salmonadas son clapejadas á l' esquena de pichs castanys y rogenchs; las altras son negres y

clapejadas de pichs vermells. L' aygua ahont viu la truyta es tan freda que cap altre peix hi podria viurer; aixó fa que 's troba sola, ben sola; sols li fan conversa las hermosas ombelíferas, los créixens, los acónits, baladres y demés plantas frescals que vorejan los torrents de nostras montanyas, á la ombra de faigs, pins y abets.

La truyta es tan amiga d' ayguas fredas que 'l temps de sos amors es al cor del hivern: de Novembre á Febrer. La femella deposita á la vora de l' aygua un miler d' ous que 'l mascle fecunda fregantlos, pasántlos hi per sobre; pero es un peix tan vorás que apenas nascudas los pares se las menjan, pero se n' escapan moltas: si no fos aixís n' hi hauria un mener. Fan avía de creixer; pel Juliol y Agost ja fan prop d' un pam. Quánts anys pot viure? Es difícil de responder; pero per las truytas agafadas en los grans llachs de la Suissa, hem de creurer que viuhem molts anys.

En 1884, á 20 de Juny, trobantme á Nyon, sobre 'l llach de Ginebra, vegí agafar una truyta que pesá 40 lliuras. En nostres rius, las que tenim més grossas son de 5 á 6 lliuras, y vull creure que si no venen més grossas es per causa de la destrucció que 'n fan las llúdrias que n' hi ha un pudrimener en tots los torrents en malesats de nostras montanyas.

La truyta es lo peix més viu y aixeriit d' aygua dolça: la tenca, lo barb, la bagra y l' anguila se deixan agafar ab canya, encare que vegin al pescador ben assentadet sobre d' un roch á la vora de l' aygua. Pera pescar la truyta ab canya 's necessita astucia, coneixement y sobretot delit.

Deixarem los filats, enfilas, esparvers y singlóns, pesquera poch digne del ver *sportsman* y 'ns ocuparem sols de la canya.

Ab la canya 's pesca ab mosca, cuch y llagostí. La pesca ab mosca es la més divertida y la preferida per los pescadors aficionats. La canya ha de ser prima y llarga; la llinya se compon d' una part de fil ó cordillet de seda y set parts de pel de cuca, de manera que la llargaria de la llinya es doble que la de la canya. Al cap d' avall del pel de cuca, á un metro de separació, hi ha dos áms guarnits de moscas artificials; al dir mosca artificial se comprén imitació de molts insectes alats que agradan á la truyta, las quals s' imitan molt bé ab plomas de coll de capó ó de gall.

Be: ja tenim l' esquerpa á l' esquena y la canya á la má; baixém riu avall, y fent voleyar la llinya, la llensem á gran distancia en un punt determinat, de manera que tirant á contracorrent las duas moscas lliscan y volan sobre l' aygua com si fossen de debó.

La truyta s' está al fons de l' aygua y casi sempre amagada sota 'ls rochs y penyas, pero te la vista molt fina: al veurer la mosca 's tira sobre d' ella com un llamp y fins no li dona temps de caurer, puig que sovint salta com la llissa á un y dos pams fora de l' aygua pera agafar la mosca al vol. Aixó sols, de veurer saltar las truytas, diverteix encara que no s' agafin.

Lo pescador de mosca necessita tenir delit, puig que l' exercici que fa ab camas y brassos es molt violent: no pot estar parat un moment, ni deixar de tenir lo bras en moviment com si portés un llarch fuhet

á la má. Además ha de tenir práctica y habilitat al llensar la llinya, evitant que s'enganxi pels arbres.

*
* *

La pesca ab cuch es diferent; la llinya ha de ser de la mateixa llargaria que la canya, lo pel de la cuca d' uns tres pams; á un pam de distancia del ám un tros de plom arrodonit, perque, adhuc en las corrents y reveigs, l' ám se mantinga sempre á fons. Al ám s' hi enfila un cuch de terra ó un llagostí; la truyta que es molt vorás se l' engola tot; pero també es pesquera cansada, puig s' ha de saltar de roch en roch y anar sempre ribera amunt, tirant l' ám al peu dels rochs y en mitj de la corrent; si á la primera vegada no pica, es inútil d' insistir, s' ha de cambiar de punt. Tant pera pescar ab cuch com ab mosca lo pescador no s' ha de deixar veurer may per la truyta la qual al véurel s' amaga tot seguit sota 'ls rochs y ja no surt més.

Cada any me diverteixo ab los pescadors de canya aficionats que venen á estiuhejar en la vall de Prats: se creuhen que la truyta s' agafa com lo barb, que es peix tan tonto com ell. S' assentan sobre una penya, lo cistellet d' un costat y la petaca de l' altre, passen horas enteras mirantse de fit lo tap que no s' enfonza may; y cada dia fan lo mateix sense agafar una sola truyta, pero per aixó no 's desaniman. Cada any me vaig convencent de que la pesca es, no una diversió, pero sí, una passió que domina totas las demés.

En la vida del *sportsman* hi ha aficions estremadas que duran tota la vida, com es la cassa y la pesca.

Tinch un amich que ha sigut un ver Nemrod; ara ab los anys ha perdut lo delit y lo pitjor es que li ha vingut dolor á las camas y está imposibilitat; donchs se fa tragar dins sa cadira de brassos al balcó de sa cambra que dona al hort de sa casa, y ab una escopeta de saló tira als pardals y demás aucells que 's posan sobre 'ls arbres... S' ha resignat á deixar totas las demás costums, pero lo qu' es aquesta tant com son bras puga aguantar la escopeta, n' aprofitará.

Es una afició boja la que 's té pera la cassa y la pesca; tinch las duas y francament, me sería difícil dir quina es la preferida. Per lo pescador, la pesca de la truyta es lo *non plus ultra* de la afició, com la cassera de perdius per lo cassador. Aixó se compren: com més dificultat hi ha més creix la afició. Una perdiu assessinada á la espera, un se 'n dona vergonya; pero la que al novembre peona dins la malesa, que fa bojejar al perdiguer y que al últim bóta de lluny, xirricant y brunzinant com si portés cascabells á las alas... ab quin gust se li fa fer lo capgirell! Cau á terra com un cabás, rodolant encara del impuls que porta! Ab quina afició un mira la ferida, bufantli las plomas del grapó! Qué orgullós, qué satisfet un está! Ab quin plaher s' acaricia 'l gos que vos la ha portada! Lo cassador, en aquell moment sent una satisfacció tan gran, que dubto n' hi hagi un' altra que la iguali.

Donchs per la truyta es lo mateix: quan, després de paciència y astucia, mitj ajupit per no ésser vist, tira la llinya ab lleugeresa á sobre l' aygua, en un gorch rodejat de penyas graníticas, al peu de la cas-

cata escumosa, y que salta una grossa truyta agafant la mosca al vol—lo cor allavors bat ab violencia; un está més que conmogut, perque al tirar desseguida 's pot rompre la llinya, puig la forsa muscular de la truyta es extraordinaria; se li dona fil, se la deixa fer, corre d' un cap de gorch al altre, 's fica sota penya—un va tirant á poch á poch, á la vora, fins que al últim, cansada y rendida, 's deixa agafar ab lo xalabret... ¡Quíns salts y bots, y quínas saccejadas dona dins l' esquerpa ants de morir!

La meva afició de pescar la truyta es tan gran, que una vegada volguí anar á pescar ab canya á la ribera y gorchs de Carencá, qual distancia de Prats de Molló es de 10 horas. Fou al 83, l' endemá de la Mare de Deu d' Agost.

Me provehí de tot lo necessari; prenguí un matxo ab un guía: en Joan Borrat, lo famós cassador d' isarts. Sortirem de Prats al clarejar lo dia, seguint la alta cordillera dels Pirineus. A las sis del vespre arribárem á la barraca de Fontpedrosa, sobre la mateixa ribera de Carencá; hi passárem la nit.

Al veurer aquell torrent impetuós, formant, en mitj de rocám, escumosas cascatas á 2,500 m. d' altitut, en riberal desert, escabrós, vorejat de pins decimats y arrabassats pels huracans, encaixonat per altas y espadadas cingleras...

—No, may cap pescador de canya ha pujat per aquestos cims, ja pot estar segur que vosté es lo primer; me digué en Borrat.

—Jo ho crech com tú, li responguí, y si las truytas del gorchs de Carencá s' han esgarriat per aquí, compta quina pesquera farem.

L' endemá, á punta de dia, al torrent; vinga canya y esquerpa y torrent amunt. En Joan aná per las sevas, mirant si podria matar un isart; nos haviam de tornar á trobar als gorchs.

Donchs ni una truyta; me semblava imposible!... Es que no coneixen lo cuch... probem ab llagostí... tampoch, cap picada! La mosca... lo mateix!... Vaig anar pujant durant duas horas, aburrit. La matinada fresqueta, lo cel blau; lo sol daura los cims de la coma dels gorchs; silenci imponent, magestuós, interromput solsament per la fressa del torrent que s' estella pel rocám.

Per fi, al cap de duas horas, vaig arribar al gran gorch de Carencá, anomenat lo gorch de las truytas. En nostre escrit: *Excursions y casseras*, se troba la descripció dels gorchs de Carencá y en particular del gorch anomenat de las truytas. Al arribar, ja las vegí saltar sobre l' aygua limpida del llach, y á un metro de fondaria las veyá passar á vols, la major part truytas d' una á tres lliuras.

Ben cert qu' eixos gorchs, situats á 2,700 metres d' altitut, en mitj d' una naturalesa selvatje, rodejats de congestas y clapissas no havian may vist cap pescador de canya. Prou ho coneguí ab las truytas que sens temor s' en venian cap á mí, sens dubte pera considerarme, sorpresas de mon atreviment.

Amagat, ajupit detrás d' una penya, llensí la llinya ab una destresa admirable: las duas moscas volavan

sobre l' aygua clara, limpida que cap ayret arrugava; las truytas al veurer las moscas se juntavan á vols y las seguian saltant y joguinejant en mitj d' ellas. Cambiava de puesto, era lo mateix; ni una volgué picar.

En aixó, mon company, en Borrat, se juntá ab mí com era convingut; al veurer que las truytas se burlavan de mí, me digué:

—Es en vá, no n' agafará cap: vosté creu que lo que veu son truytas... Cá, han de ser! Son las bruixas dels gorchs que n' han pres la forma, las mateixas que ballan la farandola al entorn en mitj de trons y llamps. Créguim: no las inquieti, nos en podria resultar mal.

—Sí?... Tú ho creus?... Donchs espera un poch, veyám si 's burlarán de mí... Vaig tirar la canya per quí enllá.—Dónam l' escopeta.

—¿Qué vol fer?

—Ja ho veurás...

Al moment que las truytas pujavan á flor d' aygua saltant, las hi vaig tirá una perdigonada; quatre quedáren de panxa enlayre; pero tampoch las poguí haber, puig s' anavan enfonsant y desapareixian dins la fondaria blavenca del gorch; aixís es que no poguérem saber lo gust que tenian las truytas de la ribera y gorchs de Carençá. Es veritat que l' any següent, al fer la cassera als isarts, hi parárem á la nit enfilas y singlons y n' agafárem més d' un quintá.

¿A qué donchs, atribubir lo no volguer picar cap truyta? May semblant cosa m' havia succehit; y á fé que he pescat en molts rius dels Pirineus!

Ma opinió es que la truyta que viu á 2,700 m. d'

altitud es una excepció; se diferencia de las demás; ha de tenir un altre modo de viurer; m' explicaré: en nostres rius, la truyta sol pujar fins á 2,000 m. d' altitud, més amunt ja no se 'n troban, pocas son las excepciones. He pescat en los rius Ter, Tech, Tet, Fres-ser, Segre, Salat (Ariège), Gave de Pau y en molts de sos afluent, per aixó he pogut fer la observació que acabo de referir. De manera que la truyta que 's troba en los estanys de Carença, á tan gran altitud, es una excepció. En efecte, un se demana cóm poden viurer las truytas d' aqueix gorch durant un hivern que dura nou mesos, y que sobre 'l gorch gelat hi ha 10 ó 15 metres de neu?

La conservació de las truytas se deu á la configuració geológica del gorch, que té una fondaria desconeguda en forma d' ambut, probablement lo cráter d' un volcá. A l' hivern las truytas baixan á profunditats ahont la temperatura de l' aygua es per ellas soportable; així se salvan. A la primavera, que en eixas regions comensa á primers de Juliol, la neu se fon, surten de sas presons de glas, s' espargeixen pel llach, per son trahent, ribera de Carença avall, fins á la Tet (1). Lo esqué que solem emplear pera pescar ab canya, com lo cuch y llagostí, no 'l coneixen, com tampoch las moscas artificials. Se nodreixen de insectes que 'm son desconeguts. Probí la llagosta sense alas que tant abunda lo estiu en los glebers de las altas serras, pero fou en vá.

(1) Dels estanys de Carença surt la ribera del mateix nom que passa á Thués (Cerdanya francesa) y se junta ab lo riu Tet.

Després d' esmorsar, á las 11, abandonárem aque-
llas tristas soledats, pujárem al cim de la montanya de
las set creus de Núria y baixárem vers lo santuari
ahont hi passárem la nit.

Fóu una pesquera desgraciada qual recort no se 'm
olvidará may. No desespero pas de tornarhi ab bona
provisió de tota mena de moscas artificials inglesas,
de las que se serveixen pera pescar la truyta en los
llachs dels Alpes. Recomano eixa pesquera á mos
consocis excursionistas que van á Núria, puig que del
Santuari als gorchs de Carença es cosa de duas horas
de pujada. Veyám si tindran més sort que jo.

UNA EXCURSIÓ FORSOSA

DE LA JUNQUERA A MIERAS

Era á la primavera de l' any 1873. Los carlins perseguits per nombrosas columnas anavan en retirada; pero ensenyorits de tant temps de las comarcas de la alta montanya de la provincia de Gerona, llur poder se mantenia encara per lo temor que inspiravan y llur influencia se feya sentir fins al baix Ampurdá. Los pobles 'ls hi pagavan sas contribucions com á un govern constituhit. Los recaudadors entregavan per cada trimestre rebudas talonarias ab la mateixa regularitat com las del Banch. En las poblacions que 's trobavan lluny de llur influencia se presentava de nit una companyia de tropa carlista, se convocava l' ajuntament, se feya fer una crida y tothom anava á pagar, si no de bon grat per forsa. No s' entenian de rahons: los *morosos* se los emportavan en lloch segur

ahont eran amos, com á Mieras ó bé á Comprodon. Esdevenia casi sempre que després d' haverse marxat los carlins d' un poble, 'l dia següent venia la tropa, y feya lo mateix, exigint la contribució. Si lo poble se trohava massa endarrerit de pagos, uns y altres feyan responsables als ajuntaments, imposántlos hi crescudas multas, y emportanse 'ls presoners per aquells monts de Deu, en mitj de montanyas y deserts. La tropa, al veurer que los carlins havian vingut de nit y havian escurat las bossas dels pobres pagesos, no trobant casi res á cobrar s' enfurismava, y feya lo mateix, fent seguir los ajuntaments y tancantlos al castell de Figueras fins pagada la contribució. No hi valia res de fugir: los carlins s' emportavan las donas y fins lo servey de la casa, y bon goig de surtirne sense cap nafra.

Qué compon aixó de la llagosta, pedregadas y filoxera d' avuy dia!... Alló si que era inaguantable! May hi hagué tanta miseria en los pobles y masias de la montanya!

Tant com duraren los cuartos pera pagar contribucions, alabat sia Deu; pero quan foren acabats la fam y la miseria se reflexavan en la fesomia d' aquells bons pagesos. Vivian espantats, tremolant de pór; enterravan llurs grans y trunfas y s' amagavan pera menjar un tros de pá. La tropa y carlins afamats, no trobant res pera menjar s' enmenavan lo bestiar sense escoltarse los plors y gemechs de las donas y criaturas. De virám no 'n parlém, feya temps que se n' havia perdut la mena.

Quín recort més dolorós! Al pensarhi fa esgarrifar.

Hi ha pobles en la alta montanya, que no s' han refet encara y que trigarán anys y panys á referse. Deu vulla que aquell temps de miseria, espants y terror no torni may més!

Donchs jo, per mos pecats, me trobava allavors d' Ajuntament; mos conciudadans m' havian fet l' honor de nombrarme tinent d' alcalde. La població empobrida de tants y tants pagos debia als carlins alguns trimestres de la contribució. Lo recaudador, vista la dificultat que trobava pera cobrar, havia amenassat al ajuntament. Com las columnas de tropa recorrian sovint lo país sobretot en las darrerias de la guerra, tothom feya 'l sort. Pero dech dir ab veritat que nostre ajuntament no las tenia pas totas; en las pocas sessions que teniam se comentavan las ordes terminants del delegat de la Intendencia carlista. Passavan dias, sabiam que las forsas d' en Saballs anavan en retirada empaytadas per las columnas, y que 'ls hi seria molt dificultós, fins á cert punt temerari lo exposarse á venir á cobrar la contribució en punt tant apartat de llur esfera d' acció, y tant apropat del castell de Figueras d' ahont cada dia entravan y surtian columnas.

Aixó era la cuestió del dia, l' enrahonada del poble. En aqueix entremitx se reuní l' ajuntament en sessió extraordinaria pera enterarnos, lo senyor alcalde, d' una nova important.

A las 8 del vespre del dia 28 de Maig, un diven-

dres, tots los regidors se trobavan assentats á l' entorn de la taula presidencial. L' alcalde, després de haverse mocat y tocat la campaneta, se tragué un paper de la butxaca del paltot y comensá: Senyors,—estavam nosaltres tot ulls y orelles; un murmuri se feya sentir envers la porta del saló apinyada de gent. —Silenci! digué l' agutzil.—Senyors: acabo de rebre un manament de l' intendent carlista plé d' amenasas; diu així: *si por todo el dia de hoy...* ¿no troban que es molt singular que aqueixos guerrers de nostres montanyas catalanas escriguin en castellá? —Vagi diguent, senyor alcalde, digué un.—*Si por todo el dia de hoy...* no 'm pot estar al cap que aixó sia escrit en castellá ..—Té molta rahó, digueren alguns; pero veyam ¿qué diu 'l paper?—*Si por todo el dia de hoy no han VV. manado.. Ay! gracias á Deu que parla catalá... portar la contribucion á ca'n Frare, assumirá terrible responsabilidad V. y el Ayuntamiento.*

Senyors, tenen la paraula pera manifestar son pensament sobre eix escrit.—Y vosté senyor alcalde, ¿qué 'n pensa? digué un regidor.—Ánts de respondrer á la pregunta que se m' acaba de fer, permetin que 'ls en fassi un altra: ¿qué se sab dels carlins? se pot saber hont paran?—Que han abandonat la comarca y que los tenim ja ben lluny, respongué 'l secretari, senyor molt saberut com tots los de son ofici.—Nos escaparem de la contribució, digué un regidor de puny arrapat, tot fregantse las mans d' alegria.—No cridi gayre que 'l podrian sentir, diguí jo.—Altre regidor: cá! home! vosté sempre veu visions; en aques-

tas horas las columnas los empaytan per las montanyas de Olot... encara que no 'ns hi hem de fiar gayre; pero lo cert es que los tenim ben lluny.—Si venen los haurém de rebrrer si 's plau per forsa, digué un altre, y alabat sia Deu; lo que es `segur es que ja poden ben cercar per tots los recons de casa meva que no hi trobarán pas cap cuarto.—Senyors, no desanimarse; digué l' alcalde per tres probabilitats de venir n' hi ha deu que no vindrán. Si me volen creurer no hi pensém pas més; fora mals de cap que ve prou n' hem tinguts.—Lo senyor alcalde té rahó, respongueren alguns aixecantse de sas cadiras y dirigintse envers la porta; aném á fer la barrotada al casino.—*Señores, se levanta la sesion,* com diuhen los castellans.

Cada hù s' en aná per las sevas. Aquella sessió memorable per las consecuencias que va tenir no me s' en irá may mes de la memoria.

Després de la barrotada, á las 10, tothom aná á retiro.

Ants de ficarme al llit, prenguí una tassa de té ab algunas gotas de róm de la Jamaica, regalo d'un amich; fumé un cigarret, y lo cap seré, content, satisfet m'entregué en los brassos de Morfeo que desfullá sobre mí sos mes somníferos cascalls. Me vaig adormir com un sant. Somiava que volava per l'espai, los brassos estesos enlayrantme dins una mar de bromas daúradas pel sol. A voltas me veyá rodejat de caps d' angelets, de

galtas frescas y rosadas, encreubadas ab duas aletas de colom, com s' en veuhen en las glorias dels cuadros de Murillo. Pero, cosa singular, eixos angelets al mirarme tenian una expressió tan burlesca que 'm deixava tot confús; además portavan sul cap una boyna ayrosament posada de costat qual borla penjava sobre las aletas de colom. Eixas boynas, com en los cuadros disolvents, se devaneixian y tornavan á surtir ab tons de vermellor més ó menos pronunciats. Tot jo ressentia una sensació agradable d'alegria y benestar. De cop sento que me sacsejan pel bras... qué es?... qué hi ha?... Era mon criat tot espantat.— Senyor, los carlins son aquí... han pujat pel balcó... Aixequis tot seguit.—Mira si hi ha medi de fugir pel pati.—Es inútil, la casa está rodejada. Mentres me vestia depressa posantme mitjas y calsetets al revés, entran dins ma cambra tres galifardeus: dos soldats y un oficial.—No tingui pór, me digué l' oficial que jo coneixía per haverlo tingut varias vegadas allotjat, pero vagi depressa en vestirse.—Pero que passa?... qué hi há?... qué voleu á eixas horas de nit?—Ja ho saberá.

Surtí de casa entre duas bayonetas, molt assustat. Al arribar á la plassa de la casa de la vila, vegí una companyia de carlins sobre las armas, dels d' en Saballs, de boyna y gech vermell, joves de 20 á 25 anys, de bona estatura, sapats, rabassuts, montanyesos en quals venas debia correr sanch d' Almagávar.

Poch rato després comparagué l' alcalde acompanyat com jo per dos soldats, y tot seguit darrera d'ell un propietari, amich nostre.

— Senyors, nos digué 'l capitá que tots coneixiam per haverlo vist sovint en la població, ab sa companyia, no 's deuen assustar per res; tenim lo batalló á Agullana; vostés reberán las ordes del coronel y se 'n podrán tornar tot seguit.

No hi havia que discutir; emprenguérem la marxa cap á Agullana, posats entre filas.

* * *

Las tres tocavan del campanar de la població. Feya una matinada de primavera espléndida. Las estrellas fugian y l' auba donava á la naturalesa una tinta rosada que anava creixent per moments. Las flors dels arbres fruyters, la frescor de l' aygualera de camps y prats embalsamavan l' oreig del matí. Los rossinyols se responian uns á altres y las cotolivas s' enlayravan fins á pèrdres de vista acompanyant sos vols de joyosos refilets.

Trobavam pel camí pagesos que anavan al treball, llur magall sobre la espatlla, que nos donavan lo bon dia, sorpresos de véurens tant de matí acompanyats ab escolta d' honor.

Nosaltres tot era fer preguntas al capitá que nos tranquilisá de tal manera que ja 'ns posárem resignats. Diguí jo al alcalde: es cuestió de cuartos; farem portar la contribució á Agullana y en paus.

Al arribar á Agullana no trobárem lo batalló. Lo capitá nos digué que ben cert s' haurian restat per prudencia á Darnius.

Férem un quart de descans durant lo qual tingué-

rem la sorpresa de véurer juntarse ab nosaltres dos subjectes de la població: un regidor y un altre senyor. Jo 'ls hi agrahía la atenció; pero vegi ab sorpresa que un d' ells que segons sapiguí després era sastre, portava un casquet de vellut vermell ab borla y anava calsat de sabatillas. L' havian tret de casa seva ab tanta precipitació que ni temps havia tingut pera cal-sarse las sabatas que portava á la ma. Podia tenir uns 30 anys, estatura mitjana, cara rodona, grasseta, sense pel; semblava á mossen Zacarías, rector que havia sigut del poble de Tápis. S' estava á Barcelona; havia vingut á passar la temporada de primavera á Agullana, ahont hi tenia parents.

L' altre, segons nos digué, era manyá y regidor del poble, 50 anys, espés, ample d' espatllas, rabassut, un poch geperut de tant picar sobre l' enclusa, cara de bon Jan.

—Bons dias tinguin, sembla que son matiners: ¿ahont la donan?

—Res, aquets *guerrerus* nos han dit que haviam de seguir pera férloshi conversa á vostés.

—Vostés nos fan gran favor y créguin los hi quedém molt agrahits.

Lo sastre se calsá las sabatas; lo manyá arreplegá un sarró que li portá la seva dona tot somicant: Ayl Joan! pot ser no 't veuré més: dónam una abrassada. —Vaja, dona! fora cansonerías: aquets *guerrerus* son gent d' armas que recorren lo país pera socórrer al necessitós y amparar al débil... ¿no es veritat senyor capitá?... —Vaja! en marxa! respongué aquest.

Continuárem nostre camí cap á Darnius, á duas ho-

retas de distancia d' Agullana, acompanyats del sastre y manyá regidor.

Los agullanénchs se trobavan com nosaltres; feyan los sórnos pera pagar la contribució y 'ls carlins se 'n menavan los dos primers que havian trobat.

Avans de deixar lo poble d' Agullana dech recomenar al excursionista sa iglesia románica del sigle XI dedicada á Sta. Maria. Entre las cosas antiguas que cridan la atenció conté dos vassins de coure arrovelats ab una inscripció circular que no he pogut encara llegir pero que considero data del mateix any de la consagració de la iglesia.

En lo curs de aqueixa verídica relació, lo lector m' ha de dispensar si, encara que rodejat de soldats, nos apartem una miqueta del camí pera notar á dreita y esquerra lo que podré, ja que nos portan Deu sab ahont, per endrets y montanyas desconegudas. Pero, *contre mauvaise fortune bon cœur*; no hi ha mal que per bé no vinga. Al sortir de casa no 'm vaig oblidar de posar mon álbun al sarró com deu fer tot excursionista que té 'l foch sagrat encara que hagi de fer una excursió tan tristement forsos.

Aixó dit, continuém nostra relació.

A Darnius nos diguéren que la forsa se trobava á Sant Llorens de la Muga. Apa donchs, cap á Sant Llorens; pero com ja havia surtit lo sol y no era prudent seguir la carretera per temor de toparnos ab

alguna columna, nos féren seguir boscos y serrats, á través un pays escabros en risch de colltrencarse, que nos portá á la margenada del riu Muga.

La Muga te sas fonts á las colladas de Vilaroja y dels Orts sobre la frontera, en lo territori francés, ahont entra en territori catalá; corre dintre un llit de cascates entre precipicis, al fons d' un sinuós congost; volta lo gran massis de rocám del poble d' Albanyá; corre al peu de la montanya de la *Mare de Deu de la Salut* entre Terradas y Sant Llorens, després al arribar devant las ruinas de la fundició, se inclina al sur-est, passa á Pont de Molins després de haver banyat los pobles de *Boadella* y *Las Escaulas*, arrega lo pla de Peralada y 's pert dins los estanys de Castelló d' Ampurias.

Passárem davant las ruinas de la célebre fundició de canons y projectils de guerra, á uns tres kilómetros avans d' arribar á Sant Llorens de la Muga. Per la extensió de aquellas ruinas se pot apreciar la importancia que tenia en lo sigle passat. Fou enderrocada per los francesos en 1794 quan la primera invasió.

Després de tant caminar teniam las dents llargas. No 'ns deixáren parar un moment; esmorsárem ab quatre caixaladas, caminant; sort que tots portavam sarró y botella que los amichs de Agullana y Darnius nos havian proporcionat; pero entre los xerrichs nostres y dels soldats prompte se tornáren pansidas y arrugadas.

Arribárem á Sant Llorens de la Muga á las 9. Los carlins nos deixáren lliures dins la població; posáren

guaytas al campanar y sobre 'ls turons del voltant, diguentnos que fins á las cinch de la tarde podiam descansar.

La cosa ja estava entesa. Alló d' anar á trobar lo batalló era un pretext; cap de nosaltres se feya ilusió. Però al preguntar ahont anavam, ahont nos portavan, may obtinguèrem resposta. —Ho veurán al arriuarihi, nos deya 'l capitá... Aixó no deixava de donarnos mals ratos y fernos fer pensaments desconfiats. Pero, ja eram ficats al ball; no hi havia més que resignarse y á la gracia de Deu.

Al trobarnos sols pels carrers de Sant Llorens, cada hu feu sas reflexions més ó ménos tristas. Dinárem en un mal hostal, pero com tots teniam gana, férem honor á la escudella y á la carn d' olla. La mestressa nos feu tastar las botifarras y llangonissas del hostal, pebradas d' un pebre foll que 'ns escaldava la boca. Després de restaurats torná lo bon humor. Lo sastre, qui al passar per la mala terra s' havia fet un esquins vergonyós á las calsas, se 'n comprá unas amplas de vellut ab botó de banya. —May m' havia trobat en cas semblant, nos digué; jo que tot lo sant dia tinch las camas encreuhadas sobre 'l taulell, com volen que puga caminar si no hi só acostumat.—Y vosté 's pensa, digué l' alcalde, que nosaltres som fets á seguir aqueixos llebrers; si no 'ns donan bagatge jo no 'm moch d' aqui; tinch los peus ensetats.—Ja 'l tindrán nos digué l' hostaler servintnos lo cafe; lo capitá ha avisat l' alcalde y á l' hora de la marxa no faltarà bagatge per tots, pero será á cárrech de vostés.

Tot xarrupant lo café d' aygua de castanyas ensu-

crada, y fumant cigarrets, cada hu deya la seva. — Jo voldria saber aquesta gent hont nos portan, diguí jo. — Farán cap á Mieras ó bé á Camprodon, respongué l' hostaler; allá se quedarán fins que 'l poble de vostés hi hagi portat la contribució; y baixant la veu afegí: veuhen, aquesta guerra es no més cuestió de cuartos.

Los carlins fan com lo govern de Madrit, han ex- premit lo país de tal manera que l' han deixat com una llimona sense such. Ara que s' han acabat 'ls cuartos s' acabarà la guerra, ab la diferencia que los diners dels uns haurán passat en las butxacas dels altres...

Qué 'n tenia de rahó aquell bon home! Aixó de trauer los diners de las butxacas d' uns pera ferlos entrar en las butxacas d' altres encara dura en nostra civilisada Espanya, sens contar lo que durará.

— Quína distancia tenim de aquí á Mieras?— Oh! es lluny; es á tres horas més amunt de Banyolas: hi arribarán demá passat. Ara los portarán de aquí á Albanyá y á Lliurona; en eix últim poble saberán de cert si los dirigirán á Camprodon ó á Mieras. Vostés no han tenir cap temor, repeteixo: es sols cuestió de cuartos. Lo perill que poden correr es lo toparse ab una columna de tropa y voluntaris: en mitj de la refrega las balas no respectan á ningú.

— Oh! digué 'l sastre, si aixó succeheix, ja sé jo lo que faré.— Qué fareu? digué l' manyá.— Me posaré de boca terrosa fent lo mort.— Es molt ben pensat.

En aixó, com comensavam de fer alguna bacayna, se proposá d' anar á descansar un parell d' horas, lo que fou aprobat ab unanimitat.

Entre moscas y pussas no poguí clucar l' ull; surtí á donar un vol pel poble.

Sant Llorens de la Muga es un poble molt antich, situat en una petita vall agradable, verdosa, arregada pel riu, ben cultivada d' hortas y prats. Las margenadas de la Muga son cobertas de salses y verns en mitj dels quals s' hi veu un pont antiquíssim tot arrapat d' eura. Sa iglesia d' estil románich es fortificada, flanquejada de torras massisas com las iglesias del príncipi de la edat mitjana.

A las quatre, comensá á tronar; lo cel estava cobert. A la hora de marxar se posá á plourer com si tiressin l' aygua á samaladas.

Se havian trobat no més tres cabalcaduras, un matoxo, una euga y un burro. Lo manyá va dir que no se li 'n donava res de caminar; pero convinguerem tots que com á bons companys nos partiriam las cabalcaduras. Com la pluja no parava, may creyam posarnos en camí, convensuts que fariam nit á Sant Llorens. No hi valgueren los ruixats; á las 7 se reuní la companyia y emprenguerem la marxa riu amunt, sense cap abrigall, l' aygua nos regalava de per tot.

A las 9 arribárem á Albanyá ben rexops. En aquella hora en lo poble tot estava tancat y barrat. Los soldats se allotjaren y nosaltres ab lo capitá nos dirigirem á la rectoría. Trucárem á la porta, una crida dissa de cans nos respongué. Al cap d' un rato s' obrí una finestra y surtí un cap ab barrétina blanca:—Qué

hi ha? qué volen?... no tinch res... aneu en nom de Deu!... no vos puch recullir...

—Mossen Miquel, obri, digué 'l capitá, y fora explicacions.—Ah! es vosté... no l' havia conegut... ja vá. Obrí la porta tot enfadat. Com la cridoria dels gossos continuava atiantse mossen Miquel s' hi feu á colps de garrot lo que los feu callar tot seguit.

Pujárem dalt; férem un gran foch á la llar. Mentres nos secavam la roba que fumava com si surtis de la bugada, la majordona mal humorada llescava pá de ségol y posava un tupí al foch ab una cabota d' all pera escaldarnos una sopa d' oli.—Ho han de pendrer á la bona voluntat, no tinch res per donarls' hi; entre vostés y la tropa res m' han deixat.—Vaja! senyora Pepa, alguna altra coseta més trobará, digué 'l capitá.—A fé fé! ¿nó es veritat, mossen Miquel?... Deu meu! quina miseria! si aixó dura nos morirem de fam! —Vaja, bona dona, no faltarán cuartos, diguí jo, fent drincar alguna moneda de la butxaca de l' armilla. Però no hi valgueren los cuartos: se coneixia que lo capellá y sa majordona ab la cara llastimosa que feyan, passavan necessitat.

Sopárem d' una escudellada de sopa ben calenta ab una grasalada de sebas enciamadas y bon profit.

Nos tirárem tots sobre márfagas per terra, donárem la bona nit, y prompte se sentiren los ronxets del manyá y del capitá quals ronchs feyan tremolar la sala.

Se coneixia que aquell capitá era un home de bé, tinguent per nosaltres totas las consideracions compatibles ab sa missió: uns 30 anys, de pocas paraulas,

Terreny; era fill de la plana de Vich, d'una casa de pagés prou acomodada, haguent obtingut lo grau de capitá desde soldat, per sa valentía en las nombrosas accions de guerra. Portava una nafra que li prenia desde 'l front fins á mitja galta: un cop de sabre d'un soldat de cavall.

Si 's trobés un bon historiador imparcial pera relatar los fets d'armas d'uns y altres durant la passada guerra carlista, seria interessantíssim. Tant la tropa com carlins donaren provas d'un valor increible. Se compren molt bé que las tropas del gran Napoleon s'estrellessin devant l'heroisme de nostres montanyesos; no hi ha tropa al mon que los iguali; lo catalá en sas montanyas es invencible y ho ha sigut sempre desde la Reconquista.

* * *

L'endemá, un diumenge, nos sorprengué agradablement l'arribada de nostres criats ab lo Secretari de la Junquera. Nos portáren un farcellet de roba que prou la necessitavam, y lo millor de tot cuartós y bonas novas de nostras familias y de la cobransa de la contribució.— La població fa tot lo que pot, nos digué 'l Secretari; tothom 'ls compadeix; tot seguit que se sápigá allá hont sérán detinguts se portará lo rescat; fassin nos ho saber.

L'orde de marxa era donat; los carlins formats á la plasseta de la iglesia; nostras cavalcaduras enselladas; nos separarem de nostres criats, del Secretari, estrenyentnos tots la mà y molt compungits empenyerem la marxa.

Al passar davant l'iglesia los pagesos y pagesas surtian de missa matinal. Ab quina cara llastimosa nos miravan! Encara me sembla veurer dos pagesetas ab jipó y caputxa de bayeta que nos donaren un adeu afectuós, adeu que volia dir: Ay! pòbrets á quinas terras se 'ls enduhen! Lo senyor Rector y la majordona vingueren també á donarnos l'endeusiau.

Albanyá es poble antiquíssim, casas ennegridas per la vellura, situat en mitj de rocám de cingles sobre la Muga; pob'e trist, rónech, pobre, rodejat d'altas cingleras calcinals, no lluny del puig de Bassagoda. Lo riu encaixonat dins estret congost, corre saltant de cingle en cingle, formant bramants cascates, en mitj d'una vegetació raquítica de boixos y alsinalls. La iglesia, com totas las de eixa montanya, es románica y sa portalada de bon estil.

Atravessárem la Muga, frencant á l'esquerra, seguint un corriol de cabras que puja montanya amunt vers las alturas de Lliurona y Bassagoda. Impossible d'anar á cavall en aquell pais tant trencat. Prou feyna teniam per mirar hont posavam los peus. Després de tres horas de fadigosa pujada arribárem á Lliurona.

La montanya que trepárem es la cordillera que arranca del puig de Bassagoda dirigintse vers lo puig hont se troba lo santuari de la Mare de Deu del Mont, la qual passat Segaró se divideix seguint las alturas á sobre Esponella y baixa al plá de Pontós: forma part de la conca del riu Manol. L'altra divisió forma la montanya de la Magdalena y la Salut dirigintse vers Pont de Molins. Eixa cordillera es en part la linea de separació de las ayguas vessants del riu Fluviá, ab las

de la Muga y del Manol. Lliurona (800 m. d' altitut), se troba en lo punt culminant entre 'ls dos rius primers. De consegüent ja nos trobavam en la conca del Fluviá.

Quín poble més trist! No hi há casi terras de conreu; los pagesos que hi viuhien son tots pastors criant nombrosos remats de bestiar de llana. La montanya árida, abrupte es calcárea y cria bonas herbas pel bestiar. Ben tenen ventura aquells pagesos! sense aixó se moririan de fam.

A las 8 entrárem al poble; nosaltres acompanyats del capitá nos dirigírem á la posada, es dir. á ca 'l rector. Se coneixia que aquest bon senyor era acostumat á rebre semblants visitas, puig que nos rebé ab afabilitat, molt diferent de son company d' Albanyá.

Encaixá ab lo capitá y nos feu entrar al menjador pera fer la xucia molla ab rosquillas y vi ranci.—Dinarém á dos quarts de onze, nos digué; espero me farán l' obsequi d' ajudar á cantar l' ofici y d' assistir á la professó de Corpus que farém al voltant del poble. Nos quedárem sorpresos de tanta finura. Encara que bastant cansats acceptárem de bon gust.

A las 10 anárem á cantar al chor lo que causá l' admiració d' aquells pagesos vestits molts d' ells ab samarras de pell de moltó.

L' Alcalde y lo sastre cantavan de veu de tenor, lo Sr. Pere y jo de barítono, lo manyá de baix profund. Quin desafinar! se coneixia que nostra organisa ció musical no s' havia desenrotllat encara.

Després de l' ofici surtí la professó de l' iglesia. Los sis pagesos principals de la població que eran l' al-

calde y regidors portavan las barras del tálam. Nosaltres seguirem ab ciris. Los soldats carlistas ab llur capitá, formats de dos en dos tancavan la professó que voltá tot lo poble. No deixava d' oferir hermós espectacle aquella professó de pagesos ab llur samarra de pell y barretina sobre l' espatlla, las pagesas ab llur caputxa de bayeta y faldillas d' estám, en aquellas alturas abruptas, en front del puig descarnat y solitari de Bassagoda; á nostres peus las comarcas del Fluviá y de la Muga negadas en boyra opalina. Las criaturas tiravan sobre 'l tálam y pels punts hont passava la professó, flor de ginesta y de salvia que embalsamava l' ayre; un sol radiant, un cel seré... hermos matí de primavera.

Lo fervor religiós d' aquells montanyesos era admirable, gent sensilla, separats del mon civilisat ahont las crehencias se conservan en tota sa puresa.

Las ceremonias de nostra santa religió celebradas en ricas catedrals ó bé al cim de montanyas nuas, áridas, en front del espectacle súblim de la naturalesa, ofereixen sempre la mateixa grandiositat que ompla de fé al creyent de nostras ciutats com al sensill pastór de nostras enlayradas serras.

La iglesia de Lliurona es del estil románich segonari. Sa portalada es de lo més notable per sa puresa d' estil y ornamentació. Es de las bonicas iglesietas de nostras montanyas.

A las 11 nos posárem á taula; ja poden créurer que ferem honor al dinar del Sr. Rector, puig que l' ánima nos queya als peus de tanta gana: bona y abundant escudella y carn d' clla, una grasalada de

cuall casulá ab arrós que tenia mil gustos; l' ametlla torradeta, lo tradicional vi ranci de pahir

Lo Sr. Rector de Lliurona representava lo tipo de nostres rectors dels pobles de montanya: 60 anys, magrot, estatura més que regular, fesomia franca, oberta d' home be. Era molt bon tirador y escel-lent company de cassera. Aixó si gran amich de barrotada y manilla. En las grans ocasions de celebració de funerals ab tots los rectors de la comarca, després del dinar, era 'l primer á proposar una trucada ó set y mitj.

Lliurona y sa rectoria després de tantas privacions y fadigas fou per nosaltres una Cápua. Fumavam nostres puros ab beatitut tot traguejant lo vell vi ranci del rector, parlant de casseras, de cosas alegres, oblidant nostra trista posició quan de cop la corneta que tocava *llamada* nos torná fer caurer en la realitat.

Nos despedirem de la bona gent de Lliurona, de nostre amich lo rector, de sa majordona, ver tipo de la mestressa de casa, que nos omplí la butxaca d' ametllas torradas y arrodoní nostras arrugadas botellas de bon vi.

Avans d' emprendre la baixada lo capitá nos dígué: «fins ara tot ha anat molt be; lo país que havém recorregut es tot nostre; pero aném á entrar en la comarca del Fluviá y serém exposats á toparnos ab los voluntaris d' Argelaguer que tenen guayta al campanar, y com nos veurán, podria succehir que tinguéssem tiros. Si son no mes voluntaris ens en riurém; pero s' hi podria haber barrejat tropa y ja serían figas d' altre paner. Pendrém las precaucions necessarias pera evitar un atach.»

—Pero, senyor, digué 'l manyá, nosaltres som gent de pau, no volém brochs; seria molt dolorós de rebre alguna bala per equivocació.—Lo man yá te moltíssima rahó, digué l' sastre.

—Será lo que Deu voldrá, respongué 'l capitá; estiguin alerta; no vagin á cavall que 'ls podrian pendre com á quéfes y endevant y fora.» Mos mirárem assustats.

Lo capitá dividí sa companyia en avant guardia rera guardia y centre hont eram nosaltres.

Emprenguérem la baixada cap al riu Fluviá.

De tots los rius que encreuhan la vessant meridional dels Pirineus, cap riu com lo Fluviá marca ab mes evidencia las tres parts que componen sa conca, la qual se presenta baix la forma d' un cuadrilátero que te per perimetro las quatre líneas següents:

1.º La cordillera dels Pirineus compresa entre los dos punts de la frontera que corresponen en la altra vessant á la conca del riu Tech, en las alturas de la serra del santuari de la mare de Deu del Coral y de S. Llorens de Cerdá. Aqueixa serra de la gran cordillera fronterissa te la forma d' un arch de círcol qual concavitat mira al Sur.

2.º Lo contrafort que, del estrém esquerra de la serra esmentada arrenca al Sur y corre l' espay de 7 á 8 lleguas, encaixant per altra part la riba esquerra del riu Ter.

3.º La branca que lo mateix contrafort destaca

vers l' Est per acompanyar lo Ter en la segona mitat de son curs. Aqueixa branca descriu una mitja circumferencia oberta al Sur qual punt culminant ve á caurer sobre Besalú.

4.º Lo contrafort que arrenca de la gran cordillera pirinaica entre la collada de Vilaroja y las fonts de la Muga, que serpeja després vers lo Sur y te per punts culminants los pichs de Bassagoda y de la Mare de Deu del Mont, ve á caurer á Mayá y morir sobre 'l Fluviá, en front de Besalú.

Lo conjunt de eixas quatre corbas figura las tres quartas parts d' un círculo obert á l' Est..

Una multitud de colladas donen pás pera entrar dins eixambut. Las principals son:

— La collada de Olot. — S' obra dins l' ángul format per lo contrafort occidental y la branca que acompanya lo Ter en sa inflexió vers l' Est. Corre Donchs del Sur al Nort, deixant Olot á la esquerra, y va caurer al fons de 'lambut á dos kilómetros mes amunt de Castellfullit.

— Lo coll de S. Salvador. — Se dirigeix perpendicularment á la precedent, de l' Oest á l' Est, en sentit del curs del Fluviá, del qual eix afluent superior es lo verdader bressol. L' origen de aqueix afluent, correspon sobre lo Ter, á la altura de la Real, á una llegua á sobre de Camprodón.

— La collada de S. Miguel d' Oix. — Baixa del rost oriental de la montanya de S. Antoni, qual vessant oposada mira Camprodón, forma dos grans ánguls y desemboca en lo *thalweg* del Fluviá, á una hora mes amunt de Castellfullit.

—Lo coll de Bernadell sobre Baget.— Son naixement es dins l' àngul format per lo contrafort occidental de la gran cordillera fronterissa, costea son peu desde Baget fins en front de Bassagoda, després se gira al Nort pera confondrers ab la barrancada de la collada precedent.

—Lo coll de Montejá.— Comensa sobre la pendent meridional del massis de Bassagoda y s' acaba sobre de Besalú. Son embocadura marca lo extrém inferior de la conca de recepció del Fluviá.

Es á Besalú que comensa lo curs principal del Fluviá després de rebuts tots los afluents esmentats. Riu avall sas margenadas van perdent llur aspecte selvatge encara qu' escarpadas fins á Báscara hont entra al plá pera desembocar á mar á Sant Pere Pescador.

He begut á sas fonts més elevadas sobre Baget, y pescat anguilas á son embocadura á vora mar.

M' he detingut una miqueta en la descripció topogràfica de la part superior del Fluviá, perque després del riu Ter es lo més important de nostra provincia de Girona.

* .

Torném á nostre viatge.

Després d' haver caminat una hora de baixada molt ràpit, férem parada sobre un turó del qual se veyá lo campanar d' Argelaguer. Pero no sé si 'l capitá observá un senyal lo cas es que baixárem rostos avall molt depressa esperant d' un moment á l' altre

sentir á xiular las balas. Lo sastre se tragué lo casquet de vellut ab borla y se lligá un mocador al cap per no ser remarcat. Per fi en mitj de sustos arribárem á la carretera de Girona á Olot prop de Besalú, que atravessárem depressa lo mateix que 'l riu Fluviá, y emprenguérem la pujada de la montanya de la dreta del riu. Després de dos horas amunt arribárem á las 6 de la tarde al Santuari de Sant Ferriol, acompanyats sols de tres carlins; los demés havian desaparegut.

Lo santuari de Sant Ferriol te molta anomenada. Lo dia de son ajust, 17 de Setembre, hi pujan molts romeus de tots los pobles del riberal del Fluviá fins á Olot. Hi ha gran caseriu, espayosas estancias, dormitoris ab sos llits, cuyna inmensa, lo tot presentant bon aspecte de comfortable y netedad. Hi trobárem l'ermitá y l'ermitana que nos reberen bé. Com várem suposar que nos deixarian fer nit en lo santuari, vegegérem ab satisfacció que tindriam cada hù nostre llit y estariam bé, sobre tot després d'havernos dit l'ermitana que 'ns faria per sopar una arrossada de costellas de porch que 'ns en llepariam los dits.

Entrárem á la capella que nos cridá l'atenció per sa espayositat y ornamentació. Es més capella de poble que de santuari. L'altar major ab la estátua del Sant es rodejat de munió de ciris de tot tamany; n'hi vegí de tants y més grossos que 'ls que hi ha en la gruta de Nostra Senyora de Lourdes; sens contar las pinjorellas de ciris, caps y camas de cera, barcó, cuadrets, crossas, vestiduras; testimonis miraculosos, que adornan las parets de la capella.

Sant Ferriol es un sant que te molta devoció en tota la comarca. Me feu recordar un altre santuari de Sant Ferriol en lo Rosselló, no gayre lluny de Ceret, que es pel mateix estil. Pero en una y altra comarca solen representar la estàtua del Sant, calsat d' espardeñas, un sabre á la ma y dos pistolas apretadas per la faixa vermella á la cintura, com si del temps que vivia Sant Ferriol la pólvora fos coneguda. Pero com segons la tradició era capitá de lladres, la crehencia popular lo vol vestit aixís.

Teniam la taula parada; ensumavam lo rich arrós que l' ermitana acabava de tirar á la grasala quan de sopte comparegueren tres carlins bastant esparverats, diguentnos: —Vaja! depressa! en marxa! —Com!... sense sopar! —Ni un moment d' espera... tenim la tropa y voluntaris aquí...

Adeu! suculent arrós qual aroma nos fa enxalivar! Adeu! bon llit hont esperavam jaurer y dormir en repós!... Adeu siau gloriós Sant Ferriol! guardeunos de mal!

Surtirem més que depressa, ficantnos en mitj de boscos y malesas. A certa distancia la companyia se juntá ab nosaltres.

—Pero ¿qué passa? preguntí al capitá. —Qué tenim d' apartarnos sens perdre un moment si no 's volen trobar embolicats en mitj d' una refrega entre nosaltres y una columna que puja vers lo santuari. —Caratsus! digué l' alcalde, apretém 'l pas.

Comensava á fosquejar; eran prop de las 9. Nos

feren seguir un país molt trencat y escabrós. Passárem per corriols enmalesats, baixant al fons de barranchs pera tornar á pujar, en mitj de boscos enbardissats. Se feu del tot nit, y no veyam hont posavam lo peu, ensopegant á cada pás, sens parantse en lloch com si 'ls dimonis nos seguissin. La nit calma; lo cel estrellat; silenci profón interromput per lo cant de granotas, richs-richs y d' algun renech al rebrer una ensopegada.

Envers mitja nit nos deturárem en una casa de pagés solitaria en mitj de la boscuria á la vora d' un correch. Los carlins afamats trucaren á la porta, y com no s' obria, escalaren una finestra, desbotant los batents, entrant com un tró dins la casa com si fos presa d' assalt. La porta forana s' obrí, detrás d' ella comparegueren un home y una dona mitj despullats, espantats, tremolant de por. — Ay! la vida per l' amor de Deu!... — No asustarse, digué 'l capitá, aneuse á vestir y veyám si podrém menjar un bossí per sopar.

En aixó los carlins ja havian encés lo foch de la llar y regirat lleixas y calaixos portant un pá. Lo pagés y sa muller seguits de dos criaturas despulladas, arrapadas ab las faldillas de sa mare, comparegueren á la cuyna. — Ay! pobres de nosaltres! no tenim res per donárloshi! fa un més qué vivim sols de pá y aygua!... si Deu no s' apiada de nosaltres estém perduts!... nos han prés 'l bestiar, la virám, la cansalada, 'l sagí!... ja poden ben cercar per tota la casa, res trobáran! En efecte, aquell bon home tenia rahó; res trobárem, y á fé que la gana nos alsapremava. Llesçárem 'l pá y escaldárem una sopa sens oli. Però

¡quin pá més dolent! més orre! —¿De qué es fet aquest pá? preguntí jo al pagés. — Es de fajol, blat de moro y alguna aglanota. Per xó era tant aspre... pobre gent! ja son á planya!... Un dels carlins entrá á la cuyna tot brincant d'alegría: portava matas d'escarola y cebas que havia tret de 'l hort. —Vinga una grasala y posarhi l' enciám... Borrango! un enciám de cebas!... quina fortuna! Nos faltava oli per amanirlo, aquí tenim l' oli, digué un, portant un tupí á la má... vinga arruixar l' enciám que tots esperavam ab desitj. A la primera forquillada, horror! echs!... escupint uns y altres... Era oli de grana de ginebró pera untar las nafras y llagas del bestiar de llana!... De cap manera poguérem sopar. Nos anarem á jaurer sobre márfagas, lo ventre vuit com una guitarra. Dins la cambra ahont eram ajassats, véyem las estrellas pel teulat escalabrat de la casa.

*
*
*

L' endemá de matí, á trench d' alba, surtirem del mas, atravessant un país molt montanyós. A las 9 arribarem á Mieras, cuartel general de una delegació de l' intendencia carlista.

Nos conduhiren á la plassa devant lo *palau* de l' Intendencia; los carlins y 'l capita se despediren de nosaltres, y nos deixáren á la entrada de la casa hont nos assentárem sobre los grabóns de la escala de pedra, puig éram molt cansats, esperant la nostra sort.

Al cap d' un rato comparegué un carlí vell, molt mal carat y de mal geni, armat d' una vella escopeta,

que nos doná l' orde de seguirlo. Al passar pels carrers, com si fossem facinerosos, la cara nos queya de vergonya. En quant á la gent de Mieras que nos veyan passar no 'n feyan cas: se coneixia que no era per ells cosa nova.

Per fi, nos deturárem devant una porta, y acompanyats sempre pe 'l carlí mal carat, pujárem l' escala, després d' haver fet antécambra en lo replá, s' obrí la porta d' una cambra, y nos trobárem devant d' un individuo d' uns 40 anys, en mánega de camisa, assentat sobre un llit, 'l qual ab cara embrinada y veu enfadada nos digué:

—Senyors de l' Ajuntament de la Junquera, vostés han despreciat mas amenassas, han sigut tossuts en no volguer pagar los trimestres que deuhien; m' han obligat á emplear los grans medis; ho sento molt; per ara comenso per imposárlos hi 200 duros de multa. Aquí 's quedarán presoners fins que lo degut sia pagat; y en consideració á l' amistat que tinc hi per vostés, quedarán lliures dins la població y sos voltants, en lloch d' anar ab los demás presoners al cuartel de ca 'n Reixach. Si necessitan diner pera pagar los gastos que farán, estich á la llur disposició. Gaerxo! (era 'l nom del carlí mal carat, nostre vigilant) portáulos á cal estanquer; digauli de part meva que aqueixos senyors deuhien esser tractats com amichs meus... Ja 's poden retirar. — Mercés per l' atenció... y nos retirárem.

Qué m' en diuhien de la amabilitat del Sub-intendent?... Ignoro si la guerra carlista 's feya en las Provincias com á Catalunya; pero lo que hi ha de cert es

que en nostras montanyas de la provincia de Gerona, baix lo mando d'en Saballs, en las darrerías de la guerra, los carlistas semblava que tenian formada una vasta societat anónima qual óbecte era recullir tot lo diner possible; com se vegé quan s' acabá la guerra lo ben provehíts que s' en anaren en Saballs y demés caps principals, salvo pocas diferencias com en Castells que comensá la guerra pobre y l' acabá pobre. Quan los pobles esquilmats no podian pagar se dirigiren als propietaris prescindint de llurs opinions políticas, se los emportavan á Mieras y una vegada los tenian presos los tractavan ab consideració, puig que eran ben segurs que 'ls diners demanats no farian falta... Pero deixem eixas consideracions que 'ns portarian massa lluny.

Prenguérem possessió de nostre allotjament á ca'l estanquer, y nos preparárem á passár una temporada á Mieras; puig que per depressa que anessin nostres concitadans regidors, aixó de donar cuartos es cosa que vé de repel á tothom. Al menos pensavan passarhi una vuitenada.

La taula de la despesa regular; las cambras decentes; marit y muller bona gent; eram pas á planyer; sobretot quan nos digueren que á mitja horeta de Mieras hi havia á ca'n Reixach nombrós aplech de presoners, propietaris, ajuntaments que com dins del purgatori esperavan llur redempció, fins que una ánima caritativa, mosso, secretari ó un amich portés al Sr. Delegat la cantitat exigida.

La casa Reixach es una gran casa de pagés convertida en cuartel hont los pobres catius eran vigilats

per centinellas carlistas, dormint sobre márfagas y menjant lo ranxo en comú. A la primera alarma 'ls treyan y 'ls portavan al cim de la montanya en lo poble de Finestras, fins que 'l perill hagués passat. Quíns espants! quíns sufriments passavan aquella gent honrada víctimas de nostras guerras fratricidas! sens contar la inquietut y desespero de llurs families... Ah! nó, may més guerra civil més propia de bárbaros que de gent civilisada. Ja 'n tenim prou! guardem nostre indómit valor pera defensar la patria, com feyan nostres avis en la guerra de l' Independencia.

* .

Mieras es una població bastant gran, en mitj d'una vall fértil, rodejada de montanyas, que forma un plá de prou extensió. Molt arbrat, closas vorejadas d'oms y verns, esmaltadas d'hermosas floretas; horts, camps, canemals frondosos de molta gallardía; casas de pagés de bon aspecte. Es pais que hi deu plourer sovint puig que sense rego está la campinya tant verda que dona gust. La iglesia, estil renaixement, gran, ben adornada, ab or̄ga.

Lo poble está dividit per una riereta hont apenas passa aygua. Sa industria consisteix en teixir fil de cánem y de llinet. Casi á cada casa hi ha un y dos talers, d'aquells de la vellura, ab llur llansadora que fa un trich-trach sech y monótono.

Mieras ofereix una singularitat: en las cingleras que la rodejan per la part de tramontana s'hi veu una gran penya que ne diuhen: lo rellotge de Mieras.

En efecte, en totes las estacions del any quan fa sol, l'ombra que projecta, aquella penya marca las horas del dia y sobretot mitj dia, lo que nosaltres várem comprobar. Se veu de lluny y serveix de guia als treballadors del camp.

Empleárem nostra estada á Mieras fent excursions per sos voltants. Veyam sempre centinellas carlistas que feyen d'átalaya per las alturas.

Anávam á pendrer café de castanyas en l'únic café del poble. Lo manyá ne deya lo café dels *guerreros* per haberhi sempre oficials y soldats carlistas qual conversa era interessant per las accions de guerra que contavan.

Un dia, acompanyats d'un oficial conegut nostre obtinguerem lo permís d'anar á visitar lo santuari de la Mare de Deu del Collell, á una hora del poble, ahont lo senyor bisbe de Gerona ha fet construhir un col·legi dirigit per capellans. Res de particular ofereix si no fos sa capella que mereix esser visitada. L'edifici está situat sobre una altura en indret saludable: dormitoris, refetors, salas espayosas; los joves, la major part fills de casas de pagés hi reben bona instrucció dirigida per sacerdots professors del gran seminari de Gerona.

Al cap de 7 dias de nostra detenció tinguerem la agradable visita de nostre Secretari acompanyat d'un amic, y del Secretari d'Agullaua portant la moma de nostre rescat.

Tot seguit férem avisar l'intendent y 'l dia següent dos carlins nos acompanyaren á mitja hora del poble, en un molí que 'u diuhen *Lo Torn*, ahont hi tenen un despatx de cobransa de *quita y pon*.

Lo delegat, després d'haver embutxacat nostres quartos nos lliurà las degudas rebudas firmadas. Buscava un sagell... pero no lo sabé trobar, lo substituí ab una pessa de 10 rals.—Vaja, á Deu siau, disposin de son servidor y perdonin la molestia... Qué amablel qué obsequiós! ara que tenia nostra moma...

L'endemá de bon mati trascárem vers Banyolàs sense gosar á girar lo cap de pór que 'ns tornessen á cridar.

Pel camí trobárem guaytas carlistas que nos donavan lo bon dia després de visitats nostres papers. A las 9 arribárem á la vora de l'estany.

Mieras se troba encara en la conca del Fluviá. De Mieras á Banyolas atravessárem la linea de separació de la conca del Fluviá ab la de Ter, puig que las ayguas de l'estany van al Ter.

A mida que un s'apropa de Banyolas lo terreno volcánich es més caracterisat. Passárem vora la antiga y notable iglesia de Porqueras de la qual res diré per ser molt coneguda y descrita per nostres excursionistas y arqueólechs. Voltárem la part superior de l'estany; passárem al peu de l'establiment termal hont una joveneta aixerida nos oferí rosquillas y ayguardent anissat. Nos dirigirem á la fonda.

No hi ha cap població á Espanya que reuneixi las circunstancias de Banyolas: plá hermós, fertil, arregat per l'aygua abundant que surt de l'estany, clima templat al peu de serras que l'abrigan del Nort-est y Est. Son marvellós estany de gran extensió es un verdader llach que fa recordar los llachs de la Suissa; no 'n tenim cap altre en Espanya. Si Banyolas ab son

hermós plá y estany, sas ayguas sulfurosas abundants fos á Fransa ó Alemania ja n' haurien fet una estació de banys de primer orde ab *hotels, chalets, kursaal, passeigs, parchs, barcas y vaporets* de recreo, etc. Pero som á Espanya, en eix pobre pais desgraciat per la guerra civil, discordias, desgavells y més que tot l' ignorancia que 'ns atrassa d' un sigle, en comparació de las nacions europeas.

Després d' haver dinat, pujárem en tartana y fugirem cap á nostra terra hont rebérem las abressadas de nostras familias y amichs. Donárem gracias á Deu per la protecció que nos havia otorgat durant tant forsosa y perillosa excursió.

LA PROFESSÓ
DEL DIJOUS SANT, À RUPIÁ

AMPURDÁ

Us parlo d' alguns anys, en 1860, del temps que estudiava á Barcelona.

Teníá un parent y amich en lo poble de Rupiá que m' donava tot sovint hospitalitat per llargas temporadas. Hi solía anar més á l' estiu que á l' hivern; pero en qualsevol estació que hi anés, m' hi trobava sempre molt bé.

Rupiá está situat sobre eixa serralada poch elevada que 's presenta al arribar de Gerona á la estació de Flassí (carril de Fransa); es un estreb que arrenca de la montanya dels Angels y va á morir al riu Ter, enfront lo poble de Jáfra. Es la cordillera que separa lo plá de Bordils ab lo plá del Baix Ampurdá, de manera que, al cim de la crena, se descobreix gran extensió de pays tant de plá com de montanya. Sa alti-

tut de 200 m. fá que los ayres hi son purs, l' aygua fresca y bona; s' hi té bona salut.

La falda de la montanya per la part de sol-ixent es poblada de casas de pagés rodejadas d' arbres, vinyas, oliveras. Los pobles de Foixá y Rupiá sobressurten en mitj d' eixos masos: lo primer dominat per son vell castell feudal, y lo segon voltat encara d' antigas murallas y torras de la Edat mitjana. En ún de sos portals enrunats s' hi veu encara una gávia de ferro penjada ab una cadena que contenia lo cap del fascinerós exposat alguns dias pera servir d' espantall á la gent dolenta.

Los pobles de la falda de la montanya son tots antiquíssims, com Parlabá, Ultramort, Cursá, La Péra; sas remotas ruinas sembla que se reflexan en las costums de sos habitants, costums de la vellúria que 's van perdent; tradicions de sos antepassats; gent senzilla, de bonas creencias. Las festas religiosas del any sempre celebradas ab molta solemnitat com llurs avis las celebravan en la centuria passada.

En la Edat mitjana, al element religiós, en las ceremonias católicas, se barrejava un element profá que no escandalisava gens á nostres passats encara que en nostre temps, semblaría poch compatible ab la gravetat cristiana. En prova d' aixó podriam citar los *Misteris* y moltas altras costums locals del sigle passat que han atravessat revolucions, deixant encara fondos vestigis.

La setmana santa ab sas professons, en molts pobles del Ampurdá, n' es un exemple. Lo dia d' avuy aquellas piadosas solemnitats se van perdent; pero

llur recort se conserva encara. La exterioritat del cult en eixa gent del camp es més íntimament lligada á llurs creencias que en la gent de grans poblacions.

La professó del Dijous sant, á Rupià, tenia tanta anomenada que reunia nombrós aplech de pagesos de tota la comarca. Ignoro si se celebra encara, pero en 1860, vegí la profesó del Dijous sant que 'm cridá moltíssim la atenció.

A entrada de fosch sortí la professó de la iglesia del poble precedida per la mort, brincant ab sa dalla. Era un galifardàs alt, magre, vestit de calavera ab un cráneo de cartró, portant á las mans una gran dalla. Saltava, ballava, se desllorigava al compàs d' un fluiol y timbal que venian darrera d' ell; obria pas á la professó clavant colps de dalla á dreta y á esquerra, sembrant l' esglay en los nombrosos badochs, donas y criaturas que se senyavan d' espant.

A alguns passos endarrera, dotze estaferms manats pel centurió. Lo trajo d' aquells pagesos, vestits de estaferms es tot un poema: ¿quants anys tindria? ¿á quántas generacions ha servit? Los tenen recatats en un armari del altar de Sant Antoni; dias aváns de la professó los treuen, los respallan, reparan lo rosegat per las ratas; també ab quín orgull se 'ls posan! quín ayre més marcial!... Corassa de llautó, faldilletas blanques fins al genoll, mitjas blavas y espartenyas, y lo casco ab son cimbori de plomall vermell, visera calada, brazos núus; mirada ferotge... colpejan tots ensemps ab llur llansa sobre las pedras del carrer ab tanta forsa que 'n fan surtir guspiras. Desgraciat lo pagés que 'ls hi fa nosa, li clavan ab la llansa un colp

sobre 'l peu que li arrenca un renech enérgich y 'l fa coixejar molts dias.

L' estaferm de la professó ja no 's recorda qu' es pagés, bon treballador, bon pare, bon germá; lo trajo que porta 'l fa tornar ferotge; no coneix á ningú; sos moviments son automátichs; se penetra de sa importancia; s' ha tornat soldat romá disciplinat, se faria matar pera defensar... qué?... ni ell ho sab; obeheix cegament á son centurió. Quan lo trompeter toca alto, las evolucions que fan son una maravella: s' hi han ensajat durant tres mesos; també, quína precisió en llurs moviments! Es ben cert que may cap vetera de morrió, d' aquells de l' *Avi* (1) ho ha fet tan bé. Los pagesos s' hi quedan embabiecats, y 'l cor de las pagesetas fa més d' un trip trap.

Darrera dels estaferms venen los penitents ab llur cogulla al cap, rossegant cadenas, portant calaveras y caps de mort. Segueixen los misteris portats cada hú per quatre penitents; entre miij vé una pageseta molt guapa que porta un canti de vidre ple d' aygua sobre 'l cap y un canti també de vidre á cada má, fa de Samaritana. Però lo que caracteriza la professó es lo grupo del que va carregat de la creu. Los sayons y soldats que 'l rodejan no 'l deixan un moment en repós. Lligat ab cordas y cadenas, una esparraguera per corona d' espinas, una llarga filassa per cabell, lo estiragonsan, li donan empentas, li escupen á la cara, li pegan aytals bofetadas que necessita la paciència d' un sant pera suportar semblants vituperis.

(1) Los veteráns de la Guerra dels set anys, donavan lo nom de *Avi* á llur general Espartero.

Pero lo pacient se penetra de la importancia de son paper y sofreix ab resignació. No 's creguin que aixó se fassi en tó de mofa, es pas 'l cas : los pagesos que fan de sayons ho fan á lo viu, convensuts de que ha de ser així.

A la segona cayguda, ahont intervé Simon Cireneu, un juheu li clavá una bofetada que li feu veurer las estrellas; lo pobre pacient se rebifá... —Perot, ne fas un gra massa, m' has fet mal, no m' agradan aquets jochs, si continueu us tiro la creu per aquí enllá. —Desgraciati! qué dius! recordat de lo que féren los juheus y del paper sagrat que representas; si no ho fas bé no haurás brunyolst... Venía la Verónica aixugantli la cara en mitj del religiós reculliment de la multitud. Las atxas iluminavan aquell cuadro de claror fantástica, la mort continuava brincant ab sa dalla; un silenci imponent interromput solzament per lo toch lúgubre, acompassat del timbal, y lo pich estri-dent de las llansas dels estaferms colpejant ensemps l' empedrat. A intervals se sentia lo plany sostingut de la llarga trompeta que marcava un repós; quan havia acabat de tocar s' alsava de la turba una remor confosa de crits llastimosos: misericordia!... misericordia! misericordia y brunyols!!!... (1)

La professó ha tornat entrar en la iglesia; los estaferms, fora casco y corassa, sols ab faldilletas, se fan un tip de brunyols en companya de sayons y comparsas de la professó, mentres que lo pacient de la creu, blavejat y plé de bonys, rondina dihent que ja ne te prou y que no li pescarian pas l' any vinent.

(1) Aixó de brunyols era lo crit de la quitxalla.

RECORTS D' UN CASSADOR

Una de las passions que més domina l' home, que li sol durar tota la vida fins que la vellesa hi posa fi, es la cassa. O si nó que ho diga l' Andreu del mas del Cortal. Quan en las llargas vetlladas d' hivern lo reuma lo te clavat á l' escón prop del foch de la llar, los recorts de sas casseras li donan alivio, ne parla ab entussiasme, tot fumant 'l pipot; se mira ab recansa sa escopeta penjada ab un clau de la paret de la cunya, al costat del sarró, de la botella pansida. No vol que ningú s' en serveixi; n' es gelós com d' una penyora estimada. Qué 'n sab de cuentos de casseras! ab quína afició vos conta sas proesas cinegéticas! Es conversa que lo rejoyeneix, sembla qu' encara s' hi troba.

Son fill, en Pauli, es lo millor tirador de la comarca. Per cert que l' aprenentatge li va costar molt. A 18 anys son pare lo feya cassar ab ell ab escopeta de

pistó d' un canó; li explicava com ho havia de fer, donantli los bons consells adquirits per sa llarga experiència: — Quan s' alsa una perdiu s' apunta y al tenirla al cap del grá, ants de tirar, deus dir: Bernat mira qui t' ha tocat ó bé ralet ralet paga dineret; allavors la perdiu no s' erra, cau ben tocada. Pero al principi en Paulí no sabia gayre aprofitarne y sempre se precipitava perque la perdiu, ab son brunsit, l' espantava. Allavors l' Andreu portava una xurriaca y quan son fill perdia la calma y errava la perdiu li xurriacava las áncas, lo qual li era molt sensible; per xó aprengué á tirar bé y avuy no hi ha cap cassador que l' iguali.

L' Andreu n' es tot orgullós; pero per bé que tiri may fará lo que ha fet son pare qu' era un ver cassador de fama; puig que deixava l' hisenda, lo bestiar, y era tanta sa passió que certament s' hauria tornat pobre. Sort que lo reuma l' obligá á posar palla á l' esquella y á tornarse forsosament casulá.

Era d' aquells bons cassadors de la vellurá que desprecian las escopetas de nova invenció; tota sa vida se havia servit d' una escopeta de pistó de pedra foguera que tenia brillanta historia, que se transmetia de pare á fill, que havia fet morrejar la terra á més d' un gabatx per la guerra de l' any vuit. Era feta á Ripoll; lo canó llarch com una espingarda era fet de ferraduras, ab lo nom del fabricant *Molas* incrustat ab lletres plátejadas y rodejat de fullas de llorer de couer. Sempre ell sol s' en havia servit. Solia dir que hi havia tres cosas que de cap manera no 's podian deixar: 'l gos, l' escopeta y la dona. Per xó la tenia

penjada ab un clau tota polsosa y arrobellada com l' objecte de sa casa mes estimat y venerat.

Pobre Andreu! ja es á planyer! Si no fos lo malehit reuma que li fa tenir las camas mitj enrampadas, encara faria de las sevas.

Sa muller, la Teresa, es carregada de paciencia y ab prou feyna li pot calmar lo mal humor.

Son pagesos del mas del Cortal situat entre Campmany y Cantallops; conrehuan llur petita hisenda de pare á fill fa molts anys; gent honrada ben vistos de tothom.

* * *

La situació del mas del Cortal té un privilegi singular que lo fa inapreciable per tot bon cassador: á cent passos de la casa hi ha un estany de mes de quinse hectáreas d' extensió, rodejat de estanyols, aygua molls, reguerots coberts de balca, jonchs, estepas, llenriscas, oliverons borts raquitichs, argelagas y bruchis. Sembla impossible que en aquellas alturas se trobi un pais llacós com en los fondals de vora mar. Los serrats que lo rodejau son estribacions de la montanya fronterissa de Requesens. En mitj de ellas s' ha format una depressió, un petit plá hont se recullen las ayguas pluvials y las fonts enllotadas que hi naixen. Eix pais s' esten fins á Sant Climent y al mar formant turons poblats de vinyas escalonadas ab paret seca, de estepars, bruchis, garrollám d' ahont sobressurten penyas graníticas cobertas de alsinalls y matolls. Es dividit per una riereta que devalla de la

frontera al peu de Coll-forcat. Ne diuhen *la verneda*; es vorejada d' arbrat, de joncars, molt enbardissada. No conech cap altra pais que reuneixi tan bonas circunstancias pera lo cassador y que sia tan poblat de cassa de tota mena: llebres, perdius, conills, y á l' hivern ánechs, foljas, capbussons, becadells, becadás, fredalucas, perdius rascle, rasclons; fins quan fa molta fret s' hi troban aucells estranys com ócas, flamenchs, etc.

En Paulí es lo rey d' aquell pais benehit de Deu. No m' extranya que son pare no 's cuydés gayre de sa hisenda y fos impossibilitat pel reuma: son fill, en Paulí, acabarà com ell.

La mestressa de la casa, muller de l' Andreu, y sa filla, la Marió, posavan las banastas al burriquet, y los dias de mercat portavan á Figueras banastadas de tota mena de cassa; tornavan al mas ab més d' una pesseta.

La Marió era joveneta de uns 17 anys, prou guapa y aixerida. Los diumenjes lo jovent d' aquells voltants, se reunia per la tarde al mas del Cortal, á l' era; may hi faltava un fluviol per ferlas saltar y ballar.

L' Andreu y en Paulí eran mos íntims amichs. Eixa amistat se comprén: jo, possehit del foch sagrat del cassador, no feya cap cassera sense en Paulí, era mon company. S' en venia á casa meva; hi passava los dias que volia; jo feya lo mateix. Me tenian una cambra reservada en lo mas; hi passava dias. La Teresa y la Marió me consideravan com de casa.

Black, món perdiguer, havia fet son aprenentatge

en mans de l' Andreu; no hi havia gos que l' igualés en sentits, en portar, y en astucia. Me anava á cercar una perdiu alada á més d' un quart lluny. Era un *pointer* castís de rassa inglesa... Pobre Black! quan penso ab éll las llágrimas me venen als ulls. Sa mirada era tant intel·ligental... era tant carinyós que li faltava sols lo parlar. Ha sigut l' amich més fidel que he tingut. No 'm deixava may, y si alguna vegada, mal humorat, li pegava me mirava ab tal expressió de carinyo que ne tenia un remordiment. Se posá malalt; com l' Andreu li vingué lo reuma. Ajagut sobre una estora á la vora del foch de la llar, quan veyá que prenia la escopeta, se volia, aixecar y no podia... morí de vellesa... Pobre Black!...

En Pauli tenia sols un gos petaner que no 'n hauerho pas donat dos cuartos; li deya *Prim*; may he vist gos mes bó y de tants bons sentits. Se ficava dins la bardissa com una fura quan hi sentia un conill; ne surtia tot esgarranxat de las espinas, sas orel·las sag-nosas.

Ara, al pensar en aquells bons temps de casseras me sembla qu' encara m' hi trobo. Es recort que guardaré tota la vida; y ab veritat, ja poden estar ben certs que, dels recorts que quedan en aquest món al arribar al fi de la tardor de la vida, la major part se van esborrant, menos los recorts del cassador. Ara que escrich eixa relació, al pensarhi, me sembla que era ahir.

Lo ferme amich ab en Pauli fou degut á un fet que encara quan hi penso la cara me cau de vergonya. Lo gloriós Sant Hubert me havia retirat sa protecció.

Era pels entorns de Nadal de 1872. L' hivern era molt rigurós de neus y glassadas. Surtí un dia de bon matí de casa meva ab mon fidel Black que encara fosquejava. La terra tota blanca de gelada era dura com un roch. Una atmósferá vaporosa s' extenia per la campinya. L' alé de mon respir semblava un fumerol.

Feya un ayret geliu que tallava la cara.

Me dirigí d' un pas decidit envers los estanys de Campmany. Al arribarhi vegí á poca distancia, dins l' aygua, á la vora del marge, un estól d' anechs tots apinyats, en mitj del joncar. Qn' en prenguí de precaucions pera poguérloshi surtir á tirol! quanta astucia y estratègia! Vaig donar una gran volta pera trobar-me á sota vent; me arrossegué més de cent passos damunt lo goret gebrat d' un camp fins arribar darrera de una bardissa. Mon fidel Black penetrat de la importancia del cop que 's prepara, se tenia al costat meu, ajupit, ensumant l' ayre. Los ánechs barbotejavan fent sentir per moments alguns coachs! coachs! que me feyan més glatir 'l cor. Per fi apunté per un forat del barder, esperant tenirlos tots ben ajuntats; tiré una escopetada que semblá un tró. Cap 's va mourer, cap voletejá, no més algun alateig dels ferits. A darrera meu senti una rialla que 'm feu girar 'l cap... era en Pauli. De dotze ánechs ne havia mort nou., eran ánechs casulans del mas del Cortal. No s' espanti, me digué en Pauli; encara ha fet favor á la mare, que s' estalviará de matals pera portals demá á fira de Sant Tomás, á Figueras... 'l Black me los portá tots de un á un...

Entré en lo mas, trobé l' Andreu entaulat que 's menjava una llesca de pa untada ab allioli que arregava ab vi petit. Lo que 'm catxifollá fou la rialleta burlona de la Marió: aixó d' esser cassador d' ánechs casulants li donava sens dubte una pobre ideya de ma habilitat. «Son cosas que á tothom poden succehir, me deya l' Andreu, pera consolarme; á demés vosté no té la culpa; tot sovint ho deya á la Teresa que sos ánechs tindrian mala fi; jo tinch morts més de mitja dotzena dè gats presos per cunills; no 'n fassi cás.»

*
* .

A l' hivern en temps de plujas l'estany ab son balquer, es ben plé d' aygua y de prou fondaria. Los joncars y aygua-molls forman per tot xopolls fangosos com á las voras del Llobregat de can Tunis. Sense botas impermeables no 's pot anar en lloch; se xopeja qu' es una llástima. Ne volen d' aucells d' aygua en mitj del balquer!... Quantas vegadas en Pauli se havia tret las calsas, aygua á caderas, per anar á cercar un coll vert dins l'estany!

A propòsit de colls verts, ignoro si serán vostès de ma opinió, pero pera mí la cassera dels colls verts sobrepuja á totas las demés. La cassa de pel te son mérit: un conill que surt del cau apretat per la fura, que va com una pilota, ferli fer 'l capgirell es de mérit. En la cassa de ploma la perdiu es lo tir predilècte del cassador... ja m' agrada; pero que us diré: jo trobo que lo rey del tir al vol es lo coll vert.

Quan en Pauli y jo, dins la béta, éll ab la perxa, jo á proa preparat, lliscant sense fressa en mitj del balquer, s' alsa un coll vert, casi del peu de la barca, ab son coach! coach! ple d' orgull y vigor... nó; no hi ha escopetada al mon... plof! fa al caure á l' aygua esquitxantla ab son alateig de l' agonía... ompla tot lo sarró.

Per cert que nostra barca ó béta tenia historia; era com un closca de nou; tot just n' hi cabian dos. Un amich meu de Lloret me l' enviá damunt d' un carro de taps. Li deyan la *Ferrolana*... esvelta, lleugera, calava dos travessos de dit; cada impuls de la perxa la feya anar com una llensadora. Tenia l' atreviment de portar dos remes, la presumida! .. li faltava sols una vela pera lluhir son nom de *Ferrolana*.

Lo dia de sa arribada en lo mes de Janer, per Sant Vicens, hi hagué gran festa en lo mas del Cortal. Després d' un bon dinar, l' Andreu batejá la barca donantli lo nom de *Ferrolana*; jo volia que 's digués Marió, pero l' Andreu no ho volgué. En sa joventut lo havian portat al Ferrol, de soldat, y ara aixó del Ferrol li ballava pel cap. La Marió en companyia d' altres pagesetas amigas convidadas al bateig, l' adorná de banderolas y gallardets ab un ram de llorer y farigola á proa. Feya un hermós sol d' hivern, pero l' ayre fret. Tota la jovenalla dels masos del voltant, volgué veurer la proba de la *Ferrolana*. L' Andreu que aquell dia no tenia dolor. presidia lo llensament desde 'l cim de la margenada. En Pauli y jo 'ns ficarem dintre, y vinga la perxa; pero nõ. feyam res de bó. L' Andreu que havia barquejat en lo Ferrol nos

cridá: acosteu la barca, ja 'ns portará los tres... s'ficá á dins y d' una embestida la feu lliscar alguns passos lluny. S' en faltava un través de dit d' entra-hi l' aygua; de cop, al volguerse assentar: patapúm! la barca se capgirá omplintse y los tres prenguérem un bany russ no molt divertit al mes de Janer; sort de saber nadar. Fou una riallada general seguida d' aplaudiments de tota la jovenalla que de dalt del marge presenciá la funció. Aquell diá me vestí de pagés, puig férem á la llar del mas un gran foch de flamarada pera fer secár nostra roba.

* * *

La cassera d' aucells d' aygua á l' hivern ofereix al cassador molts atractius per lo improvisat dels aucells estrangers que s' hi troban; alguns d' ells desconeguts que fugen dels climas frets del Nort d' Europa. Referentnos als ánechs, quantas varietats del salsat al collvert! En temps de rufagadas s' hi barrejan de vegadas ócas, flamenchs fins cigonyas. Aixó de bernats pescayres, rasclóns, pollas d' aygua, lo ver cassador no 'n fa cás per la sensilla rahó que res valen pera menjar per lo molt que peixatejan.

Un rich menjar després de la becada es lo becadell; pero ¡ que difícil de matar al vol! Los cassadors novells no hi volen saber res; ne dihuen escura-bossas perquè prompte hi acaban las municions. Lo becadell s' aixeca de prop y al empendrer son vol rápit descriu al principi una línea angulosa en zich zach que no 'l deixa apuntar; pero es quan

vola recta quan s' ha de tirar. En Pauli ne matava tants que volia. Ja poden ben creurer que 'l que sab matar bécadells s' pot dir bon tirador de vol.

Pera acabar sols parlaré de l' estornell y fredaluca (Pebret).

Los teniam á vols en los voltants de l' estany, en camps y prats. La fredaluca encara que granivora com l' estornell, li agrada també lo cuch de terra, te una mánya singular pera ferlos surtir del terror: observantla ab atenció vegi que se plantava devant del grumull terrós que sol fer lo cuch, picant ab la punta de son bech sobre 'l grumull y quedantse inmóbil, esperant que surtís, lo que no tardava gayre. Jo probé de fer lo mateix trucant ab la punta del dit y en efecte no tardé en veurer surtir lo cuch. La fredaluca ab son elegant plomall sul cap es un dels aucells bonichs que tenim en nostre pais; ilástima que á l' hivern sia sempre magra; pero si s' en troba una de grassa es un menjar fi. Los francesos ne dihuen *Vanneau* y tenen un ditxo que diu: *qui n' a mangé du vanneau ne connait un bon morceau*, que vol dir: qui no ha menjat fredaluca ignora lo qu' es un bossi bó.

L' estornell vé al Febrer y Mars; s' entorna á paissos frets pera passarhi l' estiu com tots los demés aucells que nos venen á visitar durant l' hivèrn. Los dias de passa s' en veuben á mils: cobreixen los prats de llur negror irisada. Van sempre apinyats y á cada tiro s' en fa una estesa; pero es una pobre menja; ningú 'n fa cas. L' istinch d' anar apinyats es tant, que, quan després d' un tir, tot l' estól emprént la volada, tápan 'l sol; s' posan ajuntats sobre las branças

dels arbres, casi 'ls uns sobre 'ls altres, xarrotejant, en tant número, que llur pés fa petar branchs prou gruixuts. Son del tamany dels merlots.

*
*
*

Que n' hem fet de casseras ab en Pauli! Quin bon company! Ara s' hi han posat los anys y hem perdut lo delit. Encara ne fem alguna, pero ni éll ni jo tenim la punteria d' aquell temps. Fa alguns anys que varem enterrar l' Andreu. Era pel Desembre, la terra coberta d' un pam de neu. Quin espectacle més lúgubre! quatre pagesos portavan l' atahut damunt de sas espatllas... una hora de camí pera arribar á la parroquia. Lo drap negre de l' atahut en mitj de la blancor de la neu, produhia una taca de negre soptada d' un efecte tristíssim. Nosaltres seguïam ab reculliment en mitj dels singlots de sa muller y sa filla y demés donas que feyen lo dol... Un cel rúfol; de plóm, ab alguna volva de neu... quina tristor!.. Pochs dias avans de morir, feu sos adeus á sa escopeta de pistó de pedra foguera; se la feu portar al llit y al mirarla sos ulls s' omplian de llágrimas. La nit avans en *Prim* udolava, per fora, al voltant del mas, pressentint la mor de son amo estimat... ¡Pobre Andreu!...

No tardá la Teresa en seguirlo. La Marió es casada ab un pagés de montanya. En Pauli també es casat carregat de familia, cuydantse de l' hisenda Sol venir sovint á casa meva; fem petar l' enrahonada recordant las proesas de aquell temps... son recorts que no s' oblidan... que duran tota la vida! ..

LO BAIX EMPURDÁ

En nostra Catalunya montanyosa, árida, que 'l treball de sos fills ha fertilisat, tenim sobretot las comarcas regadas per nostres rius que forman planuras de rica vegetació; son extensos jardins que cridan l' admiració del viatjant: L' horta de Tortosa, de Lleyda, lo Plá del Llobregat, de Tordera; pero la que ben segur s' emporta la palma es lo Baix Empurdá regat per lo Ter. Al Plá de Torroella sols se l' hi pot comparar lo Plá de Perpinyá. La rica horta de Torroella comensa á Verges fins á mar, uns 30 Kilómetros de llarch sobre 15 d' ampla; está cenyida per dos rechs que portan del Ter un caudal extraordinari: lo rech del Moli de Jafra y lo del Moli de Gualta; son dos arterias quals sangrias fertilisan la hermosa plana del Baix Empurdá; terra lleugera, d' aluvió que 's presta á tots los cultius. També ¡quina vegetació mes admirable! Las arbredas de vora 'l Ter no tenen igual;

los camps al regadiu son hortas d' una fertilitat pasmosa; las fruyteredas son boscos de gran extensió. A la primavera, quan son florits, y á la tardor carregats de fruyta, ofereixen un aspecte unich que no 's veu en lloch més. Lo dia que un ferro-carail recorri lo Baix Empurdá, lo Plá de Torroella sols provehirá de fruyta y hortalissa á tot Barcelona.

Han probat lo cultiu del Ramí; en lloch se desenrotlla tan bé. Lo Ramí fará creixer la riquesa productiva d' aquell paradís terrenal.

*
* * *

Además de sa gran fertilitat, lo Plá de Torroella y sobretot sas voras de Ter, ofereixen punts de vista admirables.

May he vist res tan pintoresch com lo Ter á Torroella, vorejat de sas atapahidas y altívolas arbredas; sa amplaria es de mitj Kilómetro; l' aygua llisca suau sobre un llit de sorra fina.

Posat un al mitj del riu, mirant riu amunt ó riu avall la perspectiva es de lo mes hermós que 's pugui veurer; la primavera y la tardor hi ofereixen al pintor uns tons que sa paleta no pot reproduhir. La plana se desenrotlla sense que cap obstacle s' oposi á la vista. A llevant lo mar, lo golf de Rosas, l' inmensitat; á ponent, en atmósferá opalina; lluny, á l' horisont, l' alta cordillera pirenaica. Sols á tramontana, á un Kilómetro de Torroella, la montanya calcárea, pelada, quals espadadas cingleras se prolongan fins á mar formant grahons colossals, — las escalas d' Anni-

bal —A son punt culminant lo vell castell, vistosa atalaya sentada en mitj de la gran planura, vast quadrilátero flanquejat de quatre torras enmarletadas lo mateix que sas murallas de pedra picada.

Torroella —torra vella— presenta l' aspecte d' una vila de l' Edat Mitjana: carrers estrets, moltes cases antigas, finestras y finestrals ogivals ab sas columnetas y capitells capritxosos, atriums, escalas monumentals de pedra picada, estancias vastas, mobles antichs: per tot lo segell de la velluria. La major part de la noblesa de la provincia de Gerona ve de Torroella y pobles vells del Baix Empurdá. Sa iglesia gótica sembla una catedral. (1)

(1) L' excursionista no 's deu oblidar de visitar á Torroella l' antich palau dels comtes de Solterra y lo gran edifici conegut per *lo Castell*. Lo primer, restaurat ab inteligencia per son propietari actual, acaudalat comerciant de Barcelona; pertany al estil de transició entre l' ogival y 'l renaixement. Lo segon edifici es lo castell hont lo rey En Pere 'l Gran guardá com á catius la esposa y fills de son germá lo rey de Mallorca.

Lo senyor Pella y Forgas, en sa Historia del Empurdá, nos diu que 's conserva en Torroella una tradició del cautiveri de aquella desgraciada familia. «*Fué su carcel un castillo del cual quedan señales de ruinas junto á la iglesia parroquial, y no el que corona la montaña de Montgrí que es más moderno.* (T. VI, pág. 473.)» Está clar: si lo castell de Montgrí fou edificat de 1294 á 1301, segons nos diu lo mateix senyor Pella, no podia pas existir en 1285, época en que la familia del rey de Mallorca hi fou tancada.

Las ruinas que l' autor de la Historia del Empurdá ha vist, contiguas á la iglesia parroquial, son bé las del esmentat castell. Sols s' hi veu un tros de mur exterior que 's coneix es mes antich

Lo que caracterisava mes l' antiga Torroella eras sas murallas avuy enrrunadas, flanquejadas de torras guarnidas de marlets, de tres metros de gruix de pedra picada. L' excursionista podrà formarsen una idea per lo tros de muralla que ha quedat á la part Nort de la vila. ahont hi ha un portal ogival semblant als portals de las vilas asiáticas Antioxa y Jerusalem, en las primeras creuhadas; de manera que es vera arquitectura serrahina. Lo temps hi ha imprés lo color de la velluria; al cap vespre los ultims raigs del sol encenen lo cim de la torra del portal; un tó d' or vell rosat; es l' aspecte que presentan l s ruinas dels antichs monuments, lo color de llur vellesa.

que lo restant del edifici; pero al visitar l' interior del castell, sas estancias grandiosas ab volta, sos murs macissos de 1,40 m. de gruix, hem de presumir que molt del antich castell n' ha quedat. Encara que hagi sigut renovat y convertit en edifici relativament més recent, l' arqueólech sabrá molt bé coneixer tot lo que pertany al castell vell.

Lo castell actual té de notable una escala monumental de pedra picada que dona entrada del atrium al primer pis en una galeria quadrangular voltada de airoas arcadas sostingudas per esbeltas columnas ogivals del sigle xiv que podria molt be ésser la época de sa restauració.

Lo castell de Torroella pertany á una de las familias nobles més antigas de Torroella, que te casa senyorial á Girona. Don Joaquim de Cárles, l' amo del Castell, es persona dignísima, de gust artístich, inteligent arqueólech. Ha reunit en las inmensas salas y estancias del Castell una mun'ó de cosas antigas que cridan la admiració: cadiras históricas, butacas clavetejadas ab respalder de cuyro, cuadros al oli ennegrits per la velluria, calaixeras ribetejadas de coure y marfil, llibres y pergamins, euriosa colecció de cerámica, etc., etc.; es un ver museo digne d' ésser visitat. Rebi D. Joaquim de Cárles en nom meu y de mos companys d' excursions la més entussiasta felicitació.

Lo Ter que te gran amplaria separa las poblacions de la riba esquerra ab las de la riba dreta; porta molta aygua á l' hivern y primavera, pero á l' estiu 's pasa casi aixut menos quan venen riuhadadas que solen durar pochs dias.

Desde 'l pont de Sarriá (Girona) fins á mar, uns 40 kilómetros, no 's trôba cap més pont, de manera que lo Baix Empurdá está separat en dos mitats. po-guentse comunicar solzament ab barcas quan la cor-rent del riu ho permet, puig que de vegadas la inco-municació dura quinze dias. ¡Quina vergonya que un pais tan rich, tan productiu, tan poblat se trobi reduhit á eixa situació! Cap diferencia hi ha ab las comunicacions dels rius de l' interior de l' Africa, Niger y Congo. No s' ha perdut pas per la gent que no 's cansan de demanar, pero ¿qué n' han d' espe-rar dels governs de Madrid...?

A Torroella no fan gayre cas de las riuhadadas. Quan lo riu comensa á baixar, ja 's cansan d' esperar puig que en deça y dellá, las fincas s' han de culti-var; además no poden quedar gayres dias interceptadas las comunicacions entre Torroella, Gualta, Pals, Palafrugell y altres pobles. Allavors proban lo pás y tothom atravessa 'l riu aygua á las caderas, homes y donas, donantse la mà; es un va y vé que dura tot lo dia. En quan á la decencia, ningú hi pensa; com son acostumatats atravessar-lo de criaturas, no s' en fa cas.

Es un dels espectacles més pintoreschs que he vist.

Representeuvos eix riu, ampla de 500 metres, vorejat de grans arbredas que s' enmirallan en la corrent insensible, transparent, que llisca silenciosament en llit de sorra fina, atravessat per corruas de gent, aygua á caderas, las donas ab fardos y cistells sul cap, los homes ab aixadas y rastells sobre l' espatlla, burros ab sas banastas, carros, carrets á voltas atascats, rublerts de donas y criaturas; uns van altres venen... un cel d' un blau clar sense una broma; á l' horitzont, vers los Pirineus nevats, lo sol ponent rodejat de cirrus rogenchs, llensa sas fletxas d' or com radiant aureola... cuadro imponent; animat, ple de llum y de vida...!

Torroella es un centro d' interessants excursions. Los pobles del Baix Empurdá son casi tots molt vells, dignes de fixar l' atenció del arqueólech; á tots hi trobará monuments remarcables més ó ménos enrunats. Bellcayre ab son castell y murallas enrunadas antiquíssimas, sobre un turó, en mitj del plá; Albons, La Tallada, Ultramort, Parlabá, Rupiá, Gualta, Fontanillas, Ullá, Sant Iscle, Ullestret, Canapost, tots antiquíssims.

Cada poble mereix un estudi particular de sa iglesia, ornaments, arxiu, ruinas... joyells arqueològichs; á Fontclara una font fresca, límpida, abundant, brollant de terra com pou artesiá, cobert d' un monument romá; á Pedretallada, murallas romanas; Pals rodejada d' enlayradas torras, al cim d' un puig, de

recorts històrics; ademés, las nombrosas torras de las masias enmarletadas, de tres pisos, comunicantse ab la casa, refugi del país ab sas riquesas mentres durava la tala dels moros desembarcats de Mallorca ó d' Africa.

Los pobles del Baix Empurdá son per l' arqueólech una mina molt poch explotada. Aconsello donchs á nostres excursionistas vagin á Torroella com á centro d' excursions, no pera dos y tres días, sino pera una temporada, á fi de poder recullir los datos interesantes de la extensa comarca. Los torroellenchs son hospitalaris, franchs, obsequiosos; las torroellenças son las més guapas de l' Ampurdá. No hi falta bona societat, casinos, reunions, bona fonda; no tindrán pas temps d' anyorarshi.

UNA ENVEJA ⁽¹⁾

COMEDIA EN UN ACTE Y EN UNA SOLA ESCENA

Lo teatro representa un salonet molt ben adornat. Al mitj del saló una taula rodona, ab hermós tapet, que conté un gerro de flors, ab dos ó tres álbuns, y una lámpara ab sa mampara que dona una llum clara y suau. Lo foch de la xemeneya está encés (mes de Febrer.) Las vuit del vespre tocan á la péndula del salonet. La Dolors está assentada prop la taula, brodant una gorra de puntas petita com lo puny, molt bufona. Al costat seu, sobre una cadira, una panereta plena de roba blanca.—Entra en Joan que vé del Cassino; atravessa 'l salonet; entra dins sa cambra; se posa la bata y sabatillas; s'assenta en una butaca al costat de sa muller; se treu de la butxaca *La Renaixensa*, y 's posa á llegir ab atenció.

DOLORS. ¿Vens del Cassino?

JOAN. Sí, y per cert qu' he tingut una discussió ab en Sever y en Blasi. Eixos senyors no 's volen convencer que nostres diputats han de ser de

(1) De G. Droz.—Traducció lliure.

la terra, catalans sobre tot N' estich mitj enfadat.

DOL. Ja 's coneix ¿y jo ho tinch de pagar?

JOAN. Cóm?

DOL. Ets entrat sens un saludo, sens una paraula amable pera mi.

JOAN. Tens rahó, Loleta; dispensem. (*S' aixeca, la besa al front y 's torna capficar ab lo diari. Silenci d' un minut.*)

DOL. Hem de convenir que succeheixen cosas en la vida que semblan impossibles, que s' han de veurer per creurer. ¿No es veritat, marit meu?

JOAN. (*Continuant llegint.*) Es cert

DOL. Donchs mira, ja may ho hauria cregut, per tant que m' ho hagi assegurat donya Pepa, ¿sabs la administradora de Correos que l' altre dia vaig anar á visitar? Diu que 's cosa estúpida, increíble; pero que s' ha de creurer perque es ben veritat.

JOAN. (*Sense alzar los ulls.*) Tens rahó.

DOL. Pero, no deixa d' esser una extranyesa. La Cármen, que trobí dijous passat, á la Mercé, ahont celebravan gran funció ab música, me confessá que, als cinch mesos de casada, l' hi havia passat lo mateix. Lo dia següent, á la reunió de casa Erasme m' ho confirmá. Per cert que estavas tu de molt mal humor, per que te feren cantar un duo ab donya Ciseta que sempre desafina... ¿Te 'n recordas?

JOAN. (*Llegint sempre.*) No me 'n he de recordar!...

DOL. Ah!... ¿Té recorda que me digueres: no 'm

vinguis més ab las reunions de casa Erasme? irás sola si vols anarhi; no comptis pas ab mi pera acompayarte!... ¡y qué n' estavas d' enfadat!... Tota aquella nit vaig hagué de soporportar ton mal humor... Si, senyor! tota la nit... ¿No diguis pas que no?... Donchs torném á lo que 't volia dir. (*Se mira son marit que continua llegint. Llarch silenci.*) Sembla que ton diari te interessa molt. ¿Qué llegeixes?

JOAN. (*Com distret.*) Qué?... Qué vols?... Qué 'm dius?... Lo que llegeixi?... Poch t' interessaria: se refereix á eleccions. Pero ja pots continuar, ja t' escolto. (*Torna á llegir.*)

DOL. Donchs tornant ab la funció de la iglesia de la Mercé, al sortir, la Càrmen me confiá á l'orella, fentme prometre de guardar 'l secret, que 's trobava com jo... en igual estat que jo...

JOAN. (*Ab sorpresa.*) Com tú?... Qué?... Qué vols dir?...

DOL. En la mateixa posició que jo... Es fácil d' entendre.

JOAN. Ah! si, la mateixa posició... si, si, es veritat... Pobre Loleta meva!... Está clar!... no ho he d' entendre!...

DOL. Donchs la Càrmen, com gran misteri y tota sofocada, me digué que havia tingut una enveja irresistible de... Pero, me juras que no ho dirás?... una enveja de menjar... pega!

JOAN. Oh! quín horror!

DOL. No es veritat qu' es fastigós?... sobre tot per son color negre, lluhent... ¡Echs!

JOAN. Es una aberració del gust. No 's comprén que 's puguin menjar semblants porqueries.

DOL. Ne convinch ab tú; pero 's diu que lo no satisfereix eixas envejas pot tenir mals resultats. Mes te diré: donya Pepa pretent que las criaturas se 'n ressenten tota la vida; ja ho pots ben creurer.

JOAN. Mira, Lola, no dius sino tonterías. Te farian creurer que la Mare de Deu se diu Joana. ¿Ahont s' ha vist semblant cosa!...

DOL. (*Assentantse sobre un tamburet als peus de son marit, li posa los brassos sobre sos genolls.*) Pero, ab tot y aixó, alguna cosa hi há. ¿En que donchs atribuir l' instinch y semblansa de las criaturas al naixer? Podém, pel cas, suposar que sia Deu que hagi fet ton cosí tant totxo com tu sabs?

JOAN. Mon cosí... mon cosí... en Felipet es sols cosí de segon grau, pero estich ab tú: no ha pas inventat la pólvora.

DOL. Donchs, mira, estich ben segura que sa mare haurá tingut una enveja, un esglay, un sotrach... qué se jo...

JOAN. Res hi puch fer; es una desgracia; no es veritat?

DOL. Está clar, res hi pots fer; pero ¿qué proba aixó? que son cosas que no son pas de per riurer... (*Silenci.*) Y si jo .te deya que tiach una enveja?...

JOAN. (*Deixant caurer lo diari.*) Patatrach!... Ja l' hem fregida!... Y enveja de qué? si 's pot saber.

DOL. Vaja!... ja veig que 't vols enfadar... Lo que farás, será intimidarme y res te podré dir. Ja es ben singular, ho confesso, pero mirá, ma mare tingué la mateixa enveja que jo. A propòsit ¿cóm se fá que donya Ursula tinga una cirera sobre 'l nas?

JOAN. Deixat de cireras: es una llúpia... Vaja, explicat; ja veus que l' escolto ab calma. Si es possible de satisfer ton desitj, sabs que t' estimo y que res sé refusarte... (*La Dolors dreta darrera la butaca d' en Joan, inclinada, los braços apoyats sobre lo respatllet, apropa sa cara de l' orella de son marit.*) Ay!... no 'm bufis l' orella... me farias botar al sostre. (*Ab molta ternura.*) Parla, Loleta meva.

DOL. Oh! que n' ets de carinyós, quan vols!... Ve-yám! tornem dir «Loleta meva!...» ab eixa veu tan melosa!...

JOAN. Per Deu no 'm fassis pessigollas al clatell!... Sabs lo que só nerviós!... Aparta 't...

DOL. Donchs qué?... De quant ensá m' es prohibit cariciar á mon marit? No ets tot meu?... Si no fos aixís tant m' hauria estimat no casarme! (*Apropa sos llabis á l' orella de son marit, y ab sos dits li cargola 'l bigoti.*) Si no fos per la salut de nostre fillet may t' en hauria parlat; pero ja ho veus, quan hauré contentat mon desitj, seré la dona mes ditxosa del mon. Tú que has sigut sempre tant bondadós, tan carinyós pera ta Loleta, tindrás un ver plaher en satisfer son desitj, n' estich convensuda.

JOAN. Es cert que per tú so molt carinyós, puig sabs quant t' estimo; d' aixó 't vals... Veyam, fes me 'l favor d' esplicarte.

DOL. Está molt bé. Donchs me farás 'l plaher de treurent la bata, calsarte las botas, posarte 'l paletó y anar al cap del carrer á cal adroguer. Ah! ja arronsas los llabis!.. ja 't vé 'l mal humor!... Mira! si vols reganyar, si ho has de fer de mala gana, cap mérit tindrás... Entrarás donchs á la botiga y demanarás.,.

JOAN. Cóm!... A las nou de la nit vols que vagi á cal adroguer? (*Se dirigeix al cordó de la campaneta.*)

DOL. Qué vols fer?

JOAN. Ferhi anar 'l criat, vaya!

DOL. Pst! (*Detinguentli 'l bras.*) Quína imprudencia! Lo criat no s' ha de ficar ab aixó! además que no sabria triar lo que vuy. Tú farás millor la comissió; es cosa que ha de quedar entre nosaltres. Vaig á portarte 'l paletó y las botas; te las posarás aquí, al meu costat, prop del foch, sens enfadarte... bon minyó... Vuy que ho fassis de bon humor pera dar-me gust... Sabs, Joan meu, quant t' estimo!... Mira, donaria un dit de la má pera tenir...

JOAN. Tenir qué?... malhaja!... Veyám, qué?...

DOL. (*Tota sofocada, mirant de fit á fit á son marit.*) Vuy dos cuartos de... cola d' amidó... Me semblava que ja ho havias endevinat.

JOAN. Qu' hem dius?... Qué?... cola d' amidó?... Quína bojeria!... No ho esperis de jo!

DOL. Pot ser que no m' ets entés bé: dos cuartos de cola d' amidó tant sols; la podràs embolicar dins una paperina. Precisament al passar aquest matí, sortint de missa, devant l' adrogueria de la Estrella, n' he vist al mostrador que m' ha semblat era feta de poch.

JOAN. No senyora! de cap manera!... vaya!... ahont iriam á parar!... per bó que un hom sia!... Ne tindria un cárrech de consciencia!... Si senyora!... Mon deber de marit...

DOL. (*Tapantli la boca ab sa petita mà.*) Calla! no diguis un disbarat... Ay! Joan meu!... be sabs la gran enveja que 'n tinch!... be sabs que t' estimaria com may t' he encara estimat!... No t' he dit que ma mare tingué la mateixa enveja que jo!... Ay! pobre mamá! (*Se posa las mans als ulls plorant.*) Si ella ho sabés!... si sabés lo gran sentiment que té sa filla!... Ah! si no fos tan lluny!... Nó! nó! may has estimat mos pares!... prou ho coneguí lo dia que 'ns casárem... (*Singlotejant.*) Y creguis que pera mí es molt sensible!... es una pena que me rosega y me roseguerà tota la vida.

JOAN. (*Tot determinat s' alsa de la butaca.*) Dónam las botas.

DOL. (*Ab efusió.*) Ah! Joan meu! mil gracias! qué bon minyó! qué bondadós! qué amable!... ¿Vols lo bastó marit, meu?

JOAN. M' es indiferent. Veyam ¿per quant m' has dit que ne volias d' alló fastigós?... una pesseta? un duro? quatre duros?

DOL. Oh! tu sabs bé que no he abusat ni abusaré may de ta generositat: M' en comprarás no mes per dos quartos, sols dos quartets; mira; los tinch precisament á la butxaca del vestit; los guardava pera pagar la cadira de l' iglesia. Té, aquí 'ls tens... Adeu! amor meu! Joan es-timat!... ves depressa... t' afanyarás, no es veritat?

(En Joan surt. La Dolors 's queda sola; llensa ab sa má un petó vers la porta per hont hu surtit en Joan. Se dirigeix al mirall sonriu tota satisfeta. Encén una palmatoria; s' en va al menjador; obre un armari sens fer gens de fressu; treu tres plats de postres que portan sas inicials, ribetejats d' or; treu també tres culleretas de ptata daurada; ho porta tot al salonet. Reanima 'l foch que s' apaga; acostá prop de la xemeneya una tauleta rodona, nacarada; estén á sobre una estoballa blanquíssima; hi posa los dos coverts. Tota conmoguda, la cara animada; s' assenta allargantse dins la butaca; son petit peu impacient no pot estar quiet, pica ab sa punta com si portés un compás molt ràpit; fú la mitja riulla tota satisfeta d' ella mateixa... Esperant.

Al cap d' alguns moments se sent obrir y tancar la porta del pis, y fressa de passos ràpits que atravessan lo saló.

La Dolors pica de muns.

En Joan entra tot mal humorat, portant á la má esquerra una paperina mitj arufada qual contingut es fúcil de enderinar.)

DOL. Posaho aquí Joanet del meu cor!... No ets pogut anar més depressa, eh?

JOAN. Cóm s' entén, més depressa?...

DOL. Oh! res, pero m' apar que fa un sigle qu' eras fora.

JOAN. Aquell bon home de l' adroguer anava á tancar la botiga... Tinch los guants tots empeguntats... sembla vesch; quina porqueria... Puah! quin fástich!... Per sí me deixarás en pau y quietut.

DOL. Oh! no t' enfadist! Sabs bé qu' es cosa que 'm fá molta pena... Pero, contempla eixa taula tan ben parada ab sos dos coverts! ¿rés te fa recordar?... Te recorda quan al principi de casats sopavam á l' hiyern, junts á la vora del foch? ab quin gust me servias! Qué n' eras d' agradós!... Me sembla qu' era ahir... Ah! tu ja no t' en recordas!... Lo cor dels homes no te memoria!...

JOAN. Que? que vols dir?... Pot ser si tindrias la pretensió de ferme tastar eixa porqueria... No faltaria mes! Vaya!... Aixó si que seria una exigencia que 's podria calificar de...

DOL. (*Ab tristesa.*) Ja veus tu mateix si val la pena d' exaltarte de eixa manera. Sias mes complacent. Veyám, si pera dar-me una proba de ta amabilitat, malgrat ta repugnancia, tastessis no més una mica de eixa cola tant hermosa! tant transparent!... ¿quin mal hi hauria?

JOAN. Quin mal!... quin mal!... Seria un absurdo!... No! may de la vida!...

DOL. Aquí 'l tenim lo gran argument! ¡¡¡Seria un absurdó!!! May me farás créurer que diguis aixó pel fastich que 't fá; puig que no té res de fastigós: es sols cola, midó y aygua. Donchs he de creurer que no vols ferho per orgull.

JOAN. (*Alsant las espatllas.*) Aixó que 'm dius ara es tan de criatura que no mereix contestació.

DOL. Y tú, al parlarme així, permet que 't diga que 'ts ben poch generós; es que vols abusar de ta superioritat, es volguer probarme que no tens cor. (*Se postra a sos peus.*) Me veus postrada á tos peus, suplicante, demanante una cosa insignificant, una criaturada, un no res que tant satisfaria mon desitj!... y tú, tossut, aferrat!... Pot ser te creus tenir molt mérit lo dir que no?... Vols saber mon modo, de pensar? los homes sou tots aixi, os deixau guiar per l' orgull... á fé que jo os trobo ben petits!...

JOAN. Pero, esposa meva! has de comprendre...

DOL. Lo que comprench es que si aquella baylarina del Liceo que tant te agradava alguns anys avants de casarnos, y que per cert festejaves... ¿que nó?... Si senyor!... Si tu mateix m' ho has confessat!...

JOAN. Que vols dir ab aixó? Sabs que só molt franch y que res t' he amagat de ma joventut de solter.

DOL. Donchs bé: si la baylarina aque'la te hagués demanat lo que ara jo 't demano, ben cert baurias prescindit del fástich y sobre tot de

ton orgull! (*plorant*) No!... ja no m' estimas com m' estimavas los primers temps de casats!... y jo pobra de mi que tant t' estimo!... (*Prèn la mà de son marit y la porta á son cor. Continua plorant.*)

JOAN. (*Tot commogut.*) Lola!... Amor meu!... no sias criatura! (*á part*) es que may diu cosa per altre.—Míram... fes una rialleta... Veyam! vuy aixugar tos ulls hermosos. (*li fa un petó á cada ull.*)

DOL. (*Ab tristesa.*) No creguis que per aixó estigue ressentida. Conech ton caràcter; tens molta forsa de voluntat; difícil seria ferte plegar; ets com una barra de ferro.

JOAN. Si, tinch molta energía quant es necessari, estich ab tú; pero lo que no tinch es aqueix orgull absurdo que me vols suposar, y vaig á dornart' en la proba. (*Fica 'l cap del dit dins la cola y sé 'l passa per vora del llabis.*) Ja ho vens... ¿estás contenta?... Aixó no té cap gust, sols es fat, insipit.

DOL. Has fet com aquell que ho tasta pera ferme plaher.

JOAN. Ah!... jo 't juro!...

DOL. (*Prèn una cullereta l' ompla de aquella pasta vescosa y l' apropa als llabis de son marit.*) Marit meu, déixem veurer la mueca que farás...

JOAN. (*Prèn la cullereta ab molt fastich; planta las dos incisivas dins la cola; fa una horrible ganyota, y escúp dins la xemeneja.*)

DOL. (*Sempre ab la cullereta enlayre y ab lo desitj de saber.*) Com ho trobas?

JOAN. Que 't diré... es atos... oh! si, atrósl... Té, tasta.

DOL. (*Tota pensativa remenant la cola ab la culle-reta, lo dit petit redressat.*) No hauria may cregut que fos tan dolent!...

JOAN. Tu mateixa t' en pots convenser: tasta... tasta.

DOL. Oh! no tinch pas pressa... ja hi ha temps..

JOAN. Es sols perquè n' estiguis ben convensuda: tasta, veyám! no mes una miqueta.

DOL. (*Apartant 'l plat ab gran repugnancia y fás-tich.*) Oh!... m' horripilas tú y la cola!... calla!... per un no res t' aburriria!... treume aqueixa porqueria del devant!... quin fás-tich!... echsl... (*Deixa son marit y s' en entra molt nerviosa dins sa cambra. En Joan se queda encantat, estupefacto, no sabent lo que li passa, los dos brasos enlayrats, portant lo plat de la cola d' una má y la cullecreta de l' altre.*)

CAU LO TELÓ.

LAS RUINAS

DEL CASTELL FEUDAL DE CABRENÇ

ALT VALLESPÍR

En mas nombrosas excursions he visitat moltes ruinas de castells feudals enlayrats en cims inaccessibles, com los castells de *Cabrera*, sobre Massanet, de *Rocaberti*, sobre la Junquera, de *Paracolls*, sobre *Molitj*, etc.; cap d'ells se pot comparàr ab lo castell de Cabrenç. Sas murallas y edificis enderrocats constitueixen per llur extensió una de las fortificacions senyorials més importants de nostres Pirineus. Al veurer avuy aquelles ruinas l'excursionista se formarà una idea de lo que era aquell amagatall de barons en la época que lo régimen feudal imperava ab tot son poder.

La castell ab sas dependencias y murallas está edificat sobre una alta serra granítica; abrupte, selvatje, coberta de negra fajosa, dividida en dos pichs poch

separats un d' altre, á 1,500 metres d' altitut sobre 'l nivell del mar.

Lo més alt se compon d' una aresta de rocas graníticas de 15 m. d' ampla sobre 60 de llarch. Un cingle casi tallat á picl de 20 á 30 metres d' altura lo rodeja de tots costats. Pera pujarhi un s' ha de obrir pas en mitj de romagueras y pedras rodoladissas, fents' hi de qua re grapas, seguint amunt una esquierda del cingle qual runa y pedregam, deu cobrir los esgrahons tallats en la penya, única escala que serviria pera arribar á dalt. Sobre de eix terraplé natural estava construhit lo cos més important de la fortalesa; sas murallas de 1'50 d' espessor sense espitlleras, casi enrunadas, coronavan eix rectángul hont se coneix encara lo portal d' entrada y un tros de volta de la capella ab las ruinas d' altres edificis.

Eixa capella situada al centre de l' edifici tenia una nau rectangular terminada per un ábside mitj circular. Era dedicada á Sant Miquel Arcángel.

He notat que 'n general lo furor demòledor dels bárbaros y revolucionaris respectava fins á cert punt las capellas y esglesias dels edificis religiosos. En la major part de nostres monastirs, en mitj d' un ende-roch de ruinas, quedan en peu sas esglesias com si fossen amparadas pel temor de la Divina Justícia.

A la fi del sigle passat la capella dels barons de Cabrenç existia encara malgrat sos nou cents anys de vellura. Lo dia de Sant Miquel de Setembre s' hi feya un ajust dels pobles de Serrallonga y la Menera. Hi pujavan en professó; invocavan Sant Miquel contra llamps y pedregada y s' feya una caritat de brenas als pobres.

Los vells de la comarca contan que un dia de gran tempestat un llamp ferí la Santa Capella, trossejant sos murs y fent saltar la meytat de la volta que caygué daltabaix del cingle, rodolant per aquells róstos. Sols se salvá la estátua de Sant Miquel; l' anaren á cercar y la trasladaren religiosament dins la capella d' una masia d' aquells voltants que 'n diuhen *Lo Faig*, hont per Sant Miquel s' hi fá l' aplech y caritat de brenas.

Lo segon pich de la montanya es separat de 100 m. del castell per un estret y espadat congost plé de pedras y bardissas; está format per un massís cono granítich. Se troba á uns 20 metres més baix que l' primer: encara que voltat també de timbas s' hi puja ab més facilitat. Lo punt culminant del cono es enmurallat y espitllerat; té una torra octógona al centre mitj enrunada. La porta per entrarhi se troba á 1'60 metres del plá terreno; de modo que 's necessita una escala. Al pujarhi s' entra dintre una estancia que reb la llum per una finestra de arquitectura románica. Las voltas y part superior son del tot enrunadas; crostons de sos espesos murs jauhen al peu.

Segons las llegendas eixa torra era la negra presó del castell, quals cuentos, després de tants y tants anys fan encara tremolar las donas y criaturas, quant en las vetlladas d' hivern l' avi los hi conta prop la llar.

A 150 metres d' eixa torra fortificada, sobre un puig de fácil accés s' hi veu una altra torra sexágona de tres pisos ab volta ogival. A cada pis hi ha una escala de pedra de 0'70 m. d' ampla dins lo gruix

del mur pera pujar d' un pis á l' altre. La torra conté una plataforma rodejada d' un fosso. Te semblansa, per sa construcció, á las torras que coronan nostra frontera. Serviria sens dubte de refugi y de senyal, puig que correspon ab las torras del *Mir* y del *Cós*.

S' atribueix la fetxa de la construcció del castell al sigle XI, la primera torra á la fi del XIII, y la segona al XVI. M. Alart creu que la construcció del castell es del sigle IX.

Las ruinas del castell y torras de Cabrenç al cim d' aquells enlayrats cingles, vistas de la comarca y sobre tot desde la carretera d' Arles á Prats cridan poderosament l' atenció del excursionista que no 's pot estar de demanar ¿qué son aquells nius d' áligas? Si ho pregunta als pagesos del riberal, ve li 'n dirán de cuentos y llegendas del castell de Cabrenç y sas horribles presons!—Diuhen que te un soterrani que 's pert dins la terra y va á surtir á Mallorca... (1) Los

(1) Aixó de soterranis que van á surtir á Mallorca es una crehencia popular bastant singular que s' aplica á molts covas de nostras montanyas que no han sigut exploradas, sobretot las covas d' encantadas y bruixas. Sense anar tant lluny encara en lo nostre país es acreditada la llegenda del pou de Bellaguarda. Donchs en lo esmentat castell hi ha un pou que te mes de cent metres de profunditat. Se diu que al arribar á aytal fondaria los treballadors sentiren una gran fressa d' aygua que los feu remuntar depressa, y de sopte l' aygua pujá á més de 20 metres. Se diu que aquella fressa es la d' un torrent impetuós que segueix la cordillera fins á Cap de Creus, continua dius terra, sota mar, y va á surtir á Mallorca eu un punt que també citan y que no 'm recorda; y la proba es que si 's tiran dins lo pou fllas de faig ó de castanyer que son arbres que no hi ha á Mallorca, als tres dias se veuhen á surtir ab l' aygua que brolla de terra. Hi ha pagesos del Alt Empurdá que creuhen aixó com l' Evangeli.

pobres presoners que tenian encadenats los estimbavan daltabaix dels cingles; si senyor, ja ho pot ben creurer; los pastors encara hi veuhen las ossadas y carcanadas y los dias de tempestat s' hi senten gemechs y cruixits... Vosté s' en riu?... probi de pujar hi y ho veurá. Mes li diré: desde que Sant Miquel n' ha baixat que las bruixas de Canigó hi solen venir d' una volada pera tenir consell y enrahonar de brui-xeria; quan s' hi trovan totas s' hi sent una xarrameca que fa fugir las grallas y aucells de rapinya.

—Sols las cabras hi pujan; per xó s' en diu de Cabrenç... Sa nissaga era la terror de la vall; oprimida entre lo furor guerrejant dels senyors dels castells de Cortsavy y de Montferrer, sos vehins, la gent de la comarca, trobava sols refugi dins las murallas del Sant Monastir d' Arles.

En lo cant quint de son poema *Canigó*, p. 81, Mossen Jascinto Verdaguer fa pujar lo comte Tallafarro al castell de Cabrenç,

Lo comte Tallafarro pel camí dret
segueix lo Comalada, que embranca al Tech,
y vora las pedreras de marbre vert,
passa el Pont de la Verge puja á Cabrenç.
Lo montanya 's corona d' un gran castell
lo castell de tres torres ab sos marlets;
passa éll prop de las duas sense dir res;
al peu de la més alta llança un renech:
—Baixau d' eixas alturas, com llamp de Deu,
que puja un riu de moros per Argelés;
si no baixau vosaltres, pujarán ells
—á traure d' eix niu d' áligues los esparvers!—

Lo poema Canigó, á més d' ésser hermós y grandió poema, es també un fidel guia geográfich que l' excursionista pot seguir sens reparo. Se coneix que Mossen Verdaguer, abans d' escriurer son poema ha volgut veurer personalment lo que descriu. Jo que he recorregut tantas vegadas, cassant isarts, la cordillera pirenaica y lo Canigó, he seguit escrupulosament son poema, comprobant sas relacions y descripcions, las he trobadas exactíssimas fins en lo més petits detalls. La geografia de nostres Pirineus hi es sempre respectada. Es donchs uu mérit més que té la grandiosa obra de nostre llorejat poeta catalá.

«La baronía de Cabrenç, segun M. Alart (1), era un feu del vescomtat de Castellnou, situat en lo alt Vallspir més avall de Coll d' Aras. Era limitada al Est per l' antigua parroquia de Costuges que fou donada á l' abadia d' Arles per los comtes de Besalú, en 988; al N. se trobava separada del territori de Prats de Molló per una cordillera de montanyas que s' esten entre lo riu Tech y lo torrent de Galdares.

Res se sap dels senyors de Serrallonga ó de Cabrenç fins arribar al sigle x; en lo sigle XIII llur historia fou prou important per ésser senyalada en la historia del Rosselló. Pero poca cosa ne concixém y llur recort en la comarca s' hauria perdut si no fos per las llegendas populars de las negras presons de llur castell encinglat.»

La alta serra de Cabrenç se troba prop la frontera,

(1) *Notices historiques sur les Communes du Roussillon* (2.ª serie)

entre lo Coll da las *Falgueras* y lo Coll de *Plá Castell*; domina las serraladas calcáreas cobertas per las fajosas ubagas d' en *Polit* y de *Bordellat*. De la altra vessant de la frontera se troban los cingles de Sant Aniol, de Talaixá y de Bassagoda. Sas ayguas van al riu Fluviá per Tortellá y Argelaguer.

Pera anar al castell de Cabrenç, á mitj camí d' Arles á Prats, se trenca á la esquerra, atravessant lo riu Tech sobre un pont gòtich que 'n dihuen de la *Verge Maria*. Una bona carretera provincial ben entretinguda vos porta á Serrallonga, poble petit situat á la falda de la montanya; y de Serralloga á las ruinas del castell ab bon *alpenstok*, bon calsat y delit, s' hi puja en menos de dos horas.

Lo punt de vista es admirable. Al nort se presenta lo Canigó magestuós ab sos pichs de Tretzevents y de Sethomes, ab sas fondas corregadas, esllavissadas, congestas, son poderós arrelám de montanyas, sas fajosas en mitj de las quals se veu l' ermitatje de *Sant Guillém de Combred* daurat per un raig de sol ponent. Més aprop la torra enrunada, encinglada de *Cós* que domina tota la vall com sentinella que guarda los congostos del alt Vallespir. A mit dia y al sur las fondaladas de *Mont negre* cobertas de fajosas. A ponent las serras verdosas de *Coll Bernadell* y *Coll d' Ares* hont se veu lo sanctuari tan anomenat de la Mare de Deu del *Coral*; y més enllá la cordillera pirenaica, dominada per lo puig cónich de Costabona, que limita l' horizont.

En lo poble de Serrallonga l' excursionista deu

visitar sa èglesia románica edificada sobre un puig que domina la població, tota de pedra picada y tan sòlida com los murs del Castell de Cabrenç. No oferiria res de particular si no fos per sa antiquitat, ja que s' atribueix sa consacració al any 1019, segóns lo mateix M. Alart.

LO ROCH DEL FRARE

LLEGENDA FANTÀSTICA

A MON BENVOLGUT AMICH MOSSEN JAUME BOHER, CANONGE DE LA
CATEDRAL DE PERPINYÀ.

Una de las llegendas del temps vell que s' ha conservat en lo Vallespir es la del *Roch del frare*.

L' excursionista que de Prats de Molló recorre la hermosa carretera que va á La Preste se quedarà admirat al veurer á uns dos kilòmetros de distancia de la esmentada carretera, al cim de la creua de la montanya, un frare agenollat portant en sas mans un llibre obert, pregant ab gran reculliment, sa caputxa tirada sobre son cap. Sembla una de las estàtuas colossals de Miquel Angel. L' efecte es sorprenent; las proporcions sou exactíssimas; la positura molt natural. Un no pot estarse de demanar á que vé la estàtua d' un frare al cim d' aquella serra espadada. A mí me cridà tant l' atenció que volguí veurer lo frare de

prop; vaig pujar muntanya amunt, y al aproparme d' aquella estàtua singular, se desvaneixé y vegí sols un pilot de penyas graníticas posadas unas sobre altres. La il·lusió solzament se produheix á llarga distancia, sobretot desde la carretera de La Preste d' ahont lo frare agenollat sobresurt á l' horisont del cel. Lo poble, amich de lo marvellós, ha rodejat lo *Roch del Frare* de la llegenda que us vaig á contar; pero avans donarém algunas explicacions necessarias.

*
* *

L' abadía d' Arles (Arelata) en lo Vallespir, fou una de las més antigas del Rosselló, puig que sa edificació data del sigle vuit. Los benedictins que foren, de las ordes monásticas, los primers en reunir-se y viurer en comunitat, construhiren en aquell temps remot sos monastirs rodejats d' altas murallas enmarletadas; flanquejadas de torras; eran veras fortalèsas, y se compren: en aquell temps nostras valls dels Pirineus no eran pobladas; los boscos cubrian la terra; tot era desert y soledat, res venia á turbar las prega-rias de aquells sants religiosos. No obstant los convents eran exposats á la cobdicia é invasions de gent estranya, com se vegé per las incursions dels Nortmans, alarbs y sarrahins, en diferentas épocas de la Edat mitjana: veurer Sant Pere de Roda, Sant Quirch de Culera, Sant Miquel de Cuxá, etc. A l' amparo de sas murallas la gent de la comarca trobava refugi; sobretot en la época feudal, durant las talas y persecucions dels despótichs senyors guerrejant ells ab ells,

dominant la comarca desde sos castells situats com nius d'ágilas en cims escabrosos. La vila d'Arles comensá á construhirse al peu de las murallas de son monastir. Los benedictins de la abadía eran amos y senyors no sols en llur comarca pero també en gran extensió de país, y llur influencia se feya sentir per tot. Eran molt hospitalaris. En los ports freqüentats dels Pirineus tenian convents hospitalaris y de refugi que ampàravan al viatjant perdut en aquells deserts, sorprés per lo torb y la tormenta, com lo convent del gran Sant Bernat, en los Alpes. Ne coneixém dos en nostres Pirineus, construhits per los benedictins d'Arles; lo priorat del coll de Panissars y lo convent de Santa Margarida, al coll d'Ares, que separa la comarca de Camprodon ab lo Vallespir.

En efecte, las ruinas dels convents de Panissars y de Santa Margarida existeixen encara. Per llur extensió se pot judicar de la importància que tenian aquells convents hospitalaris dependents del monastir d'Arles, habitats per benedictins del mateix monastir.

Las ruinas del convent de Santa Margarida se troban en territori francès á mitj quartet de Coll d'Ares. Construcció sòlida, murs d'un metro de gruix... un enderroch de ruinas cobert de matolls de boixos y de faigs. Sols part dels murs de la iglesia, de quatre metres d'alsaria, nos indican sa forma rectangular ab ábside arrodonit.

Fa pochs anys, un digne sacerdot, rector de Pauludá, la feu cobrir, propositantse de tornarla al cult; pero la mort lo sorprengué en mitj de sa bona obra, y aixís s'ha quedat.

Donadas eixas explicacions necessaries tornarem á nostra llegenda.

* *

Vers l' any mil, en lo mes de Janer, un frare del convent de Santa Margarida, plé de zel y caritat pera socorrer als viatjants perduts en aquellas montanyas, allavors cobertas d' atapahidas y negras boscurias de pins y abets, surtia del convent, á las tres de la tarde, ab son garrot, sarró y queviures, sens oblidar la bottella de vi generós.

Nevava; feya un temps esgarrifós, un fret glacial ab un vent huracanat que enlayrava la neu en torb que tapava la respiració. Nostre bon frare, que 's deya Miquel, se dirigí vers lo veynat del *Coral*. De cop, li semblá sentir crits llastimosos al fons d' una cloterada, apretá lo pás y vegé un home casi mort de fret; al costat seu, una joveneta esmortuhida, mitj enterrada de neu. Després de socórrerlos y reanimarlos ab lo vi generós que portava, se dirigiren vers lo convent: pero com la noya no podia caminar, fra-Miquel se la carregá á coll, y arribaren al convent ahont trobaren bon foch, bona taula y bon llit.

L' endemá, que lo temporal havia minvat, lo viatjant y sa filla continuaren llur camí vers la vila de Prats.

* *

La tradició conta que la joveneta, miraculosament

salvada de la mort, era molt guapa, y que produhí, en lo cor del sant frare, un fonda impressió mundana. Sens dubte lo mal esperit se serví de aquella hermosa jove, pera poder lograr son intent.

Desde aquell dia fra-Miquel ja no tingué repós. Be pregá y suplicá á Nostre Senyor que lo lliurés d' aquella obsessió y mals pensaments. Implorá la intercessió de Maria Santíssima; s' encomená á son bon Angel de la Guardia; recorré á la pregaria, á las mortificacions; se postrava al peu de la creu de nostre Divi Redemptor, lo cap entre mans, apoyat sobre las fredas llosas del temple; passava horas y horas pregant, vessant llágrimas amargas. Fou en vá; lo dimoni lo tenia massa agarrat, la imatge de la joveneta, salvada per éll, lo seguia per tot. La veyá esmortuhida, pàlida, sos ulls apagats, carregada sobre sa espatlla, portada al convent... sentia allavors una foguerada que lo abrusava, y á sa espatlla un dolor agut com d' un ferro ruhent. La lluyta terrible que sostenia contra 'l mal lo deixava aplastat. Feyá nits que no dormia; s' havia tornat mitj corsecat, los ulls eufonsats, atónits... á voltas, sa mirada. encesa per la passió, espurnejava; la febra lo devorava... ¡Pobre fra-Miquel, era del tot desconegut!

Per fi, ja no pogué resistir més; surt del convent com un desesperat, dirigintse corrent vers lo riberal de Prats.

* * *

La nit es fosca com una gola de llop, la lluna fuig,

esparverada, en mitj d' una negror de bromas fantásticas. De cop, vers Canigó, fra-Miquel vegé serpejar un llamp, y moments després senti un tro fondo repercutit per la cordillera, fins á Puigmal. Los llampechs y la tronada van en augment; lo frare continua sa marxa desesperada... allá, sobre 'l puig de *Set homes*, (1) en una clariana del cel, veu uns sers negres, fantástichs, agegantats que, en ronda descabellada, pujan, enlayrantse vers la negror de las bromas... son las bruixas dels estanys de Cadi que, al veurer á fra-Miquel, saltan y brincan, ballant llur folla farandola.

Lo frare, tot esporuguit, en mitj de la fosca y fulgurant claror dels llamps, s' ha perdut, no sab hont se troba. La tempestat va en augment; una ratxada de vent huracanat lo tira á terra, cau ena pedregada horrorosa en mitj de trons y llamps que no paran un moment. Tot atemorizat, s' arrossega ab travalls al peu d' una balma. De sopte sent enlayre veus infernals; *¡Ja 'l tenim... ja es nostre!... ¡corréu, corréu, que 'l lligarém!...*

Fra-Miquel, al sentir aixó, tremolá d' esglay; sas dents petavan com unas castanyolas... La tormenta anava creixent; se sentian pels ayres xiulets y xisclets esgarrifosos dels mals esperits.

Vegentse perdut invocá son bon Angel de la Guardia per qui havia tingut sempre gran devoció. La tempestat pará al moment; senti lo frare una veu celestial que digué: *¡Coratge, só assi!* Pero á eixas dolsas paraulas, respongué un tró espantós, y lo dimoni, ab ronca veu;

(1) Lo puig de *Set homes* es un dels tres cims del grupo Canigó (2785 metros d' altitut.)

digué al bon Angel: *¡Eixa ànima es meva!... ¡jo l' he guanyada!... ¡apartat!... Tú no hi tens res... Y cada paraula era seguida d' un llampech.*

—*Vade retro, esperit infernal!* respon l' Angel: *aixa ànima es tota meva, y pera probartho, mira!... Agafa fra-Miquel per un bras. Quan lo dimoni veu aixó llensa un rugit furiós que, com terratrémol, fa retrunyir totes las montanyas y, d' un bot de fera, l' agafa per l' altre bras, volguéntsel emportar. Al veurers de tal manera estiragonsat. lo frare llensava ¡ays! llastimosos, invocant tots los sants del Paradis: ¡Deu meu, Deu meu!... ¡Ampareume!...*

Al acabar sa invocació, aparegué una gran resplendor, y se sentí una veu, la del Pare Etern, que digué: *¡Enrera! ¡Deixau aquesta ànima!... ¡Tu, Satanás, á tos palaus infernals!... ¡Tú, Angel de la Guardia, vina al costat meu!... ¡Fra-Miquel, has pecat... Pots donar gracias á ton bon àngel que t' ha lliurat de las úrpas d' aquella mala bestia!... ¡Ton pecat es gran; mereix gran penitencia!... ¡Pósat de genolls y préga, que bé ho necessitas, y en eixa positura pregarás fins al judici final!!!*

* *

Per aixó se veu al frare pregant. Los pagesos diuen que durant las tempestats una veu planyívola, llastimosa, surt d' aquella estàtua de pedra, diguent: *¡Perdonéume, Deu meu!... ¡Prou, prou!... ¡Ay! ¡Desgraciat de mí!... Al sentir aquells planys los pastors ab sos remats fugen esporuguits, y los viatjants que van á La Preste fan la senyal de la creu.*

UN CENTENARI

PRIMERAS ASCENSIONES DEL MONTBLANCH (1)

Lo dia 8 d' Agost farà cent anys que lo Montblanch fou escalat per la primera vegada, á 8 d' Agost de 1786. Es donchs un centenari massa important pera que nostras societats d' excursions lo deixen passar desaperebut. Lo Montblanch ha sigut considerat fins fa pochs anys com la montanya més alta d' Europa (2) y d' ascensió més dificultosa; per lo tant; lo ver

(1) Cf. ab la interessant Conferencia donada per D. Ramon Arabía y Solanas en la *Associació d' excursions catalana*, lo dia 14 d' Abril de 1880.

(2) Avuy l' ha desbancat lo *Elburz* ó *Elbrouz*, com escriuhen los francesos, en lo Cáucasso, quin pich N. O. té 5.559 m. damunt lo nivell del mar. Lo Montblanc no 'n té més que 4.810. Las primeras tentativas de pujar al Elburz datan de 1829 per lo general rús Emmanuel, mes sols quedá definitivament vensuda la montanya en 1868: als 31 de Juliol de dit any arribáren al cim per pri-

excursionista deu, en aqueixa diada de 8 d' Agost, un recort d' admiració als intrépits companys que los primers exposáren llur vida pera fer ascensió tant perillosa. Las societats d' excursions de nostra terra déuhen grabar ab lletras d'or los noms del guia Jacob Balmat y del doctor Paccard, com també del sabi Horaci de Saussure.

Crech será interessant fer la relació d' aquella célebre ascensió, per lo qual nos valdrém dels treballs que s' han escrit sobre la mateixa.

* .

Lo guia Jacob Balmat, de Chamonix havia probat diferentas vegadas d' escalar la montanya, pero sempre en vá, puig que las insuperables dificultats que tenia de véncer l' obligavan á retrocedir. Després de inútils esforços hagué de renunciar á empresa tant dificultosa. Pero un dia trobantse sol, abandonat per sos companys, á 3,000 metres d' altitut, sobre un

mera vegada los inglesos Mr. Freshfield, Moore y Tucker, acompanyats del guia saboyá Fr. Devouassoud. La ascensió, á pesar de la major altitut, es infinitament més fácil que la del Montblanc; lo únich perill serio es la baixa temperatura, que á vegadas impossibilita quasi completament tot moviment.—En dita cadena del Cáucasso hi ha molts altres cims més alts que 'l Montblanch; entre ells es célebre lo Adai-Choch (5,081 m.) de terribles dificultats, petjat també per Freshfield y més recentment per lo eminent explorador y alpinista húngaro Mr. Moritz von Déchy. No obstant, com lo Cáucasso s' alsa en la frontera d' Assia ó sia en lo extrém S. E. d' Europa, pot dirse encara sens gran impropietat que lo rey de las montanyas d' aquesta es lo Montblanc, que se aixeca en lo bell mitj d' ella y es lo nús de son més important sistema orográfich.

petit plá del Montblanc; determiná passarhi la nit. Lo petit plá aquell consisteix en un plan poch inclinat de unas dos hectáreas d' extensió escombrat sempre per terribles avalanxas, puig que no está resguardat de cap vent y s' troba rodejat de montanyas de neu hont no s' hi veu ni una sola pedra. Durant tot l' estiu, lo termómetro li marca sempre 0. Fou en aquell espantós desert que en Jacob Balmat, sense cap abrigh, passá tota la nit arrodonit sota una penya, soportant durant algunas horas una forta nevada y lo fret conseqüent.

Al puntejar lo dia, l' intrépit guía comensá á practicar reconeixements per la montanya y d' eixa manera trobá lo veritable camí pera arribar al cim del Montblanc. Observá llavors, que penetrant en lo *glacierr* que s' estén desde 'l punt que avuy se 'n diu *Les gránds Mulets*, se podia pujar seguint una pendent regular fins al cim de la montanya. Lo mal temps, la neu, lo fret, impedíren á Jacob Balmat continuar sa ascensió; pero al tornar á la vall, sabia abcertesa quin era lo camí que s' havia de seguir pera arribar al cim.

De retorn á casa seva, En Jacob se ficá al llit y dormí 48 horas seguidas sense despertarse una sola vegada.

La contínua reflexió del sol sobre la blancor de la neu havia donat á sos ulls grans torments. Lo doctor Paccard de Chamonix lo curá, y en recompensa y molt agrahit En Balmat, li revelá lo descobriment que acababa de fer, propositli compartir ab ell la gloria de fer la primera ascensió del Montblanc. Lo doctor acceptá ab molta alegria.

Lo dia 8 d' Agost de 1786, lo guía y l' doctor em-
prenguèren aquella expedició assombrosa. Com no
havían volgut comunicar llur secret á ningú se posá-
ren en camí 'ls dos, resolts á emprendre aquella as-
censió tant llarga y tant perillosa. No portavan ni
tenda de campanya ni bagatges, no més duas mantas
de llana pera resguardarse del fret de la nit. Casi no s'
comprén com dos homes reduhits á llurs propies
forsas, errants en aquells immensos y solitaris deserts
de glas, ahont no havia encara penetrat cap ser humá,
poguésén, afrontant neus, precipicis, frets y rarefac-
ció d' ayre, arribar al punt que s' havían proposat.
Lo cert es que després de passar la nit al peu d' una
penya del gran ras (*plateau*), pujáren l' endemá al
cim del Monblanc.

La gent de Chamonix; reunits á la plassa y provis-
tos d' ulleras de llarga vista, poguéren veure los dos
atrebits excursionistas al cim de la montanya, la qual
s' havia considerat fins allavors inaccessible pera tot
ser humá y la més alta d' Europa. En Jacob Balmat
y lo doctor, Paccard permanesquéren una mitja hora
sobre l' aresta en forma de ferradura que constituheix
lo cim del Monblanc.

Al retoruar á Chamonix, lo doctor estava quasi
cego per lo molt que l' havia molestat la reflexió del
sol sobre la neu. Son company además dels ulls
malalts, tenia també los llavis injectats de sanch y
la cara embotornada.

¡Quína estranyesa! deya lo dia següent En Paccard
á n' En Balmat; sento cantar los aucells y no es de
dia.—Es perquè no hi veyéu, li respongué En Jacob:

lo sol ha sortit fa estona, pero teniu los ulls tant inflats, que lo que es per ara sou cego.

En efecte aquell accident no tingué cap mal resultat, puig que lo doctor Paccard morí sols en 1830, á 79 anys, y per lo que toca á Balmat, morí miserablement estimbat al fons d' un precipici.

*
* *

Apenas fou restablert de sas fatigas En Jacob Balmat, se dirigí á Ginebra pera participar al célebre Horaci de Saussure lo bon éxit de sas probaturas. Lo sabi naturalista, que ja estava enterat de lo succehit, va determiná arreu fer la ascensió del Montblanc ab l' intrépit Balmat.

Lo dia 20 d' Agost de 1786, lo guia y En Saussure emprenguéren la arriscada expedició; passáren la nit dins una cova que s' troba sobre lo glasser de Tacornay, pero comensá á ploure ab tal violencia y caygué tanta neu y pedregada sobre las alturas, que fou precis renunciar á la empresa y deixarho pera l' any següent.

Lo dia 1 d' Agost de 1787 fou quan en Saussure, seguit de 18 guías y un criat, pogué fer ab felís éxit l' ascensió del Montblanc.

Arribats los excursionistas á la montanya de la Côte, passaren la nit al cim d' ella; En Saussure dormí sota una tenda de campanya, ab son criat y dos guías, precisament en lo meteix indret hont en Balmat y lo doctor Paccard havían també passat la primera nit de llur expedició, es dir en lo punt que

avuy se 'n diu *Les grands Mulets*, en lo qual s' hi ha construhit una gran barraca-estació de refugi pera ús dels excursionistas que fan l' ascensió del Montblanc.

Los perills y dificultats havian de comensar no més al segon dia, puig que passat aquell lloch se camina no mes que sobre glas y neu.

Lo primer que féren fou atravessar lo glasser de la Cote, sumament perillós, á causa de trobarse tallat per esquerdas fondas é irregulars, presentantse de vegadas tant amplas, que no se pòden franquejar sino per medi de ponts formats per trossos de gel sospesos, penjants sobre l' abisme (*Bergschrund*).

Ja que hem arribat á n' aquest punt, val més reproduhir la mateixa relació que 'ns dona Horaci de Saussure, ja que ella refereix minuciosament tots los detalls de tant notable ascensió, com també las varias observacions científicas del major interés.

Héus' aquí, donchs, cóm s'expressa lo célebre viatjador:

«Al dia següent, 2 d' Agost, malgrat l' empenyo
 »que teníam de matinejar pera posarnos en camí, se
 »suscitáren tantas dificultats entre 'ls guías, referents
 »á la distribució dels objectes que s' portavan, que
 »'ns fou impossible empendre la marxa avans de las
 »6 ¹/₂. La qüestió d' anar més ó menos carregats no
 »deixava de tenir sa importancia; y si alguns se ne-
 »gavan á portar molt pés, no era pas per la fatiga
 »que dit pés podria causárloshi; sino per lo temor d'
 »enfonzarse dins la neu y caure en alguna fonda es-
 »querda.

»Entrárem en la *Mer de Glace*, en front de la qual

»s' elevan enormes masses de granit, sens trobar cap
»dificultat, puig la entrada no presenta obstacles,
»pero poch després nos ficárem en un laberinto de
»rocas y agullas de glas, separadas de vegadas unas
»de altrás per amplas esquerdas, ó bé cobertas
»per neu glassada que forma una especie d' archs
»acanalats per sa part inferior, y que no obstant
»constitubeixen l' únich pás pera salvar los precipi-
»cis. En alguns punts hont no s' troba cap d' eixos
»frágils ponts, es precis baixar fins al fons y pujar
»per la part oposada, obrintse, ab la destal, grahons
»en aquellas murallas de glas; pero succebeix sovint
»que, després de haber baixat dins aquells abismes
»rodejats de parets quasi verticals, un no sab per
»hónt podrá eixírsen. No obstant, malgrat de que s'
»camina quasi sempre sobre l' glas, malgrat aquells
»passos tant estrets y esgarrifosos, malgrat la rapidés
»vertiginosa de las escarpadas pendents, los intrépits
»guías de Chamonix, que tenen lo cap tant ferreny
»com los peus, no sembla pas que estigan espantats
»ni inquietos; molt al contrari parlan, riuhén, brome-
»jan ells ab ells; pero quan ténen de passar per so-
»bre aquellas frágils arestas en mitj de precipicis,
»guardan lo més profon silenci. Los tres primers van
»units, lligats ab una corda, separats un del altre á
»una distancia de cinch á sis peus; los demés, empu-
»nyant llurs garrots, miran á terra, caminan ab pre-
»caució de manera que cadascú pose los peus en las
»mateixas petjadas del que té davant. Quant la cara-
»vana, després d' haver passat un d' aquells passos
»perillosos, arriba á una roca de gel compacta, se

»reflexa la alegria en tots los semblants, y llavors
 »tornan á comensar bromas y burlas; se celebra con-
 »sell pera resoldre lo camí que s' ha de seguir, y
 »plens de confiansa seguéixen endavant sent cara als
 »arriscats perills que 's presentan á cada pas. Tres
 »horas poch més ó menos tardárem en atravesar
 »aquell terrible glasser, y aixó que no te més que un
 »quart de llarch; passat, caminárem no més sobre la
 »neu, trobant ab freqüencia pendents molt rápidas y
 »sovint perillosas quan acaban per fondos precipis;
 »pero no es tant de témer una desgracia quan se pot
 »evitar prenent las precaucions necessarias.»

Pera no allargar massa eixa relació. suprimirém los
 detalls dels fets més insignificants ocorreguts durant
 l' ascensió, continuantla desde l' moment eu que los
 viatgers arriban al cim del Montblanc, després d'
 haver evitat grans perills.

«Mas primeras miradas, nos diu En Saussure, fó-
 »ren vers Chamonix hont havia deixat ma esposa y
 »mas duas germanas, las quals ab un bon telescopi
 »seguían mos passos ab una inquietut per cert molt
 »penosa. Al veure ondejar la bandera sobre 'l teulat
 »de una casa, puig era la senyal convinguda pera
 »quan me veurian arribar al cim, vaig experimentar
 »una conmoció d' alegria. Llavors poguí disfrutar
 »tranquilament del grandió's é imponent espectacle
 »que 's desplegava á ma vista. Un lleuger vapor sus-
 »pés en las regions inferiors del ayre m' amagava, es
 »veritat, los objectes més baixos y llunyans, tals com
 »las planurias de Fransa y de Lombardía, pero poch
 »se me 'n donava, porque en cambi poguí ovirar dis-

»tintament lo conjunt de totes las altas cimas qual organisació feya molt temps desitjava conèixer. A penas podia creure lo que veyia: al ovirar á mos peus los cims magestuosos, qual base havia sigut pera mí de tant difícil y perillós accés, me semblava un somni. Sols en aquells moments compreguí llur relació, llur enllás, llur estructura, y una sola mirada desvanesqué los dubtes que no havia pogut aclarir després de molts anys de treball.

»Entretant mos guías paravan la tenda de campanya, sota la qual volia jo fer l'esperiment de lo bull de l'aygua; pero al comensar á preparar mos instruments y examinarlos, tinguí de suspendre á cada instant mon treball pera respirar. Si 's considera que lo barómetro marcava no més 16 polsadas y una linea y que per lo tant l'ayre no tenia sinó la meytat de sa densitat ordinaria, se compendrà molt bé que era precis suplir sa falta ab freqüents aspiracions; pero com ellas acceleran lo moviment de la sang, sobretot quan las arterias no están sotmesas per fora á una pressió igual á la que experimentan generalment, la febre s' havia apoderat de tots nosaltres, segons se veurá en lo detall de las observacions.

»Quan permaneixia completament inmóvil, no sentia més que un lleuger malestar, sobretot al pit, pero si 'm movia ó si fixava ma atenció durant alguns minuts sobre un punt, y sobretot si m'ajupia, m'era precis reposar alguns instants y aspirar l'ayre durant dos ó tres minuts. En quant á mos guías experimentavan una sensacio igual; no tenian gana:

»nostres queviures que s'havien gelat pe'l camí, poch
 »la podian excitar. Cap de nosaltres begué vi ni ay-
 »guardent, puig que se sabia que las begudas alcohó-
 »licas augmentavan la indisposició per accelerar sens
 »dubte la circulació de la sanch. L'aygua fresca nos
 »alibiava, pero era molt costós poguer encendre foch
 »pera fer fondre la neu.

»Jo permanesquí en lo cim quatre horas y mitja,
 »pero no tinguí prou temps pera fer tots los experi-
 »ments que m'havia proposat, y vaig haver d'acon-
 »tentarme ab fer los més essencials.»

Resumím, donchs, las observacions científicas que
 feu lo sabí Horaci de Saussure en aquell altíssim ob-
 servatori.

* * *

Per la observació del barómetre que son fill, á
 Chamonix, examinava també al mateix temps, Saus-
 sure prengué l'altitut del Montblanc, y fets los càlculs
 y correccions vegé que era de 2,450 toesas ó sia
 4,775 metres damunt lo nivell del mar. poguent per
 lo tant considerarse llavors com la montanya més ele-
 vada d'Europa. (1)

Lo termómetre marcava á mitj dia 1° á l'ombra y
 2° al sol.

Pera apreciar la humitat y sequedat de l'ayre,
 Saussure se serví del higrómetre de cabell, instru-
 ment de sa invenzió. A mitj dia marcava eix higró-

(1) Altres medicions posteriors més precisas y comprobadas
 han fixat l'altitut del Montblanc en 4,810 metres.

metre al sol 44° y á l' ombra 51° , diferencia molt notable ab la que s' observa generalment á la plana, puig que lo calor solar aumenta molt més la evaporació en un ayre rareficat que en un ayre condensat. Lo higrómetro que fou observat, en igual temps, á Chamonix y á Ginebra marcava á mitj dia $73^{\circ} 4$ y $76^{\circ} 7$; y al consultar las taulas del higrómetro de cabell, se vegé que á mitj dia l' ayre del cim de Montblanc era sis vegadas menos humit que 'l de Ginebra.

A sequedat tan excesiva era deguda sens dubte la causa de la set ardent que experimentavan En Saussure y sos companys mentres permanesqueren dalt d' aquellas alturas.

La electricitat atmosférica era molt débil; las bolas del electrómetro no divergian sino de tres milímetros, lo que era degut segurament á la sequedat de l' ayre, puig que, no essent aquest bon conductor, á consecuencia de la falta de vapor d' agua, no establia comunicació ab la fluidés eléctrica que 's troba en las regions superiors.

Un dels espectacles més curiosos que 'ls expedicionaris pogueren admirar desde 'l Montblanc, fou la extremada intensitat del color del cel, lo que no deu estranyar; puig que totas las personas que han pujat á elevadas montanyas sáben que lo cel se veu ab frecuencia de un blau molt més oscur que en la plana, y aixó consisteix en la gran puresa y transparencia del ayre.

L' aygua de cals y la potassa cáustica exposadas al ayre demostren la presencia del ácid carbónich en l' atmósfera del Montblanc.

Un dels experiments més interessants, sobretot pera una important teoria de la fisica, era lo determinar lo grau d'ebullició de l'aygua en aquell punt tant elevat. Saussure s'havia provist d'una lámpara d'esperit de vi, ab metxa de doble corrent de ayre y una xemeneya de *tôle*, segons la invenció d'*Argand*, lámpara que l'il·lustre sabi feu construhir expressament. Ab tot y aixó necessitaren bé mitja hora pera fer bullir l'aygua, quan á vora mar bull al cap de 12 ó 13 minuts. La calor de l'aygua bullenta en lo Montblanc no pasa de 85° centígrados.

Los expedicionaris no deixáren de portar carbó suficient per si la lámpara no hagués funcionat bé; pero no s'en serviren sino pera fondre la neu y obtenir aygua potable que bebian, assedegats, á cada moment. Se té que advertir que si no s'hagués bufat seguidament ab la manxa, lo foc s'hauria apagat.

La variació de la agulla imantada no oferi res de particular. No 's vegé cap animal; sols vegéren dúas papallonas portadas sens dubte per una ventada que creuhavan la última pendent del Montblanc. Fóren los únichs sérs de vida que nostres exploradors trobáren en aquellas regions solitaries.

La escassa intensitat del só en las altas montanyas s'explica per la rarefacció del ayre, puig que disminuhida la massa d'aquest, disminubeix també la intensitat de sas vibracions. Es per aixó que al cim del Montblanc sembla que 's debilita la veu y que un tiro de pistola no fá més fressa que un petart.

Pero de tots los efectes que resultan de la poca densitat del ayre, un dels més notables es la extre-

mada acceleració dels moviments respiratoris. Sobre lo Montblanc hont la columna barométrica experimenta una depressió de prop de la meytat, y ahont per conseqüència los pulmons rében á cada aspiració una quantitat d'oxígeno molt menor que en la plana, es precis respirar ab molta freqüència pera poguer tenir la circulació de la sanch en sas condicions normals y fisiológicas. Eixas aspiracions tant repetidas activan lo torrent circulatori en la mateixa proporció. Saussure volgué assegurar-se d'aqueix fet de una manera exacta, y pera evitar la causa d'error en que s'haguera pogut atribuhir la alteració del puls á la fatiga del viatge, verificá sols eixa proba després de quatre horas d'estar reposats al cim de la montanya. Allavors prengué lo puls á son criat y contá fins á 112 pulsacions per minut, mentres lo seu donava 100 y lo d'En Pere Balmat 98. Eixa mateixa proba repetida lo dia següent á Chamorix, després d'haver descansat, doná per resultat en las mateixas personas y ab lo mateix orde 60, 72 y 49 pulsacions.

Resulta donchs que 'ls intrépits excursionistas se trobavan enfebrats, lo que explica la set que 'ls atormentava, com també la repugnancia que 'ls causava lo vi, l'ayguardent y tota mena d'aliments. Desitjavan y no podian pendre altra cosa que aygua fresca; pero lo menjar neu los alterava encara més; tenian que estarse molt quiets pera no ressentir gran malestar.

Alguns dels guías, no poguent suportar tantas fatigas, se vegéren precisats á baixar fins á trobar l'ayre més condensat.

«La naturalesa, nos diu En Saussure, no ha fet al

»home pera viure en eixas elevadas regions: lo fret y
 »la rarefacció del ayre l' obligarán á fugir de ellas; y
 »com no li trobará ni animals, ni plantas, ni cap
 »metall, rés l' obligará á afrontar aquells deserts; sol-
 »zament la curiositat y l' ardent desitj d' instruhirse
 »lo induhirán pot ser á lluytar per poch temps contra
 »'ls obstacles de tota mena que se li presentan al fer
 »l' ascensió de tant altas montanyas.»

«He dit que no tinguí temps pera fer tots los expe-
 »riments que volia, y ab recansa tinguí de retrocedir
 »perque era precis atravesar avants de la nit los pas-
 »sos perillosos que haviam franquejat avans.»

«Lo retorn se efectuá sens percans y tots conservá-
 »rem d' aquella excursió lo més agradable recort.»

* * *

Desde la expedició de Mr. Horaci de Saussure y de sos companys, s' han fet ascensions al Montblanc més ó ménos dramáticas, puig que lo sabi naturalista havia obert lo camí. Entre lo número, no podem resistir al desitj de relatar la que feu M. Hámel, lo dia 3 d' Agost de 1820, aniversari de la ascensió de monsieur de Saussure.

Lo Dr. Hamel, conseller de la cort de Russia, probá de pujar al Montblanc per les glassers de Biennos-say; pero una tremenda tempestat l' obligá á retrocedir depressa.

Quinze dias després, es dir lo 18 d' Agost, em-
 prengué altra vegada la pujada acompanyat de dos
 inglesos: M. Dornford y lo coronel Gilbert Hender-

sont ab dotze guías manats per lo guía Mariá Coutet. Ab aqueixos últims s' hi juntáren En Juliá Devoissous, En David y Joseph Folliguet, los dos germans Pere y Mateu Balmat, En Pere Carrier, August Teiriaz, Davit Coutet, Jacob Coutet y Pere Fabret.

Havent surtit los expedicionaris de Chamonix á las 6 del matí, arribáren á las 10 als *Grands Mulets*, hont passáren la nit. Se pará la tenda de campanya pera dormir.

Vers la tarde esclatá una tempestat; comensá á ploure copiosament; hi havia tanta electricital en la atmósfera que las bolas del electrómetro s' agitavan de un modo extraordinari, advertint que los trons no paráren de tota la nit.

Al endemá continuá la pluja sens parar un moment, y la neu que queya al principi sols sobre las alturas, comensá á caure en la regió hont nostres viatgers se trobavan, de manera que passáren la segona nit tant dolenta com la primera.

La prudencia los aconsellava que se 'n tornéssen á la vall. Celebráren los guías consell y resolgueren tornar á Chamonix. Pero, al saber tal decisió, M. Hamel s' hi oposi formalment. Allavors se determiná que tres guías sortejats anirian á Chamonix per queviures, puig que comensavan á escassejar.

S' havia convingut que s' esperaria mellorés lo temps. A las 8, vegent que 's comensava de asserenar, lo Dr. doná orde de marxa. Los guías que no ignoravan lo perillós que era creuhar aquells espantosos precipicis, després d' haver nevat, se negavan á obehir al doctor; y un d' ells, August Teiraz, s'abras-

sá plorant ab un de sos companys exclamant: ¡estich perdut!... moriré!... Tant fatal pressentiment devia desgraciadament justificarse, ja que 'l pobre Teiraz fou una de las víctimas de la catástrofe que veurem més endavant. Lo coronel Henderson pensava com los guias; pero lo Dr. Hamel doná un cop de peu á terra, y mirantse l' inglés de fit á fit, digué molt irat: sou uns cobarts!...

Ja no era cas de vacil·lar; cadascú feu sos preparatius y la caravana se posá en camí.

En la primera part del viatge no succebí cap novetat; lo temps se posá bé y los excursionistas arribáren sens grans dificultats al ras (*plateau,*) que 's troba en la base del Montblanc.

Ara deixarém parlar á M. Hamel.

«Al arribar al ras, nostres guias nos felicitáren, »assegurant que ja estavan vensudas totes las dificultats, puig que ja no 's trobarian esquerdas, ni precipicis, ni cap més pas perillós, afegint que may se »havia fet viatge tant rápit y tant poch dificultós, »puig que la neu tenia la consistencia necessaria pera »poguer caminar sobre ella sens enfonzarse. Ningú se »sentia indisposat; pero comensavam ja á experimentar los efectes de la rarefacció del ayre. Mon pols »donava 128 pulsacions per minut; là set m' abrussava. Nostres guias nos aconsellaren esmorzar allí me »teix perque més amunt ja no tindriam gana. Tot seguit s' extengueren unas estoballas sobre la neu y »cadahú se menjá mitj pollastre ab molta gana, y »després, preparats mos instruments pera las observacions que me proposava fer una vegada al cim,

»escriguí una nota sobre un paper anunciant ma arri-
 »bada al terme de nostre viatge. Havia portat un co-
 »lóm dins sa gavia y me proposava lligarli lo paper á
 »una ploma de sa quía y darli llibertat pera veure si
 »se 'n tornaria á son colomar de Sallanches hont te-
 »nia sa femella. Presas eixas disposicions, prenguí
 »una botella de bon vi generós pera, essent al cim,
 »poguer beure á la memoria del célebre difunt Hora-
 »ci de Saussure. A las 9 en punt tornárem á empen-
 »dre la marxa.

«—«¿Acceptarias mil lliuras esterlinas pera baixar
 »en lloch de pujar?—deya un dels guías á son com-
 »pany—No, li respongué, no retrocederia per cap
 »preu.» Lo cert es que tots estavam tant alegres com
 »satisfets al véurens tant prop del terme de nostre
 »viatge.»

La caravana franquejava en aquell moment lo que
 'ls guías ne diuen *lo Casco del Montblanc*, es dir, lo
 últim rost de neu per hont s' arriba al cim. Al peu d'
 aquell rost hi ha una inmensa esquerda de glas de 50
 metres de fondo per 20 d' ample. Los excursionistas
 caminavam un darrera l' altre del modo següent: lo
 primer guía, En Pere Carrier; lo segon, En Pere Bal-
 mat, y lo tercer N' August Teiraz; després d' ells ve-
 nian En Juliá Devoissous y En Mariá Coutet; altres
 cinch guías també á la fila; y per últim lo Dr. Hamel
 y los dos inglesos.

«Aquest orde de marxa fou probablement lo que
 »causá la catástrofe; en efecte, avansant tots sobre
 »una línia, obriam camí, separant la neu, com fa l'
 »arada en un terrosser, qual neu recent cayguda se

»havia adherit á la gelada, més compacta, resultant
 »d' aixó que la neu que trepitjava la caravana s'obrí
 »de repent, y tots fórem arrastrats per aquella terri-
 »ble avalanxa rost avall hont se troba l'espantós
 »abisme del qual hem parlat ja. La avalanxa podia
 »tenir una llargaria de mil metres per setanta d'am-
 »plada y un metre de gruix poch més ó menos.»

Tots los excursionistas rodáren dins la neu com una pilota; los tres guias que anavan davant, En Carrier, Balmat y Teiraz foren tirats al precipici; Juliá y Mariá Coutet impel·lits ab més violencia estrompassaren l' abisme y tingueren la sort de caure á la part oposada dins una esquerdada poch fonda, quasi rubler-ta de neu; y per una casualitat providencial, los demás guías, los dos inglesos y 'l Dr. Hamel, se detinguéren á la vora meteixa del abisme després d'haver rodolat de una altura de cent metres.

En Juliá Devoissous y En Mariá Coutet se quedáren algun temps sense sentits; lo primer, conmogut per la cayguda apenas podia moures; lo segon, mitj enterrat de neu, la cara amoratada, cridava ab veu apagada á son company. En Juliá conseguí per fi aixecarse; apartá ab son garrot la neu que cobria á son amich, y 'ls dos estigueren alguns minuts assentats un en front del altre, sens dir una paraula; puig creyan ser los dos únichs salvats de la catástrofe.

Felissent no fou així: los demás guías que havian tingut la sort d'escapar al perill se trobavan á la vora del precipici que hauria pogut ser llur tomba. Un d'ells, En Mateu Balmat, lliscá ab precaució vora avall del cingle pera socórrer á sos companys; pogué

allargárloshi una destal ab la qual talláren grahons sobre lo glás, y ajudats uns ab altres poguéren ab travalls posarse á salvo.

Moments després tots los excursionistas se reüniren en lo meteix punt, y al contar los guías se vegé que faltavan En Pere Carrier, En Pere Balmat y N'August Teiraz; los tres infelissos havian sigut precipitats en lo terrible abisme. En Mateu Balmat assegurá que 'ls havia vist al caure; En Juliá Coutet digué que 'ls havia vist passar ab rapidés com llensats per una forsa irresistible. Lo desgraciat August Teiraz era lo meteix que manifestá son temor quan Mr. Hamel doná imperiosament l' orde de marxar, sense que aquest se l' ascoltés pera rés.

Lo Dr. Hamel estava consternat, y en quant als inglesos res podia donar una idea de llur desesperació: se postravan sobre la neu; semblava que se tornésen boigs. Declaráren que no abandonarian aquell lloch sens trobar morts ó vius als tres infelissos de qual mort s' acusavan.

Malgrat la advertencia dels guías, Mr. Dornford y lo Dr. Hamel baixaren fins al fons del abisme, y encara que la neu los passés de la cintura, sondejáren ab llurs garrots ferrats una gran extensió. Ab crits desesperats cridavan á sos desgraciats companys; pero llurs crits eran ofegats per la rarefacció del ayre y apenas se sentian. Presumint que estavan enterrats sota una espessa capa de neu, lo doctor enfonzá son garrot y s' agupí, parant l' orella; pero res, absolutament res turbá lo trist silenci d' aquella fúnebre tomba.

Per últim, convensuts que seria inútil buscar més temps, puig que sens dubte los tres desgraciats guías tindrian al menys cinquanta metres de neu á sobre, Mr. Hamel y son company, sols llavors, pujáren á dalt. Desde aquella desgracia, tots los excursionistas que pujan al Montblanc, no poden menys de dirigir una mirada d'espant á n'aquell abisme de glás hont moriren los tres guías de Chamonix.

A mida que avansava lo dia lo fret era més intens, puig que en aquella altura tocavan quasi lo Montblanc. Havian empleat duas horas en buscar inútilment las víctimas y era absolutament necessari baixar lo més prompte possible, puig que si la nit los hagués sorpresos en mitj d'aquells precipicis, s'exposavan á morir gelats.

Lo guía Mateu Balmat s'acostá al Dr. Hamel fixantlo ab la meteixa mirada d'avans de posarse en camí, y li digué ab amargura: — y donchs, senyor meu, ¿també diréu ara que som cobarts y qu'es precís tirar endavant?...

Per tota resposta lo doctor doná la orde d'empendre la baixada. Pero avans, proposá que alguns dels guías passéssen la nit á la vora del abisme, pera donar temps d'arribar l'auxili que s'aniria á buscar á Chamonix. Alló era exposar als guías á una mort segura; de manera que la tal proposició no feu més qu'excitar la ira de tots los individuos de la caravana, 'ls quals recrimináren al doctor per sa obstinació, única causa de la mort de sos companys.

Al empendre la marxa, tots referiren 'lo que 'ls hi havia succehit en lo moment de ser arrastrats per l'

avalanxa. En Juliá Coutet havia dat tres toms ans de caure dins l' esquerdá després d' haver franquejat lo precipici, atribuhint sa salvació á la casualitat de portar creuhat, sobre sas espatllas, l' estuig del barómetre del doctor, lo qual lo feu tenir penjat un moment á sobre l' inmens avench avans de ser llensat á l'altra part. En Mariá Coutet vegé quatre dels cinch guías qu' anavan devant, caure á poca distancia; ell se sentí arrastrat ab violencia, com una bala, y ab un tancar y obrir d' ulls se trobá enterrat de neu. Prop d' ell caygué tot seguit, com caygut del cel, En Juliá Devoissous.

L' únich guía que se mantingué ferm fou En Mateu Balmat. Ab son instint de montanyés pressentí lo que anava á succehir: al sentir despendres la neu recentment cayguda, se precipitá de sobte ajupit sobre lo rost preparantse á resistir á la empenta. Dotat de una forsa prodigiosa, enfonzá son garrot ferrat fins á tocar la neu resistent, y d' eixa manera, sos punys ben arrapats al garrot, pogué resistir la empenta de la avalanxa, la qual arrastrant á sos companys li passaren tots per sobre, estrompessantlo. Rodolant com los demés, lo Dr. Hamel se deturá á la vora del precipici; lo coronel Henderson aná á parar un poch més lluny, deguent sa salvació á la quantitat de neu apilonada sobre lo forat dins lo qual quedá soterrat, costant travalls poguerlo traure.

Al arribar als *Grands Mulets*, la caravana trobá los tres guías que havian anat á Chamonix pera viures. Tots aquells valerosos montanyesos estavan consternats, deplorant amargament la mort de llurs com-

païys. Lo Dr. Hamel y los dos inglesos socorreguéren á las familias d' aquells desgraciats. La mare d' En Pere Balmat, als tres mesos, morí de sentiment.

Lo 15 d' Agost de 1861 tingué lloch l' últim episodi de eixa trista relació. Un guia de Chamonix cassant isarts, trobá en lo glasser de Bossons dos cráneos ab llurs teguments, un bras ab sa má cubert encara de carn ensangrentada, y varios trossos de tela y bossins de drap del gech, no dubtant pas que aquells restos eran los dels desgraciats Pere Balmat y Carrier. Per últim á 1.er de Juliol de 1863, se trobá, en lo meteix glasser de Bossons, un peu carnós y adherent encara per sos tendons á la tibia descarnada. No lluny d' eixos restos humans se trobá la brúixula del Dr. Hamel.

*
* * *

Donarém fi á aqueixa llarga relació ab las diferents ascensions que se féren al Montblanc després de la de Mr. Horaci de Saussure.

Al 5 d' Agost de 1788 la efectuá també un ingles y un holandés: Mr. Wodley y Mr. Camper.

Lo 9 d' Agost de 1790, un altre inglés: lo coronel Beaufroy.

Lo 10 d' Agost de 1802, un rús, lo baró Doortheesen; y un francés, Mr. Forneret.

Lo 10 de Setembre de 1812, un alemany, Mr. Rodaz; y á 4 d' Agost un polach, lo comte Materecki.

Lo 17 de Juny de 1819, dos americans: lo Dr. Van Reusselaer, de Nova-York, y Mr. Reward, de Baltimore, y molts y molts altres.

Avuy l' ascensió del Montblanc ofereix pocas dificultats. Los Clubs Alpíns de Suissa, Fransa é Italia han fet construhir barracas de refugi relativament confortables.

La dels *Grands Mulets* sobre tot ofereix al excursionista bon alberch provisions de boca y bon foch pera escalfarse. Los guías son de tota confiança; en una paraula, l' ascensió del Montblanc es avuy una excursió com un' altra que cada any excursionistas, senyoras y senyoretas, fan en alegres comitivas desde Chamonix. La major part son inglesas, russas y americanas. Pera eixas excursions se necessita portar una bossa ben provehida, puig son viatges costosos: los guías y los *hôtels* vos deixan sense quartos.

DE BARCELONA

ALS BANYS TERMALS DE LA PRESTE

ALT VALLESPÍR

Un passeig agradable se ofereix al excursionista que vol fugir dels calors caniculars de Barcelona, pera respirar l'ayre fresch y pur dels Pirineus, sense apartarse gayre de nostra frontera: es de Perpinyá á la Preste y retorn á Barcelona per Camprodon y Sant Joan de las Abadessas.

Surtirém de Barcelona pel tren del carril de Fransa á las cinch del matí; arribada á Cerbère á las 11, ahont se dina en lo mateix restaurant (buffet) de la estació; á Perpinyá entre una y dos de la tarde. De las bonas fondas de Perpinyá es l' *Hôtel du petit Paris*, 7 franchs diaris, bona taula, bonas cambras y bon servey.

Emplearém la tarde á recorre Perpinyá, encara que

no tindrem gayre temps, pero nos podrém formar una idea de la vila. Comensarém per visitar la catedral de Sant Joan que es devant la fonda; l'iglesia antigua arrunada de Sant Joan lo vell, al costat de la primera; l'iglesia de la Real, de Sant Jaume; lo museo qual col-lecció de cuadros es recomenable com també la colec-ció de historia natural. A propósit de Museus: es un fet que en las poblacions de menys importancia de Fransa s' hi troban museos de pinturas de bastant mérit, com los de Narbona, Montpellier, Nimes, etc. Nostra gran ciutat de Barcelona encara no 'n té cap; puig no hem de comptar la col-lecció de cuadros de Llotja que poch signifcan, y alguna que altre col-lecció particular. Vaja, es una mengua pera la gran ciutat Comtal.

Visitarém també de passada lo Castillet, la Llotge, la ciutadela, monuments tots de nostres reys y antigua grandesa.

* * *

Surtirém de Perpinyá á las 5 del matí, ab *landeau*, pera poguer veurer la hermosa campinya del Roselló. Al sortir de Perpinyá, á l'esquerra, un vell acueducto de 12 á 13 arcadas que porta l'aygua de la Tet á la ciutadela, construhit per los reys de Mallorca. A 10 kil. mes enllá, prop la carretera, las runas del Castell del Reart, célebre per la batalla que s' hi lliurá en 1793 entre espanyols y francesos, manats los primers per lo general Ricardos.

Arribém al Boló, antigua *stábulum* dels romans.

Mentres cambian los caballs, anar á visitar la iglesia, molt antiga, y sobre tot sa portalada.

A las vuyt, lo pout de Ceret. Lo pont del Diable de Ceret es antiquíssim, d'un sol arch d'una alsada vertiginosa. També té la llegenda de faltarhi una pedra que lo dimoni no tingué temps de posar; llegenda que s'aplica á tots los ponts antichs y atrevits de nostra terra.

Pera lo ferro-carril d'Ene á Arles, l'Empresa ha fet construhir un pont de pedra picada d'un sol arch, no lluny del vell, y més alt. Es una obra d'art que crida la atenció de tothom. Lo riu que corra davall d'eixos ponts es lo Tech, que nos acompanyará fins á la Preste.

A dos quarts de nou, Amelie les Bains. Mudém de caballs; petit descans pera visitar la iglesia, los dos establiments termals Pereire y Pujades. A las nou, Arles, en una vall verdosa y regalada, en mitj de prats y pomeredas. A visitar la iglesia bizantina, son claustre; las hermosas reliquias de Sant Abdon y Senén patrons de la vila; la preciosa estátua del tany natural, *Lo Ressussitat*, del escultor rossellonés Boher; lo sepulcre de pedra de l'aygua miraculosa.

* * *

Desde Amelie, la vall s'estreny, y al surtir d'Arles, se penetra dins lo pintoresch riberal del alt Vallespir. La carretera sempre vorejant lo riu, segueix las sinuositats de son curs capritxós; está molt ben cons-

trubidà y per tot se pot trotar, encara que de Arles á Prats de Molló se pugi més de 500 metres. (Arles es á 200 y Prats á 750 metres d' altitud.) Sitis admirables de verdosos prats y ombrívolas castanyedas. A mida que's va pujant ja se sent un ayre més fresquet, las montanyas se fan més altas. A voltas riu y carretera se fican entre murallas de singleras de gran altura que sembla no tenen surtida. Lo riu que porta molta aygua s' hi estimba entre rocas y cascatas escumosas. A cada girant se presentan novas perspectives: tantost una petita vall, tantost cingles pelats, salpicats de matolls de boix; y en las feixas y relleus de la montanya, amunt, casas ensingladas, cortals pera embarrar lo bestiar.

Quan un ve de la plana ahont tot es rostit pel sol y la secada, ahont lo calor y núvols de pols tapan la respiració, ¡quina transició més agradable al inter-narse dintre eixas regaladas y delitosas valls del riberal del Tech! Per tot raja aygua, una aygua fresca d' una transparencia cristallina; pero ja no s' en fa cás, puig que com no se sua ja no 's té set. L' oreig dels cims nevats vos penetra, vos reanima; lo cor se aixampla al aspirar eix ayre tant pur, aromatisat per las floretas de montanya y la flor suau dels tells.

Arrepantigat dins lo *landeau* un no 's cansa de admirar eixa hermosa naturalesa. La carretera d' Arles á la Preste es de lo més pintoresch de nostres Pirineus.

Al surtir d' Arles, á 2 kil., lo primer torrent que 's troba es lo que baixa de Cortsaví y s' obra pas en lo horrorós avench conegut per los *Abismes de la Fou*.

Desde la carretera se veu la entrada d' eixos abismes, imponents cingleras calcinals.

A 12 kil., més enllà, lo pont gòtich, sul Tech, de la Verge Maria, qual camí conduheix á Serrallonga y d' allí als cingles de Talaixá. Al cim de la serra, vers la frontera, las ruinas del gran castell feudal de Cabrenys enlayrat com niu d' áligas en cims molt escabrosos.

A 1 kil. més enllà, lo poble nomenat *lo Tech*; de aspecte pobre y miserable, al peu de la Torra arruinada de Cos. Lo torrent que atravessa 'l poble es la ribera que vé del Canigó, del estanyol de Comalada, cubert tot l' any de crostons de glas. (Veurer lo poema *Canigó*.)

Del poble de *Tech* á Prats, 9 kil. La carretera, vo-rejant sempre 'l riu, penetra en un congost tan estret entre altas cingleras que sembla construhida sobre una cornisa. Passada eixa afrau, las montanyas se apartan: ja entrém dins la hermosa vall de Prats poblada de castanyers, camps de ségol y blat de moro. A primers d' Agost los pagesos comensan la sega del ségol; s' en veuhen camps al cim de la montanya que encara verdejan.

Lo ségol es una de las plantas més resistentes al fret. A 1,600 metres d' altitut, lo montanyés, después de haver arrancat la gleva cremada en fumigons, hi posa l' andá. A 20 d' Agost confia lo grá á la terra; surt lo ségol en herba, prompte la neu lo cubreix y lo preserva dels frets y geladas que en aquellas alturas aixecan la terra d' un pá. Pel Juny la neu se fon, lo ségol aplastat per la neu se redressa, sonriu

al primer bés del sol de primavera. Al segar-lo, á 15 d' Agost, es tan ufanós que las espigas, no podent soportar lo pés del grá, s' inclinan á terra. Lo ségol de la alta montanya fa bon pá, molt gustós; be 'n tenen ventura los pagesos de nostras montanyas dels riberals del Tech y del Ter!

La vall presenta un aspecte alegre ab son vert de esmeralda. Al cim de la montanya, prop la frontera, la Terra del Mir, ayrosament situada y de rica vista.

* * *

Entrém á la vila de Prats, rodejada de murallas, dominada per son castell. Baixém del *landeau* á la plassa principal, devant l' hôtel Maillart, ahont nos espera un succulent esmorsar, al qual fem gran honor, sobre tot al saborejar las ricas truitas del Tech. Visitém la iglesia, al cim de la població, dedicada á Santa Justa y Santa Rufina, patronas de la vila; estil ogival secundari; cloquer románich; una sola nau atrevida; sembla una catedral.

Partim á las tres, vers la Preste; continua la hermosa carretera vorejant lo Tech. Prats 750 metres, la Preste 1.175; 400 metres de pujada. Mateix aspecte del riberal verdós y alegre, l' ayre se fá mes fi; lo sol no fa gens de nosa, la vegetació es ja de la alta montanya; lo castanyer ha desaparegut, entrém en la zona dels verns, freixas y roures: sitis y valls admirables. Las montanyas s' enlayran; l' altivol Costabona se presenta al davant nostre. Los teulats dels cortals son de llosas, per la neu: es la alta montanya ab son as-

pecte imponent y grandió. Algunas clapas de neu en los cims elevats, semblan llensols estesos; sens dubte los de las fadas de Canigó (veurer lo poema.) L' ayre es tant transparent que sembla son á tocar.

• •

Arribém á la Preste; establiment grandió, confortable com los millors hôtels d' Ayguas-Bonas y Cauterets, rodejat de cingleras calcáreas; naturalesa salvatge pero de rica vegetació. Que disminuhit lo Tech que corre encaixonat al peu del establiment! ha deixat l' orgull que tenia en las timbas de vora Prats, ja no es escumós ¡qué humil!

Ningú diria que en eix recó de mon s' hi trobessen edificis tan importants: grans salons, cambras ben mobladas, galería de banys, menjador inmens; á dinar som 150 á primera taula, y 100 á la segona. Es que las ayguas de la Preste no tenen rival pera curar las enfermetats de las vias urinarias, sobre tot lo mal de pedra. Hí ha tanta gent avuy dia que son afectats de eixa malaltía!

Durant los días que estarém á la Preste, respirant los ayres vius de la alta montanya y pensant ab lo calor abrusador que sentirán los desgraciats companys qu' hem deixat á Barcelona, farém algunas excursions als voltants de la comarca. Seguirem Tech amunt fins á sas fonts (2,400 metres;) pujarem al cim de Costabona: panorama admirable; las Esquerdas de Rojá, lo Plá Guillém, Plá de Camp magre; y si hi ha prou delit, lo cim de Balatg (Canigó, 2785

metres) pero, pera fer eixa ascensió se necessita portar provisions y passar la nit dins las barracas de pastors.

Després d' una estada á la Preste, retorn per coll Pregón, Espinavell, Molló, Camprodon y Sant Joan. Surtida á las cinch y á las sis á Coll Pregón, á las set Espinavell, á las vuyt Molló, arribada á Camprodon á las nou, camí dolentíssim com tots los de dellá de la frontera; som á Espanya y no hi ha res que dir. També se pot anar á Prats y pujar per coll d' Aras ahont lo camí es més practicable. Espinavell es un peblé miserable, res de particular ofereix; Molló, té una iglesia que val la pena de ser visitada. Camprodon, res tinch que dir; es la Suissa dels barcelonins. Quin será 'l dia que veurém feta la carretera de Sant Joan á Camprodon y á la frontera?

Retorn á Barcelona pel tren de las duas de la tarde de Sant Joan ó pel trench de las cinch.

TAULA

TAULA

	<u>Página.</u>
Al lector.	5
Perals.	7
Los abismes de la Fou.	79
Una fontada.	85
L' aplech de Sta. Llucia.	89
Un casament en lo alt Vallespir.	97
Una excursió als cingles de Talaxá.	103
Recorts de la tardor.	115
Excursions y casseras en los Alts Pirineus catalans.	125
Una cassera al porch cinglar.	153
De Puigmal á Cap de Creus.	179
Rosas.	251
La Pesca de la truyta en nostres Pirineus catalans.	267
Una excursió forrosa.	277
La professó del Dijous sant á Rupiá.	309
Recorts d' un cassador.	315

Lo baix Empurdá.	327
Una Enveja.	335
Las ruinas del Castell feudal de Cabrenç. .	347
Un centenari.—Primeras acensions al Mon- blanc.	363
De Barcelona als banys termals de La Preste.	387

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01524 3849

OBRAS CATALANAS

	Ptas.
Del meu tros, (SEGONA EDICIÓ) per Emili Vilanova.	2'50
Entre familia, id. id.	2'50
Quadros populars, id. id.	2'50
Escenas barceloninas, id. id.	2'50
Monólechs y Cuadros, id. id.	2'50
La Papallona.—Novela, per Narcís Oller.	2'50
Vilaniu. id. id. id.	4
Costums que 's perden y recorts que fugen, per Antoni de Bofarull.	2'50
Lo Bruch.—Novela, per Joseph Feliu y Co- dina.	2'50
Clarís y son temps.—Estudis històrics, per Joseph Coroleu.	2'50
Novelas, per Martí Genís.	2'50
Recorts d' un excursionista, per C. Bosch de la Trinxeria.	4

Aquestas obras se venen en las llibrerías de Ver-
daguer, Puig, Lopez, Parera, Duran y Bori, y en la
Administració de *La Renaixensa*, Xuclá 13, Baixos.